

«Med æreglans i minne»

Fortellingsanalyser av Oscar Albert Johnsens *Norges bønder* (1919)
og Halvdan Kohts *Norsk bondereising* (1926)

Kjetil Berge

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Våren 2020

Abstract

The research done on historians Oscar Albert Johnsen and Halvdan Koht's works has been largely characterized by an approach as to where the historians' political context has been a premise to both understand and interpret their historical texts. Because of this, the research done on Johnsen and Koht's books is mainly done from a perspective in which the historians' political party affiliation – to Bondepartiet and Arbeiderpartiet respectively – has been heavily emphasised as a means to understanding their works. Using this as the premise for the interpretations have, however, led to interpretations that have not necessarily been derived from the narratives themselves.

In my thesis, I have been applying Hayden White and Jörn Rüsen's typologies in order to identify what kind of narratives that exist in the books I have analysed. In the analysis, I have mainly identified two types of historical narratives that have been used in order to portray the Norwegian peasants' past. One of them is the *traditional narrative*, which emphasises the importance of traditions, as they are seen as necessary conditions for present forms of life. The other type of historical narrative is the *genetical narrative*. This type articulates the need for humans to adjust their lives to change, in order to deal with the inevitable alterations of time.

Based on my findings, in accordance with White and Rüsen's typologies, I have furthermore, according to Quentin Skinner's approach to textual interpretation, studied how the narratives act in relations to one another. Moreover, I have applied these findings with the purpose of comprehending how the narratives may have functioned in their original context.

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, Svein Ivar Angell, som har vært svært behjelpelig og imøtekommende gjennom de to siste årene. Videre vil jeg takke samtlige på masterseminaret *Politikk, samfunnsstyring og historiebruk* for gode og konstruktive tilbakemeldinger, og ikke minst et trivelig studiemiljø.

Tusen takk til samboeren min, Kristine, som har brukt utallige timer på både diskusjoner og korrekturlesing.

Bergen, 28. mai 2020

Kjetil Berge

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1 Tidligere forskningslitteratur	1
1.1.1 Halvdan Koht	2
1.1.2 Oscar Albert Johnsen	4
1.2 Problemstillinger og metode	6
1.2.1 Fortellinger som grunnstrukturer	6
1.2.2 Fortellinger som orienteringsredskap	9
1.2.3 Ytring og intensjon	10
1.2.4 Analytisk fremgangsmåte	12
1.3 Kildemateriale	13
1.4 Oppgavens struktur	14
2. Analyse av Norges bønder	15
2.1 Fortellingens begynnelse	15
2.1.1 Folk, kultur og biologi	15
2.1.2 Samfunnsorden, gård og familie	17
2.1.3 Bøndene i borgerkrigene	18
2.2 Fortellingens vendepunkt: Kalmarunionens tilblivelse	21
2.2.1 Reformasjon og dansk adelsvesen	24
2.2.2 Nødvendig nedgang	25
2.2.3 1814 og veien mot folkestyre	27
2.2.4 Fra utvikling til omveltning	29
2.3 Språklige virkemidler og rammer	32
2.3.1 Innledende kapittel i <i>Norges bønder</i>	33
2.3.2 Den norske «bonden»	36
2.3.3 Avsluttende kapittel i <i>Norges bønder</i>	38
2.4 Delkonklusjon	41
3. Analyse av Norsk bondereising	44
3.1 Fortellingens begynnelse	44
3.1.1 De gamle klassesamfunn	44
3.1.2 Vondt blir til verre	46

3.2 Vendepunkt: motvilje og opprør	48
3.2.1 Opprør mot presteskabet	50
3.2.2 Motstand mot kongen.....	52
3.2.3 Bøndene og det nasjonale	55
3.3 Bondeklassens vei ut av undertrykkelse	56
3.3.1 De første tegn til bedring	56
3.3.2 Bondekulturen	58
3.3.3 Stolthet og åndelig konsolidering	60
3.3.4 De endelige prøvelser	61
3.3.4.1 Strilekrigen.....	62
3.3.4.2 Lofthus-reisningen	65
3.3.4.3 Hauge-bevegelsen	67
3.3.5 Fortellingens avslutning	69
3.4 Språklige virkemidler og rammer	71
3.4.1 Innledende kapittel i <i>Norsk bondereising</i>	72
3.4.2 «Egga til strid»	74
3.4.3 Den enhetlige «bonden».....	75
3.5 Delkonklusjon	77
4. Komparativ analyse	80
4.1 Fortellingenes grunnstrukturer.....	81
4.2 Fortellingenes funksjoner	83
4.3 Den enhetlige «bonden»	87
4.4 Fortelling og appell: Fortellingenes budskap i samtidens kontekst.....	91
4.5 Delkonklusjon	94
5. Konklusjon	97
5.1 Hvilke fortellinger finner man i tekstene?	97
5.2 Fortellingenes moralske budskap.....	99
5.3 Hvordan tekstene forholder seg til hverandre	100
Kilder	102
Litteratur	102

1. Innledning

I denne oppgaven vil jeg foreta fortellingsanalyser av bøkene *Norges bønder* og *Norsk bondereising*, utgitt av henholdsvis Oscar Albert Johnsen (1876-1954) og Halvdan Koht (1873-1965). Formålet med analysen er å gi et nytt perspektiv på historieskrivingen deres. Tidligere historiografiske plasseringer av historikerne har i stor grad vektlagt deres politiske roller i samfunnet. For Johnsen og Kohts vedkommende, har dette medført at deres politiske tilknytninger til henholdsvis Bondepartiet og Arbeiderpartiet har blitt avgjørende for tolkningene av deres historiske produksjon. I stedet for å se forfatterens politiske tilhørighet som et premiss for å forstå deres tekster, vil jeg i min oppgave legge et annet perspektiv til grunn. Dette er ikke ment som en avvisning av at en ideologisk lesing av historikere kan ha en nytteverdi – men heller begrunnet i at fortellingsanalyser av historikernes tekster er et relativt uprøvd inntak til lesingen av Koht og Johnsens fortellinger om norske bønders historie.

Jeg vil dermed foreta en analyse hvor jeg tar utgangspunkt i tekstene. Med dette mener jeg å analysere hvordan tekstenes strukturer, funksjoner og språklige virkemidler danner helhetlige moralske budskap. *Deretter* vil jeg se på hvordan fortellingenes budskap kan sees i en samtidskontekst, på bakgrunn av hva fortellingene formidler.

1.1 Tidligere forskningslitteratur

«Det er allment erkjent at historieforskningen har en nær sammenheng med sosiale, politiske, religiøse og andre forhold i det samfunn og den tid historikeren befinner seg.»¹ Dette skriver Ottar Dahl innledningsvis i *Norsk historieskriving i det 18. og 19. århundret*. Den kortfattede setningen kan på mange måter sies å representere en dominerende tendens i norsk historiografisk forskning, hvor historikeren og samtidsmennesket er blitt studert hånd i hånd. Dahls *Norsk historieskriving i det 18. og 19. århundret* fra 1990 er sammen med William Hubbards *Making a historical culture* fra 1995 de mest omfattende historiografiske verkene,

¹ Dahl 1990: 11

hvis forsøk har vært å danne en samlet oversikt over tendenser i norsk historiografi. Begge verkene ser på historieskrivingens rolle i lys av samtidens samfunn, både kulturelt og politisk.²

1.1.1 Halvdan Koht

Forskningen gjort på Halvdan Kohts historieskriving kan i stor grad sies å være preget av tilnærmingen som kommer til uttrykk i de nevnte historiografiske verkene. Ottar Dahl skriver om Halvdan Koht at «hans idémessige tilknytning til den sosialistiske arbeiderbevegelse avspeiler seg klart i hans historiske produksjon [...]»³ I det hele sees Kohts historieskriving i lys av et allment politisk-ideologisk klimaskifte hvor tyngdepunktet beveger seg i en retning preget av sosiale og økonomiske problemstillinger. Dahl presenterer Koht sammen med Bull som de første norske historikerne med et marxist-inspirert historiesyn. Dette historiesynet kommer ifølge Dahl også tydelig til syne i Kohts *Norsk bondereising* fra 1926. Dahl presenterer boken som en samling av tidligere tendenser som har gjort seg gjeldende i Kohts forfatterskap de siste 15-20 årene. Disse tendensene er preget av økonomiske og sosiale strider, hvor klassekamp stadig blir et sentralt tyngdepunkt i hans historieskriving.⁴ Hva gjelder Kohts interesse for bøndenes historie, så ser Dahl også dette i sammenheng med Kohts idéverden. Dahl mener at han, ved å skrive om bøndenes reisninger, kombinerte to viktige momenter som begge stammet fra Kohts politiske overbevisning – nasjonaltanken og klassestridstanken.⁵ Et vesentlig poeng for Koht var å vise at den nasjonale frigjøringskampen og klassekampen bøndene førte måtte forstås som en syntese, snarere enn en motsetning.

Knut Kjeldstadli legger det samme perspektivet til grunn, som Dahl, i *Making a Historical Culture* fra 1995. Kjeldstadli beskriver Koht som en «maverick marxist», fordi hans idémessige verdensbilde ikke var preget av den dialektiske materialismen som ellers gjorde seg gjeldende i den ortodokse marxismen.⁶ Likevel er det hans syn på linjer i historien, selv i den spesialiserte og detaljorienterte forskningen, som gjør at Koht beskrives som marxist av Kjeldstadli. Linjene i historien var et resultat av klassekamp og strid som skulle forstås som selve drivkraften bak historisk utvikling.

² Hubbard 1995: 7

³ Dahl 1990: 231

⁴ Dahl 1990: 262

⁵ Dahl 1990: 262

⁶ Kjeldstadli 1995: 59

Sverre Bagge ser også på Halvdan Kohts historieskriving i lys av et politisk klimaskifte i Norge, i kapitlet han bidrar med i *Making a Historical Culture*. Bagge hevder at med Halvdan Koht og Edvard Bulls inntog på fagfeltet, markerte dette en ny fase i norsk historiografisk tradisjon: den marxistiske historieskrivingen.⁷ Historieskrivingen blir altså også av Bagge sett i lys av en politisk ideologi. Dette kommer videre til uttrykk i Bagges presentasjon av Kohts historieskriving, da Bagge presiserer at Koht fikk en sentral rolle i arbeiderbevegelsens fremvekst på første halvdel av 1900-tallet.⁸ I det hele anses historieskrivingen til Koht som tett knyttet til hans politiske overbevisning.

I Åsmund Svendsens biografi om Halvdan Koht, *Veien mot fremtiden* fra 2013, sees også Kohts historieskriving i lys av hans ideologiske tilknytning. Svendsen skriver at Koht som historiker «[...] visste å spille rollen som ideolog – hvor ofte hadde han ikke selv brukt historien for å underbygge sitt eget partistandpunkt?»⁹ Svendsen presiserer dette når han skriver om Kohts *Norsk bondereising*. Her skriver han følgende:

Koht var ikke alene om å skrive norsk bondehistorie i mellomkrigstiden. En annen som gjorde det var kollegaen og rivalen Oscar Albert Johnsen. I 1917 kom Johnsen ut med «Norges bønder – utsyn over den norske bondestands historie». Koht likte det ikke, innrømmet han overfor Aage Friis i København. [...] Johnsen ga en annen tolkning av bondehistorien enn Koht. For Johnsen var bondereisingen en nasjonal reising. Bøndene var nærmest å regne som Norges nasjonale grunnfjell. For Koht handlet bondereisingen om klassekamp. Ideologisk trakk de vidt forskjellige slutninger. Johnsen leverte historisk stoff til en konservativ, agrarnasjonal ideologi, hvor jorda var hellig og bonden den arketypiske nordmann. Koht ble sosialist og tolket bondestriden som en forløper til arbeidernes kamp. Det var ikke rart de gikk hver sin politiske vei; Johnsen fra Venstre til Bondepartiet, Koht fra Venstre til Arbeiderpartiet.¹⁰

Svendsen binder tette bånd mellom begge historikernes historiske produksjon og deres ideologiske ståsted. Koht og Johnsen blir sett på som rivaler i lys av deres politiske tilhørighet, uten nevneverdig å vise hvordan dette kommer til uttrykk i deres fortellinger.

⁷ Bagge 1995: 117

⁸ Bagge 1995: 117

⁹ Svendsen 2013: 184

¹⁰ Svendsen 2013: 186

1.1.2 Oscar Albert Johnsen

Oscar Albert Johnsen har fått en langt mer perifer rolle sammenlignet med Koht, hva gjelder forskningen gjort på hans forfatterskap. Hans tematiske tyngdepunkt lå i dansketiden, men produksjonen hans omfattet både eldre og nyere historie.¹¹

Ottar Dahl tolker Oscar Albert Johnsens historiesyn som en videreføring av de konservatives tradisjoner. Den konservative skole i Dahls *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret* var defensiv i sin politiske verdensforståelse, hvor det i hovedsak gjaldt å forsvare overleverte kulturelle og politiske verdier, samt å argumentere for deres nødvendighet.¹² Dahls bruk av «konservative» i ordets forstand, viser i hovedsak til en ideologisk verdensforståelse. Historieskrivingen til de konservative ble presentert som et verktøy for å legitimere deres politiske holdninger, eventuelt for å vise meningsmotstandere hvorfor deres oppfatninger ikke hadde rot i virkeligheten.¹³

Knut Kjeldstadli går ikke nevneverdig dypt i sin historiografiske plassering av Oscar Albert Johnsen. Kjeldstadli tilskriver Johnsen en tett tilknytning til agrarbevegelsen på begynnelsen av 1900-tallet.¹⁴ Dette blir for øvrig presentert i en sammenheng hvor Kjeldstadli ønsker å poengtere at ikke alle historikere delte Koht og Bulls marxistiske historieforståelse. Johnsen blir dermed stilt i opposisjon til Koht, hvor hans politiske tilhørighet virker vesentlig for å poengtere at Johnsen og Koht representerte to ulike historiesyn. Avslutningsvis sier Kjeldstadli at Johnsen ikke etterlot noen betydelig innvirkning på norsk historiografi.¹⁵

En noe mer omfattende presentasjon av Oscar Albert Johnsen finner man i doktoravhandlingen til May-Brith Ohman Nielsen, *Jord og ord* utgitt i 1997. Doktoravhandlingen tar for seg Bondepartiets fremvekst på begynnelsen av 1900-tallet. I avhandlingen vektlegger Nielsen at Johnsen ble en sentral støttespiller for partiets fremvekst. Dette kommer til syne når hun skriver at partiet fikk betydelig hjelp fra Johnsen, og at hans historieskriving var med på å etablere en

¹¹ Dahl 1990: 231-232

¹² Dahl 1990: 113

¹³ Dahl 1990: 113

¹⁴ Kjeldstadli 1995: 62

¹⁵ Kjeldstadli 1995: 62

tanke om at Bondepartiet med dets medlemmer var bærerne av nasjonens historiske kontinuitet.¹⁶ Johnsens historiske produksjon sees direkte i lys av hans tilhørighet til Bondepartiet – en tolkning som forsterkes av Johnsens egne sitater hvor han eksplisitt sier at hans formål med *Norges bønder* var å «tjene bøndene i deres dagspolitiske kamp.»¹⁷

I sin presentasjon av Johnsen, følger Nielsen med andre ord den allerede nevnte historiografiske tradisjonen. Hun knytter han tett til Bondepartiet, og underbygger dette synspunktet ved å vise til Johnsens egne utsagn om at hans historieskriving hadde som formål å støtte bondebevegelsen i dens dagspolitiske kamp. Foruten om dette, viser Nielsen også til hvordan fortellingenes konfigurative dimensjon, med konkrete språklige valg, kan gjøre fortellinger om til politikk og ideologi. Med dette menes måten fortellingenes språklige strukturer er med på å prege budskapet som formidles. Et vesentlig poeng i presentasjonen hennes, er hvordan fortellinger skaper det hun kaller for «semantiske rom».¹⁸ Med dette ser Nielsen spesifikt på hvordan språk og fortellinger opererer og får ulike funksjoner i sosiale grupper. Fortellinger konstrueres av språket og inngår i en sosial virkelighet hvor fortellingene kan brukes som våpen, for eksempel i kampen for makt, annerkjennelse eller tilkjennelser av knappe ressurser.¹⁹ Nielsen viser ved et par eksempler hvordan dette gjør seg gjeldende i Oscar Albert Johnsens forfatterskap. Et særskilt eksempel er hvordan Johnsen skriver om «bonden» i bestemt entallsform. «Bonden» som et retorisk begrep hadde oppstått i historieskrivingen på begynnelsen av 1800-tallet. Han var skapt i språket, og fikk en normerende og tankedisiplinerende rolle.²⁰ Nielsen forklarer hvordan «bonden» som et språklig ideal fikk en funksjon i den sosiale virkeligheten. I et land som ikke bestod av ett, men flere bondesamfunn, fungerte «bonden» som et samlende ideal som bestandig kunne tale på vegne av flertallet. Når Johnsen suverent bestemmer hvem «bonden» er, og hvordan «bonden» handler i fortellingene, legitimeres idealets normative verdier av alle som støtter opp om idealet og føler seg representert av «bonden».

Nielsen kombinerer dermed to historiografiske tilnærminger i presentasjonen av Johnsen. Først ser hun han i lys av hans samtidspolitiske ståsted, hvor hans ideologiske tilknytning til Bondepartiet blir presentert som premissgivende for hans historieskriving. Deretter presenterer

¹⁶ Nielsen 1997: 24

¹⁷ Nielsen 1997: 24

¹⁸ Nielsen 1997: 55

¹⁹ Nielsen 1997: 55

²⁰ Nielsen 1997: 57

hun språkets konfigulative dimensjon i fortellinger, og viser med et par eksempler hvordan dette kommer til uttrykk i Johnsens forfatterskap.

1.2 Problemstillinger og metode

På bakgrunn av den tidligere forskningen gjort på Johnsen og Kohts forfatterskap, mener jeg å se at deres politiske tilhørighet har hatt stor betydning for tolkningen av deres historiske produksjon. Ved å ha en tilnærming hvor jeg tar utgangspunkt i forfatterens fortellinger, vil jeg argumentere for at dette vil kunne tilføre ny kunnskap om fortellingene og den samtidskonteksten de inngikk i. Med andre ord vil jeg rette fokuset mot hva tekstene formidler, uten en forhåndsgitt forståelse av at de vil gjenspeile forfatterens politiske tilhørighet. Jeg vil derfor ta utgangspunkt i følgende problemstillinger: *Hvilke fortellinger kan man finne i disse tekstene? Hva er det moralske budskapet som formidles? Hvordan forholder tekstene seg til hverandre?*

I det følgende vil jeg presentere noen historikers syn på hva fortellinger er, samt hvordan jeg vil bruke deres typologier i mine analyser for å besvare problemstillingene.

1.2.1 Fortellinger som grunnstrukturer

Historieteoretikeren Hayden White (1928-2018) er en av dem som har argumentert for at historiske tekster må forstås som fortellinger. I 1973 utga han boken *Metahistory – The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, som ga et nytt perspektiv på hvordan historiske tekster kunne leses og tolkes. White presenterte en ny og radikal tolkning av historisk erkjennelse. Ifølge White har ikke historiske hendelser noen verdi i seg selv – all historisk kunnskap blir formidlet via språk, og dermed er det historikerens bruk av litterære virkemidler som gir historiske hendelser mening.²¹ Det er de språklige rammebetingelsene som bestemmer hvordan en hendelse formidles, og derfor argumenterer White for at man ikke kan skille mellom fakta og fiksjon i historiefaget. Historiske tekster kan tolkes på samme måte som skjønnlitterære

²¹ Heiret, Ryymin og Skålevåg 2013: 20

tekster, hvor historiske fortellinger først og fremst studeres som en verbal struktur i form av en fortellende prosadiskurs.²² Inspirert av litteraturteoretikeren Northrop Frye, opererer White med fire grunnstrukturer eller plott som enhver litterær tekst i ulik grad baserer seg på.²³ Disse plottene er *romanse*, *satire*, *komedie* og *tragedie*. Ethvert plott har en grunnleggende struktur, hvor meningen i plottet dannes på bakgrunn av hvordan historikeren setter sammen sekvensene og danner et narrativ.

Den norske historikeren Jan Thomas Kobberrød har argumentert for at man skal være varsom med å påstå at White avviser at det er mulig å tilegne seg kunnskap om fortiden.²⁴ Ifølge Kobberrød ligger det en distinksjon i tolkningen av ordet «science» som White anvender i *Metahistory*. «Science» blir i Whites arbeid tolket synonymt med det man i en norskspråklig kontekst forbinder med naturvitenskap, forankret i en undersøkelses- og forklaringslogikk. Det norske vitenskapsbegrepet viser derimot til organiserte tilnærminger til undersøkelsesobjektet, som i bunn og grunn forstås som metodiske fremgangsmåter, akseptert og anvendt av en gruppe forskere som forstår seg selv som vitenskapsutøvere.²⁵ Kunnskapen man kan tilegne seg fra historiske tekster, avhenger derfor av spørsmålet man stiller til teksten. I henhold til Whites typologi, handler det således om å spørre seg «hvilken type fortelling er dette?» og deretter «hvilken funksjon tjener fortellingens grunnstruktur?»

Romanse handler ofte om vekst og fremskritt, hvor fortellingens helt eller hovedaktør gradvis kjemper seg frem til sitt endelige mål. White beskriver det som et «drama of the triumph of good over evil, of virtue over vice, of light over darkness, and of the ultimate transcendence of a man over the world in which he was imprisoned by the Fall.»²⁶ Romansen kan gjerne forstås som en lineær fortelling, om fremskrittets vei mot den endelige realisering av den aktuelle historiens mål.²⁷

Satire er en fortelling, som i motsetning til romanen, ikke ender lykkelig, men belyser nye utfordringer som strid og kamper har ført med seg. Dette kan for eksempel være fortellinger

²² Melve 2010: 226

²³ Heiret, Ryymin og Skålevåg 2013: 20

²⁴ Kobberrød 2004: 22

²⁵ Kobberrød 2004: 23

²⁶ White 1973: 9

²⁷ Sejersted 1995: 316

hvor frigjøring har ført til en ny form for undertrykkelse, eller hvor markedsoptimisme har ført med seg spekulasjon og krise.²⁸ I satiren vil mennesket til syvende og sist alltid være fanget av verden, hvor bevissthet og vilje bestandig vil være utilstrekkelig overfor den ultimate skjebnen – døden.²⁹ Mens romansen gjerne viser til aktørers kamp og strid for å oppnå en ideell verden, er satiren ofte preget av mer dystre trekk og egenskaper lagt på et individuelt plan, som enkeltpersoners egoistiske streben etter makt og vinning.³⁰

Komedie kan plasseres mellom romansen og satiren. White presenterer sjangeren som en fortelling om håp, med midlertidige seire og triumfer.³¹ Den kanskje største forskjellen man finner mellom romansen og komedien ligger i fortellingens slutt punkt. Hvor romansen kan forstås som en lineær utvikling med et ideelt slutt punkt, kan komediens narrativ forstås som en sirkel. Fra et start punkt med en underliggende harmoni, oppstår det midlertidige konflikter på veien, hvor fortellingen ender med at sirkelen slutter, konfliktene oppklares og man opplever en slags forsoning.³² Komedien kan derfor også forstås som mer fremtidsoptimistisk enn satiren, fordi sirkelens slutt gir et håp for fremtiden. Der hvor satiren ofte presenterer et deterministisk slutt punkt, at mennesket alltid vil være verdens fange, så avslutter komedien med et håp for fremtiden – aktørene gis spillerom til å skape en bedre verden.

Tragedie kan forstås som en dystopisk fortelling. Her starter ofte fortellingene med et håp for fremtiden, hvor håpet senere blir knust av et forræderi. Fremtidshåp eller gledelige hendelser viser seg i beste fall å være illusjoner.³³ Sammenlignet med romansen, kan man gjerne si at begge sjangre har et start punkt med et håp for fremtiden. Forskjellen ligger i retningen plottet tar – hvor man i romansen ser en stadig optimistisk utvikling, går tragedien motsatt vei og optimismen brytes av forræderi. White påpeker at tragedien også kan ende med forsoning, men dette er en negativ forsoning i ordets forstand, hvor hovedaktøren(e) resignerer overfor den opplevde verdens tilstand.³⁴

²⁸ Heiret, Ryymin og Skålevåg 2013: 20

²⁹ White 1973: 9

³⁰ Sejersted 1995: 321

³¹ White 1973: 9

³² Sejersted 1995: 319

³³ White 1973: 9

³⁴ White 1973: 9

Ved å se på hvor fortellingene starter, hvilke vendepunkt som finnes og hvordan fortellingene avsluttes, vil dette kunne gi kunnskap om hvilke typer fortellinger som finnes i tekstene. Dette vil videre kunne gi kunnskap om hvilken funksjon sjangerplottene har for *leserne* av fortellingene. En fortelling om fortiden kan gjøre noe som i utgangspunktet oppleves som kaotisk om til noe som oppleves som kjent, ved bruk av en kjent fortellingssjanger.³⁵ Hensikten med å bruke Whites typologi er med andre ord ikke kategorisk å plassere en tekst innenfor en av de fire gitte sjangerplottene, men heller å forstå hvilke grunnstrukturer som finnes, og deretter se hvilken funksjon plottet som konstrueres kan ha for leserne av teksten.

1.2.2 Fortellinger som orienteringsredskap

Den tyske historikeren Jörn Rüsen (1938-) har også presentert en typologi for lesingen av historiske tekster. I Rüsens *Historical Narration: Foundation, Types, Reason* gir han et funksjonalistisk perspektiv for tolkningen av historiske tekster. Rüsen ser på fortellinger som et verktøy for hvordan vi orienterer oss i samtiden. Han argumenterer for at fortellinger gir mennesker en fortid, som deretter kan brukes til å begrunne nåtiden eller til å gi en pekepinn på hvordan fremtiden vil bli.³⁶ Fortellinger om fortiden knyttes tett til dannelsen og opprettholdelsen av identiteter, fordi fortiden kan forklare hvordan og hvorfor vi oppfatter oss selv på et gitt vis. Rüsen redegjør for fire fortellingskategorier ut ifra hvilken funksjon de har for måten vi orienterer oss i samtiden.

Den første kategorien kalles *tradisjonsfortellinger*. I tradisjonsfortellinger er det opphavet til dagens situasjon som blir forklart. I disse fortellingene blir tradisjoner presentert som «[n]ecessary conditions for humans to find their way.»³⁷ Slike fortellinger vil fremme tradisjoner som særlig verdifulle, med den hensikt at tradisjoner bør respekteres og ivaretas.

Eksemplariske fortellinger er fortellinger med den hensikt å etablere konkrete verdier eller prinsipper, basert på tidligere erfaringer. Eksemplariske fortellinger vil kunne vise gitte prinsippers validitet i spesifikke tilfeller.³⁸

³⁵ Kobberrød 2004: 299

³⁶ Rüsen 2005: 11

³⁷ Rüsen 2005: 13

³⁸ Rüsen 2005: 13

Kritiske fortellinger er fortellinger som baserer seg på menneskers evne til å si nei til tradisjoner.³⁹ Slike fortellinger ønsker å utfordre gitte tradisjoner eller handlingsprinsipp. Kritiske fortellinger baner i så måte vei for å etablere nye mønster for hvordan mennesker skal leve livene sine, uten å miste seg selv i prosessen.

Den siste kategorien Rösen opererer med er *utviklingsfortellinger*. I utviklingsfortellinger sees endring på som noe meningsfullt i seg selv og som det kontinuerlige i historien.⁴⁰ I slike fortellinger vil man ofte finne et moralsk budskap om at mennesker må endre sine levemåter for å være i stand til å takle utfordringer og endringer som tiden medfører.

I mine analyser vil jeg se hvilke typer fortellinger som finnes i henhold til Rösens typologi. Ved å se på hvilke momenter som fremheves som sentrale i fortellingene om bøndenes fortid, kan det videre være mulig å se hvilken funksjon fortellingene tjener som orienteringsprinsipp i samtiden. Rösens kategorier vil kunne formidle hvilke fremtidsutsikter leserne står overfor, basert på hvordan teksten knytter fortidens hendelsesforløp opp mot samtidens situasjon. Kan jeg forvente å finne en tradisjonsfortelling, som vektlegger bøndenes tradisjoner og legitimerer samtiden på bakgrunn av fortiden? Eller kan det tenkes at det formidles et budskap om en tid i endring, hvor budskapet er at bøndene må etablere nye normer i livene sine, for på den måten å bevare sin identitet?

1.2.3 Ytring og intensjon

Den britiske historikeren Quentin Skinner (1940-) har også forsket på språkets konfigorative egenskaper i form av hvordan forholdet mellom *ytring* og *intensjon* fungerer i tekster. I boken *Visions of Politics: Volume 1* argumenterer Skinner for at man må skille mellom ytring og intensjon i enhver språklig uttalelse. Her poengteres det at hva en uttalelse *sier* og hva den *gjør* kan være vesentlig forskjellig. Skinner bruker et eksempel med en politibetjent som ser en skøyteløper på et vann. Politibetjenten sier til skøyteløperen at «isen er veldig tynn.»⁴¹ Ordenes mening isolert sett formidler intet annet enn at isen skøyteløperen går på er tynn. Den

³⁹ Rösen 2005: 14

⁴⁰ Rösen 2005: 14-15

⁴¹ Skinner 2002: 104

illokusjonære handlingen kan derimot forstås som intensjonen med uttalelsen. Når betjenten sier at «isen er veldig tynn», kan den *illokusjonære* handlingen sees som en advarsel til skøyteløperen om at han må være forsiktig. Den *perlokusjonære* handlingen oppfattes videre som virkningen av uttalelsen. I dette tilfellet kan vi tenke oss at virkningen med uttalelsen var at skøyteløperen ble skremt fra å fortsette. Ved å presentere forholdet mellom ytring og intensjon, tydeliggjør Skinner et moment som kan anvendes i tekstanalyse – nemlig de underliggende funksjonene som uttalelser kommuniserer, uten at de nødvendigvis kommer eksplisitt frem i teksten. Skinner presenterer dermed et analytisk verktøy som kan hjelpe med å finne *funksjonen* en uttalelse i fortellingen har, i form av hvilken intensjon det er rimelig å anta at fortelleren hadde med uttalelsen.

Et annet moment som Skinner presenterer, er forståelsen av tekster som *argumenter* i konkrete diskusjoner.⁴² Tekster forstås som forfatterens uttrykk i konkrete saker, hvor teksten for eksempel kan fungere som videreføring eller brudd med tidligere argumenter. Skinner ser enhver form for kommunikasjon som videreføringen av en preeksisterende diskusjon.⁴³ I hans verk *Foundations of Modern Political Thought* fra 1979, forklarer han hvorfor kontekst må forstås som relevant dersom det skal være mulig å tilegne seg kunnskap om hva en forfatter har ment å kommunisere med en gitt tekst. Med dette sagt, mener han ikke å si at enhver tekst vil gjenspeile forfatters politiske posisjon, men heller at dersom det skal være mulig å forstå *hva* intensjonen med teksten kan være, så er det vesentlig å kunne si noe om konteksten som teksten opererte i. Hovedpoenget til Skinner i denne sammenheng synes å være at uten kjennskap til en samtidskontekst, vil det være umulig å kunne si noe om tekstens intenderte mening. Ved å vite noe om samtidskonteksten, vil man kunne lese tekstene som «answers to specific questions.»⁴⁴ Skinner opererer dermed med en dynamisk kontekstforståelse: For å kunne forstå intensjonen med en tekst, så må man vite noe om konteksten den opererte i. Samtidig vil funnene fra en tekstanalyse videre kunne gi en ny kontekstuell forståelse av hva intensjonene med tekstene kan ha vært.

I min analyse har jeg valgt å bruke May-Brith Ohman Nielsen og Åsmund Svendsens forskning på forfatterne som inntak til en kontekstuell lesing. Nielsen har, som vist, skrevet at Johnsen

⁴² Melve og Ryymin 2018: 52

⁴³ Skinner 2002: 115

⁴⁴ Skinner 1978: xiii

ønsket å støtte Landmandsforbundet i deres dagspolitiske kamp.⁴⁵ Videre har Åsmund Svendsen skrevet at Koht og Johnsen var rivaler, og at Koht ikke likte at Johnsen utga historien om Norges bønder før han.⁴⁶ Basert på dette, kan det derfor tenkes at *Norges bønder* kan forstås som en tekst som inngikk i en politisk diskusjon, og at Koht, som Johnsens rival, dermed utga *Norsk bondereising* som et tilsvar som også inngikk i denne politiske debatten.

Dette åpner videre for en komparativ analyse av bøkene. Ved å spørre seg hvordan *Norsk bondereising* fra 1926 forholder seg til *Norges bønder* fra 1919, blir det dermed relevant å se på hvordan fortellingene kan ha fungert i en konkret debatt. Hvilke grunnstrukturer eller funksjoner som finnes, i henhold til White og Rüsens typologier, kan gi oss kunnskap om hvilken effekt det kan tenkes at fortellingene hadde i debatten. Ved å se på hvilke forskjeller og likheter som finnes i tekstenes konfigurative dimensjon, kan man dermed tenke seg hva som ble søkt formidlet gjennom tekstenes imperativ til handling.

1.2.4 Analytisk fremgangsmåte

For å få grep om hvilke fortellinger som finnes, i henhold til White og Rüsens typologier, vil jeg benytte meg av Phillippe Carrards minimalistiske fortellingsbegrep. Ifølge Carrard kan en tekst betraktes som en fortelling dersom teksten inneholder minst to hendelser eller situasjoner, som er ordnet i forhold til hverandre i tid. For å forstå tekstens fortelling kan man dermed spørre: «Hva hendte, ifølge denne teksten?»⁴⁷ For å besvare dette spørsmålet vil jeg se spesifikt på tekstens konfigurative dimensjon.⁴⁸ Med dette menes hvordan teksten er sammensatt – hvem er det som handler i teksten? Hvorfor handles det på et gitt vis? Hvilke språklige virkemidler brukes i teksten? Hensikten med disse spørsmålene er å se hvordan budskapene som formidles, dannes som følge av hvordan de enkelte hendelsene i teksten fremstår og videre hvordan de forholder seg til hverandre. Hendelsesforløpets oppbygning innvirker på hvordan grunnstrukturer dannes og på hvilke funksjoner som løftes frem som viktige. Ved å analysere hendelsesforløpet kronologisk, kan dette hjelpe meg med å identifisere hvilke type grunnstrukturer som finnes, i henhold til Whites typologi, eller hvilke typer funksjoner

⁴⁵ Nielsen 1997: 24

⁴⁶ Svendsen 2013: 184

⁴⁷ Melve og Ryymin 2018: 65

⁴⁸ Melve og Ryymin 2018: 65

fortellingens helhet formidler, i henhold til Rüsens typologi. På bakgrunn av disse funnene, vil det være mulig å kunne si noe om hva det helhetlige moralske budskapet som tekstene formidler er, samt hvordan disse budskapene kan forstås som meninger i en konkret debatt.

1.3 Kildemateriale

Kildematerialet jeg har valgt å analysere i mine fortellingsanalyser består, som allerede nevnt, av Oscar Albert Johnsens *Norges bønder* fra 1919 og Halvdan Kohts *Norsk bondereising* fra 1926. Som jeg allerede har vært inne på, er valget av kildene begrunnet i den tidlige forskningen gjort på forfatternes historieskriving. Forfatternes presentasjon av bøndenes fortid har blitt sett i lys av deres politiske ståsted, og jeg mener følgelig at en analyse – med utgangspunkt i fortellingene – vil kunne tilføre ny kunnskap på fagfeltet, ved å finne *tekstenes* funksjoner i konteksten de opererte i.

Tematisk dekker begge bøkene norske bønders historie fra de første tider. *Norges bønder* begynner ved de første steinalderbønder på det norske fastland, frem til tiden boken ble utgitt i, i 1919. *Norsk bondereising* dekker også bøndenes historie fra de første bønder, men noe mindre omfattende enn hva er tilfellet hos Johnsen. *Norsk bondereising* har sitt tematiske tyngdepunkt i dansketiden, og slutter i 1814, med noen subtile hint om tiden fra 1814 til 1926.

Hva gjelder tidsmessig opprinnelse, er det sju år mellom bøkens førsteutgaver. Denne nærhet i tid anser jeg som viktig, fordi den dominerende historiografiske tradisjonen i Norge synes å ha vektlagt nettopp historikernes politiske tilhørighet som et premiss for å forstå deres historiske produksjon. I henhold til Skinners syn på tekster som argumenter i konkrete diskusjoner, vil samtidighet også være gunstig. På den måten kan det tenkes at *Norsk Bondereising* fra 1926 kan leses som et svar til budskapet som formidles i *Norges Bønder* fra 1919. Det komparative perspektivet vil kunne tilføre en ny kontekstuell forståelse av tekstene. Snarere enn utelukkende å bruke kontekst til å forstå tekstene, som den tidlige forskningen synes å ha gjort, mener jeg funnene mine kan gi ny kunnskap om konteksten tekstene inngikk i.

1.4 Oppgavens struktur

Analysekapitlene mine vil være strukturert slik at jeg analyserer en bok om gangen. Det første analysekapitlet vil derfor være Oscar Albert Johnsen's *Norges Bønder* fra 1919. Deretter vil jeg analysere Halvdan Koht's *Norsk Bondereising* fra 1926. I disse analysekapitlene vil jeg ta utgangspunkt i handlingsforløpene's kronologi. Med dette begrepet menes at jeg vil studere hendelsesforløpene med tiden som ordningsprinsipp. Analysene mine vil derfor begynne med Johnsen og Koht's presentasjoner av de første bønder, frem til handlingsforløpene's slutt.

Begge bøkene opererer med et innledende kapittel som kan leses som en kontekstualisering av handlingsforløpet. *Norges bønder* har i tillegg et reflekterende avslutningskapittel. Disse kapitlene har jeg valgt å analysere etter å ha behandlet det kronologiske handlingsforløpet i begge mine analysekapitler. Jeg har valgt å strukturere analysen på denne måten, fordi jeg mener å se at handlingsforløpene aktualiseres gjennom de innledende/avsluttende kapitlene. Fortellingenes moralske budskap dannes på bakgrunn av totalitetene som tekstene utgjør. Jeg mener det derfor vil være hensiktsmessig å analysere de kronologiske handlingsforløpene først, for deretter å vise hvordan budskapene *forsterkes* i lys av hva som skrives innledningsvis og avslutningsvis. Riktignok argumenterer jeg for at de innledende/avsluttende kapitlene etablerer en leserramme for fortellingene, men denne rammen mener jeg er enklere å få grep om når kapitlene sees på bakgrunn av handlingsforløpene.

Etter de to analysekapitlene av bøkene vil jeg ta for meg et komparativt analysekapittel, hvor fortellingene sees i lys av hverandre. Både i form av hvilke grunnstrukturer som finnes, hvilke funksjoner fortellingene innehar, samt hvordan konkrete språklige virkemidler anvendes. På bakgrunn av disse momentene vil jeg se hvordan fortellingene kan konkretiseres, som meninger i en samtidskontekst.

2. Analyse av *Norges bønder*

I den følgende analysen av *Norge bønder* vil jeg gå frem med utgangspunkt i Carrards fortellingsbegrep, som beskrevet ovenfor. For å få grep om hvordan det konstrueres et helhetlig narrativ er jeg på jakt etter de sammenbindende idéene som preger fortellingen. Følgelig vil jeg forholde meg til en rekke spørsmål hvis svar kan hjelpe meg å besvare problemstillingene som presentert i innledningskapitlet. Hvordan konstrueres det et sammenhengende narrativ? Hvilke momenter i bøndenes fortid trekkes frem som betydningsfulle? Hvor finner vendepunktene sted? Hvorfor skjer vendepunktene? Hvor slutter fortellingen? Hvilke konkrete grep gjør forfatter i teksten for å fremme sine synspunkt? Hensikten min er ikke å besvare disse spørsmålene kategorisk, men jeg vil kunne bruke dem som hjelpemidler til å få grep om bøkens totaliteter, og dermed besvare oppgavens problemstillinger.

Etter handlingsforløpet er analysert, vil jeg presentere et innledende og avsluttende kapittel som jeg mener å se har stor innvirkning på hvordan det moralske budskapet i *Norges bønder* forsterkes og er med på å aktualisere tekstens budskap i en konkret samtidskontekst. Jeg presenterer også et eget avsnitt hvor jeg tar for meg det språklige virkemidlet «bonden». Her vil jeg se på hvilken effekt et slikt ideal får på fortellingens moralske budskap.

2.1 Fortellingens begynnelse

2.1.1 Folk, kultur og biologi

Handlingsforløpet i *Norges Bønder* starter med at Johnsen presenterer de første menneskene som bosatte seg på det norske fastlandet. De første bosetterne beskrives som «yderst lavtstaaende mennesker», som vi ikke med sikkerhet vet hvem var, men som man må gå ut ifra at ikke var av «vor race».⁴⁹ «Vore forfædre» ser ut til å ha innvandret ved en noe senere anledning, og Johnsen sier at de allerede eksisterende folk som fantes på det norske fastland

⁴⁹ Johnsen 1919: 7

døde ut, eller «kanske er nogen av dem gjort til træller av vore forfedre, som like fra først av maa ha været de overlegne paa grund av sin høiere kultur.»⁵⁰ «Vore forfædre» blir også gitt en rekke gunstige egenskaper; de er både «opvakte, lærenemme, og taalmodige.»⁵¹ Johnsen skiller altså kategorisk på folkene som allerede eksisterte i landet og «vore forfædre», som innvandret ved en senere anledning, og det presenteres ingen andre alternativer enn at de allerede eksisterende folkene enten døde ut eller ble tatt til slaver.

De nye innvandrerne som erstattet det gamle eksisterende folket, beskrives som de første bønder. Johnsen skriver at «*de* var altsaa de første landnamsmænd, og landet laa aapent og udyrket for dem.»⁵² Videre fortelles det om et innovativt folk, som dyrket jorden og utviklet redskaper som ploget og vognen. Innovasjon og fremskritt ser ut til å være knyttet til hvorvidt folket var i stand til å bedre jordbruket. Jernets inntog i samfunnet åpnet for nye muligheter for folket. Johnsen spør: «Bare det at man fik plogjern istedenfor den ældre ard av træ, hvad har ikke det hat at sige for dyrkning og rydning av jorden?» I forlengelsen skriver han at «[...] det aapnet nye, uanede muligheter for folkets formerelse og kulturens utbredelse [...]»⁵³ Dyrking av jorden og spredning av kulturen blir forstått som elementære komponenter i det Johnsen beskriver som utvikling. Samtidig påpekes det at fra yngre steinalder av, med de første bøndene, og frem til jernets utbredelse og gjennombrudd, ikke har skjedd noen form for brudd på utviklingen. Johnsen skriver:

Der kan ikke paavises noget brudd i utviklingen i al denne tid, og de rester av mennesker, som er fundet i Norge og de andre nordiske land fra den yngre steinalder og bronsealderen, viser os en menneskerace, som ikke har været synderlig forskjellig fra den nulevende. Bronzealderens mennesker i Norden var blaaøiede og lyshaarede likesom de cimbrer og teutoner, som ca 100 aar f. Kr. under sine vandringer syd paa satte slik skræk i romerne, og som germanerne paa Cæsars og Tacitus's tid.⁵⁴

Johnsens bruk av utviklingsbegrepet knyttes altså ikke utelukkende til kulturell kontinuitet. Biologisk kontinuitet fra fortiden og frem til den «nulevende menneskerace» trekkes frem, hvor Johnsens budskap kan tjene en funksjon hvis hensikt er å fortelle at de nålevende menneskene

⁵⁰ Johnsen 1919: 7

⁵¹ Johnsen 1919: 7

⁵² Johnsen 1919: 7

⁵³ Johnsen 1919: 9

⁵⁴ Johnsen 1919: 10

er biologisk sett de samme som i sin tid «satte slik skræk i romerne». De nålevende menneskene gis en tilknytning til fortidens bragder, hvor det implisitt fortelles at nåtidens mennesker er direkte avstammet fra folket som truet Romerriket nesten to tusen år tidligere.

2.1.2 Samfunnsorden, gård og familie

Johnsen gir en omfattende beskrivelse av hvordan gården og familiedynamikken fungerte i de tidligste tider. Han forteller om et samfunn nært knyttet til gården, hvor enhver gård opprinnelig «maa [gaarden] ha været som et uafhængig rike [...]»⁵⁵ Johnsen presiserer at i motsetning til flere andre europeiske land, har gårdene i Norge blitt ryddet av «vore egne» forfedre. I motsetning til i andre land, hvor jord skiftet hender i form av konfiskering og erobring, så knyttes eierskapet til den norske gårdsjorden i all hovedsak til våre egne forfedres nyrydning og dyrking av jorden. Ved å si at det var «vore egne forfædre» som opprinnelig dyrket jorden, gis det dermed en kulturell kontinuitet – det er «vore egne» som har dyrket jorden som fremdeles dyrkes i dag.

Johnsen presenterer videre en fortelling om en romantisk livsførsel innad i de enkelte gårder. Begrepene «fællesskap», «ættefølelsen» og «ættesameie» blir alle brukt gjennomgående for å fremheve familiedynamikk og eierskapsforhold i de første tider.⁵⁶ Johnsen forteller om et folk som satte fellesskapet foran individet, hvor eierskapsforholdene til dyrkbar jord først og fremst tilhørte fellesskapet – ætten.

Når nye eiendoms- og bruksformer oppstår, som «godseievældet»,⁵⁷ forteller Johnsen at dette var en samfunnsform som muligens kom utenfra. «Godseievældet» fikk i all hovedsak fotfeste på Vestlandet, hvor det ifølge Johnsen innvandret krigerske folk som Hordene og Rygene i folkevandringstiden. At plyndringene på de britiske øyer skjer noenlunde samtidig som Rygene og Hordene slår seg ned på Vestlandet, sees heller ikke på som noen tilfeldighet.⁵⁸ Nye samfunnsmodeller, med leilendingsvesenets fremvekst og plyndringstokter, forklares som eksterne elementer - de inngår ikke i den ellers naturlige utviklingen som er rådende i Johnsens

⁵⁵ Johnsen 1919: 21

⁵⁶ Johnsen 1919: 22-24

⁵⁷ Johnsen 1919: 37

⁵⁸ Johnsen 1919: 37

fortelling. Hvordan løser så Johnsen dette tilsynelatende problemet, hvor en ny samfunnsform i vekst stilles utenfor «utviklingen», samtidig som han hevder at utviklingen aldri har vært brutt? Han besvarer dette ved å fremstille det som et biprodukt av utviklingen. Johnsen skriver følgende:

Saa meget ser vi dog, at oprindelig kan leilendingevæsenet ikke være i nogen del av landet. Det oprindelige er, som før fræmhevet, at hver familie har *eiet* sin jord ; det andet, at nogen har flere gaarde og leier dem bort mot avgift (landskyld) er en frugt av utviklingen [...]»⁵⁹

Leilendingsvesenets fremvekst i samfunnet, slik Johnsen presenterer det, markerer et vendepunkt i fortellingens begynnelse. Det er først her at Johnsen velger å forklare hvordan en uavbrutt utvikling, hvor utviklingsbegrepet har fremstått synonymt med fremskritt, kan bringe med seg elementer som fremstår som ugunstige for bøndene. I dette tilfellet, er det en stadig større bondestand som ikke lenger er eiere av egen jord – et moment som ellers er fremmet av Johnsen som høyt verdsatt og som noe unikt med den norske bondestands historie. Johnsen sørger likevel for å fortelle at leilendingenes levekår i Norge var betraktelig bedre enn hva forholdene var for leilendinger ellers på det europeiske kontinentet. Han skriver at «[...] leilendingen tapte aldri sin personlige frihet og uavhengighet.»⁶⁰ Johnsen presiserer at til tross for at en stadig større andel av bondestanden måtte leie jorden de drev, var og forble dette alltid et frivillig kontraktsforhold. Johnsen sier dermed at bøndene, til tross for nye utfordringer, alltid hadde muligheten til å endre egen skjebne. Bøndene blir dermed gitt *mulighet* til å styre sin egen fremtid, til tross for at leveforholdene til dels ble verre, i den forstand at en stadig større andel av bøndene ikke lenger eide egen jord.

2.1.3 Bøndene i borgerkrigene

Ved viking- og sagatidens forløp, forteller Johnsen om et sterkt bondefolk, som «[...] intet elsket høiere end sin egen frihet.»⁶¹ Til tross for at ættesameiet hadde blitt erstattet av både leilendingsvesenet og kongedømmet fra 800-tallet av, poengterer Johnsen at bøndene fremdeles

⁵⁹ Johnsen 1919: 39

⁶⁰ Johnsen 1919: 40

⁶¹ Johnsen 1919: 73

var både frie og sterke. At den gamle norrøne tro ble erstattet av kristendommen, med makt, nedtones betraktelig. Dette fremstår i fortellingen til Johnsen som en ytre faktor, som nærmest bagatelliseres. Bøndene beskrives som tolerante overfor samfunnsendringer som kristendommens inntog, og de så heller «[...] ikke noget støtende i at hylde en fremmed fyrste [...]»⁶² Skulle derimot kongen håndheve en større myndighet enn hva bøndene var vant til, stilte bøndene seg på bakbena og var ikke fremmede for å gjøre opprør. Det fortelles om en bondestand som først og fremst handlet på bakgrunn av sine tradisjoner fra gammel tid. Johnsen viser til flere eksempler på konger som forsøkte å trosse bøndene, ved nettopp å håndheve en større myndighet enn hva tradisjonene ga rom for. Han skriver:

Det gik en stor konge som Olav Haraldsson ikke bedre end Eirik Blodøks og hans sønner, Haakon jarl eller Alfiva og Svein. Og Magnus Olavsson truedes, som vi har set, høilydt med samme skjæbne. Kun den omstændighet at han var klok nok til å ta lærdom av advarslene og ændre taktik, sikret ham hans trone og tilnavnet «den gode».⁶³

Det kan tolkes som at Johnsen skiller mellom *indre* og *ytre* faktorer, når det kommer til bøndenes respons på endring i samfunnet. Ytre faktorer ser ut til å være endring som ikke nødvendigvis røkkes ved bøndenes historiske tradisjoner. At kristendommen innføres fra øverste hold, eller at kongemakten skiftet trone som resultat av krigføring, fremstår som uproblematisk så lenge de ikke bryter med de indre faktorer. Disse indre faktorene, ser ut til å være forankret i bøndenes tradisjoner, hvor særlig personlig frihet fremheves som en særegen og gunstig egenskap norske bønder innehadde. Skulle de indre faktorene, tradisjonene og friheten bli truet, fortelles det om en bondestand som ikke var fremmed for å gjøre opprør, selv mot kongemakten.

Et brudd på bøndenes frihet var et brudd på rettferdigheten, og Johnsen viser gjentatte ganger i fortellingene fra borgerkrigene hvordan rettferdigheten seiret de gangene den ble krenket. I fortellingen om Harald Gilles krig mot Magnus Sigurdsson i 1134, forteller Johnsen om en storbonde som kjempet i hæren til Harald Gille. Da Gilles halvbror, Kritsrød, gikk i fronten og

⁶² Johnsen 1919: 73

⁶³ Johnsen 1919: 74

manet sine medkjempere til kamp, fikk han brått et spyd gjennom brystet fra nettopp denne storbonden og styrtet død i bakken. Johnsen forklarer dette slik:

De omstaaende ropte, at dette var et ondt verk, men bonden blev ikke svar skyldig : «Nu har han det saa godt», sa han, «fordi han og folkene hans hugget ned buskapen min i sommer og tok alt det som hjemme var, og tvang mig til at gaa med ham i hæren. Da eslet jeg ham slik medfart, hvis jeg kunde komme til». Harald Gille tapte slaget.⁶⁴

Storbonden trosset sin hærfører, Harald Gille, ved å drepe broren hans, nettopp fordi storbondens frihet hadde blitt krenket. Johnsen velger også å poengtere at Harald Gille tapte dette slaget. Hendelsen ser dermed ut til å bli stående som et eksempel på hvilke konsekvenser det kunne få at bøndernes frihet ble krenket. Da ville bøndernes rettferdighetssans gjøre opp for den urett som var påført bøndernes frihet.

Slike eksemplariske fortellinger presenteres med jevne mellomrom i Johnsens kronologiske handlingsforløp. Budskapet synes ofte å være at bøndernes rettferdighetssans ligger til grunn for enhver handling som bønderne foretar seg. Mens konger eller lendmenns handlinger kan fremstå som noe vilkårlige, synes bønderne alltid å handle i god tro eller i rettferdighetens navn. Et annet eksempel på dette kan man se når Johnsen forteller at Øystein Møyla, den første lederen av Birkebeinerne, søkte tilflukt hos en bonde etter slaget på Re i Vestfold. Her skriver Johnsen at Øystein Møyla hadde tryglet bonden om å skjule han. Bonden ville ikke høre tale om slikt snakk, og drepte han på stedet, nettopp av den grunn at han var opprørsleder. Johnsen presiserer i forlengelsen av dette at bonden ikke hadde noe personlig utestående med Møyla.⁶⁵ Denne presiseringen fremhever nettopp det budskap at bønderne ikke handlet i affekt, men hadde rettmessig grunnlag for deres handlinger.

⁶⁴ Johnsen 1919: 77

⁶⁵ Johnsen 1919: 78

2.2 Fortellingens vendepunkt: Kalmarunionens tilblivelse

Johnsens fortelling om bøndernes historie når sitt første store vendepunkt når Johnsen forteller om Haakon V Magnusson (1299-1319) og årsakene til grunnleggelsen av den nordiske union. Johnsen skriver:

Haakon var den sidste av vore gamle konger, som følte sig helt ut som nordmand og førte en virkelig norsk politik. I hans øine faldt Norges og kongehusets interesser endnu nøie sammen; men til ulykke for ham selv og for landet efterlot han sig ingen sønner, og ved at gifte sin eneste egtefødte datter ind i den svenske kongeslegt kom han – mot sin vilje – til at forberede den første norsk-svenske union og det 14. og 15. aarhundrets unionspolitik i det hele.⁶⁶

Johnsen er tydelig når han poengterer at Haakon V Magnusson var *mot* den nordiske union. Unionen fremstår som resultatet av en uheldig situasjon – nemlig at kongen ikke hadde noen ektefødte sønner. Johnsen fritar dermed den siste av «vore gamle konger» for all skyld i den kommende ulykke unionen skulle påføre de norske bønder. Johnsen forteller videre at den «fædrelandselskende konge» hadde «bange anelser» om hva det kunne bety for Norges fremtid at datteren hans ble giftet inn i den svenske kongeslekt.⁶⁷ Når han ligger for døden, kommer han med en advarsel og et frampek om hva som er i vente. Johnsen skriver at kongen ber sine rådgivere om å: «[...] tilsværge sig de dyreste eder paa korset og mange andre helligdomme, at de skulde følge hans forordninger om riksstyret, vaage over lovenes overholdelse og ikke inndra utenlandske mænd i fæstninger, sysler, raad eller embeder enten i tronarvingens umyndge aar eller efterat han var blit voksen.»⁶⁸

Johnsen presenterer her det kommende vendepunktet i fortellingen, ved å la den folkekjære og «fædrelandselskende» kongen advare sine rådgivere om hva de må forhindre dersom nasjonens selvstendighet skal overleve. Når alle momentene kongen advarer mot likevel trosses, vender fortellingen mot undertrykkelse og nedgangstider. Skylden legges på det norske riksråd og geistligheten:

⁶⁶ Johnsen 1919: 155

⁶⁷ Johnsen 1919: 156

⁶⁸ Johnsen 1919: 156

De geistlige og verdslige magnater i Norge hadde i det hele ikke noget tilovers for det indenlandske kongedømme, som nødvendigvis maatte søke at lægge baand paa deres selvraadighet, navnlig ikke nu, da de gjentagne ganger hadde smakt sødmen ved den større magt og «frihet» som kongernes fravær eller mindreaarighet hadde git dem. Især er det grund til å tro, at bisperne har været varme unionsvenner; ti de hadde aldrig helt kunnet forlike sig med den sterke, nationale kongemagt, og naar kongerne var fraværende, var de selv de største herrer indenlands.⁶⁹

Johnsen legger ingenting imellom når han setter den nasjonale kongemakten opp mot riksrådet og geistligheten som hadde smakt «sødmen» av makt. Sammen sviktet de nasjonen ved å benytte makten til utelukkende å forsøke å berike seg selv. Dette skulle likevel vise seg på lengre sikt å føre til både riksrådet og geistlighetens undergang. Da riksrådet noen tiår senere utnevnte Margrethe til Norges «mægtige frue og rette husbonde» *uten* folkets samtykke, hadde riksrådet utspilt sin rolle. Margrethe sørget for å innsette danske menn i rikets slott og embete, «ja selv paa bispestolene søkte hun ved pавens hjælp at faa utlændinger anbragt», skriver Johnsen.⁷⁰

I Johnsens fortelling er det nettopp dette som blir oppskriften på undertrykkelse og uår for bøndenes vedkommende. Fremmede, utenlandske embetsmenn innehadde ikke noen fedrelandskjærighet. Deres handlinger ser utelukkende ut til å bli beskrevet som egoistiske, i den hensikt å berike seg selv på bekostning av bøndene. Johnsen er retorisk skarp og tydelig når han setter de utenlandske embetsmenn opp mot norske bønder og fedrelandskjærigheten:

Mest plaget av fremmede embetsmænd var bønderne i det Søndenfjeldske ; ti her sad der utenlandske lensherrer baade paa Baahus og Akershus, og en dansk biskop paa Oslo bispestol, og disse herrer valgte med forkjærighet utlændinger til sine hjælpere. De fremmede magthavere støtte idelig an mot landets gamle retssedvaner og søkte efter evne at overføre det danske og tyske bondeplageri til vort land.⁷¹

Når utenlandske embetsmenn har etablert seg i maktposisjoner, viser Johnsen til hvordan bøndene ved gjentatte anledninger gjorde opprør mot embetsmennene, med den hensikt at «de fremmede fogder skulde jages ut av landet.»⁷² Fortellingene om bondeopprør og motstand mot

⁶⁹ Johnsen 1919: 157-158

⁷⁰ Johnsen 1919: 161

⁷¹ Johnsen 1919: 170

⁷² Johnsen 1919: 170

fremmede embetsmenn blir ofte personifisert gjennom helteskikkelser som stod i spissen for opprørene. I første omgang er dette gjennom den norske adelsmannen Amund Sigurdsson Bolt, og senere Knut Alvsson. Amund Bolt ledet et større bondeopprør i 1436 med det formål å få «indenlandske mænd» innsatt i embetsposisjonene.⁷³ Det norske riksrådet stilte seg avvisende til dette kravet, men Johnsen gjør det klart at motstanden likevel var begrenset:

Prælaterne og de adelige herrer i riksrådet stillet sig vistnok avvisende til oprøret ; men forsaavidt de selv var nordmænd, har de dog sikkerlig i princippet billiget bøndernes krav, og nogen virkelig motstand mot reisningen ydet riksrådet ikke.⁷⁴

Dette ser ut til å bli en tendens i fortellingen til Johnsen, som gjør seg gjeldende etter Haakon V Magnussons død. Tidligere har konfliktene i fortellingen i hovedsak dreiet seg om klassekamp mellom bøndene og øvrigheten. Nå ser det derimot ut til at konflikt er knyttet til nasjonalitet, hvor riksrådet og bøndene i større grad havner på samme side i en konflikt hvor det er utlendinger som spiller rollen som antagonist. At riksrådet ikke viser noen virkelig motstand mot Amund Bolts kamp om å få norske menn i embetsstillinger, sees dermed på som naturlig, fordi Bolt kjempet en kamp for nasjonen.

Redegjørelsen av Knut Alvssons opprør, forsøket på å frigjøre Norge fra unionen med Danmark, fremstår som en nasjonal tragedie. Johnsen tilskriver Alvsson rollen som nasjonal helt, som utelukkende handlet på nasjonens vegne. «Der er noget storslaaet ved hans personlighet og hele færd. Hans maal var intet mindre end at rive saavel Norge som Sverige løs fra unionen med Danmark. Og der er ingen halvhet, ingen vaklen at spore hos ham.»⁷⁵ Håpet om å frigjøre Norge og hele nasjonen fra den undertrykkende unionen blir likevel knust med et svik, når Knut Alvsson blir offer for et «[...] saa nederdrægtig middel som at snikmyrde ham under brudd paa givet leide.»⁷⁶ I forlengelsen av dette, siterer Johnsen fra et dikt av Henrik Ibsen: «Hugget i Knut Alvssons pande, var et hugg i Norges hjerte.»⁷⁷ I det hele tegnes det et bilde av Knut Alvsson som en nasjonal martyr – en helt, som i kampen for nasjonens sak, ble drept på ynkelig vis. Når Alvsson er avgått med døden, knuses fremtidshåpet for nasjonens selvstendighet. Den

⁷³ Johnsen 1919: 170

⁷⁴ Johnsen 1919: 170

⁷⁵ Johnsen 1919: 183

⁷⁶ Johnsen 1919: 183

⁷⁷ Johnsen 1919: 184

danske Kong Hans sørger planmessig for å innsette dansker i de geistlige og verdslige embeter. Selv den nyvalgte biskopen i Oslo ble drevet ut av sin stilling bare fordi han var nordmann, skriver Johnsen.⁷⁸

Til tross for det tragiske utfall for nasjonens vedkommende, synes Johnsen likevel å fremheve nettopp det poeng at klassemotsetningene innad i landet blir betydelig nedtonet som følge av den «nye invasjon av fremmede makthavere.»⁷⁹ Det poengteres nemlig at problemene som de fremmede embetsmenn påførte befolkningen, var verre enn problemene i de tidligere klassemotsetningene. Johnsen synes dermed å fremheve en viss forsoning mellom bøndene og det gjenlevende norske aristokrati. Først når nasjonen blir truet av eksterne krefter, klarer det norske folk å forenes på tvers av klassemotsetninger. En nasjonal bevissthet ser således ut til å vokse ut av undertrykkelsen som de utenlandske makthaverne påfører både de norske bønder og det norske aristokrati.

2.2.1 Reformasjon og dansk adelsvesen

Den voksende misnøye og undertrykkelse som man kan se fra vendepunktet ved Kalmarunionens tilblivelse, fortsetter gjennom reformasjonens innførelse i 1537. Johnsen vektlegger særlig at reformasjonen i all hovedsak gagnet kongen, da han nå tilegnet seg alt godset som til nå hadde tilhørt klostrene, bispestolene og domkirkene. Johnsen tegner et dystert bilde av det norske riket, hvor han sier: «Visstnok kaldtes Norge endnu av gammel vane et rike; men det blev regjeret som en dansk koloni, og regnedes av de styrende i Danmark nærmest for en melkeku [...]»⁸⁰ For bøndenes vedkommende, er det skiftet fra katolisisme til protestantisme som vektlegges mest. Johnsen viser til at skiftet førte til et voksende prestehat. Her skriver Johnsen at i de første tiår etter reformasjonens innførelse, ble prester ihjel slått av norske bønder, spesielt i fjellbygdene. De nyutdannede danske prester som ble sendt til riket ville nødiggå til de norske fjellbygder, da det var forbundet med livsfare. Når Johnsen skriver om dette tema, fremstår han tydelig sympatiserende med bøndene. Han skriver:

⁷⁸ Johnsen 1919: 184

⁷⁹ Johnsen 1919: 184

⁸⁰ Johnsen 1919: 227

Men hvad andet kunde man vente? Der var kun rimelig, at bonden blev harm og arg, naar alt han holdt for hellig, blev traakket i støvet av fremmede, hvis sprog han ofte kun med vanskelighet kunde forstaa.⁸¹

Johnsen nedtoner betraktelig at bøndene i riket drepte prester i kjølvannet av reformasjonen, nettopp av den grunn at bøndene var blitt pålagt dette skiftet fra høyeste hold. Det at et trosskifte nå fremstår som betydningsfullt for bondestanden, synes å være et brudd med tidligere fremstillinger. Når Johnsen tidligere i fortellingen skriver om skiftet fra norrøn tro og til kristendommens innførsel, synes dette å ha vært av mindre betydning for bondestanden. Nå synes det derimot å være en så alvorlig inngripen i bøndenes liv, at Johnsen nedtoner prestedrap. Den vesentlige forskjellen mellom skiftet fra norrøn religion og skiftet fra katolisisme til protestantisme synes å være at endringene skjer med makt fra en ekstern kraft, nemlig styresmaktene i Danmark. Det kan dermed se ut til at Johnsen setter religionsskiftet som noe som *ikke* inngår i den nasjonale utvikling. Når skiftet skjer fra norrøn religion til kristendommen, fremstilles dette riktignok også som en handling fra øverste hold. Forskjellen er imidlertid at skiftet den gang sprang ut av en *nasjonal* kongemakt, hvor kongen ble sett på som den rettmessige hersker, såfremt han ikke regjerte utenfor sin jurisdiksjon.

2.2.2 Nødvendig nedgang

1500-tallet, med reformasjonens innførsel og den norske adelens forvitring, står som det klareste eksempelet på nedgangstiden for det norske folk. Johnsen skriver: «Ribbet og høvdingeløst gik vort folk ind i nytiden.»⁸² Det norske folk var utelukkende blitt et bondefolk. Ifølge Johnsen skulle dette likevel vise seg på lengre sikt å være nettopp styrken til folket. Han skriver allegorisk:

Det norske folk paa reformationstiden var lik et træ, som har faat sine grene og kvister brukket av; men træet kunde ikke visne og dø, fordi stammen var frisk og hadde sine sterke røtter dypt i Norges egen jord. Vor nation levet endnu og vedblev at leve i sin bondestand.⁸³

⁸¹ Johnsen 1919: 229

⁸² Johnsen 1919: 231

⁸³ Johnsen 1919: 232

Nedgangen kan forstås som en nødvendighet som gradvis vil lede nasjonen mot selvstendighet. Dette er en tendens som særlig gjør seg gjeldende gjennom Johnsens redegjørelser fra 1500-tallet og utover. Jo mer de norske bønder undertrykkes, desto mer vokser deres fedrelandskjærighet. Dette kommer blant annet til syne i fortellingen når Johnsen skriver om bøndenes påtvungne militærtjeneste:

Gjennem krigene med Sverige og landsforsvaret var det, at bondens fædrelandskjærighet vaktet. Bevisstheten om at kjæmpe mot en fælles fiende forsonte ham efterhaanden med danskerne, og synet av de svenske og danske bønders trældom under krone og adel maatte styrke hans kjærighet til Norge og norsk lov og samfundsorden.⁸⁴

Jo mer bøndene blir undertrykket, desto mer setter de pris på sin egenart – og deres fedrelandskjærighet vekkes. Johnsen gir historien mål og mening, hvor det gradvis vokser frem et håp for fremtiden. Undertrykkelsen blir såldes en nødvendighet for å vekke den bevisste nasjonalfølelsen i bøndene – noe Johnsen ser på som en forutsetning for å kunne lede nasjonen mot selvstendighet.

Denne syntetiske forståelsen av fortidens begivenheter viser hvordan bøndene gradvis fra 1600-tallet løftes ut av undertrykkelse. Johnsen vektlegger at de norske bønders innsats i Den skånske krig (1675-1679) gjorde kongen stadig mer villig til å komme bøndenes ønsker i møte, i deres hjemlige forhold. Johnsen skriver:

Ti nu viste det sig, hvor meget den frie, norske bonden var værd for konge og rike. Gang efter gang slog svenskerne i denne krig de store dansk-tyske leiehærene i Skaane; men bondehæren i Norge erobret Jemtland og næsten hele Baahuslen. [...] Det var en stor lykke for danskerne dette, at nordmændene sloges saa tappert og bandt saa mange svenske tropper fast langs Norges grænser, for ellers vilde det ha set stygt ut for Danmark. Nu gik det omsider op for kongen at Gyldenløve hadde ret: De norske bønder var soldater, de bedste han hadde. Det stod til dem, om Norge skulde bevares for kongesætten, og uten dem vilde Danmark være hjælpeløst i en ny krig med Sverige. Det var slike tanker, som endelig brakte kongen til at komme de norske bønders ønsker i møte.⁸⁵

⁸⁴ Johnsen 1919: 256

⁸⁵ Johnsen 1919: 268

De iboende egenskapene til bøndene, som ligger forankret i «treets stamme», redder danskekongen fra nederlag i krig mot Sverige. Når kongen oppdager hvilke egenskaper som finnes i de norske bønder, vil han nødvendigvis også gjøre deres levekår bedre, for på den måten å tilrettelegge for deres lojalitet. I første omgang gjaldt dette tilrettelegging for en klar økning av selveiende bønder. Kongen gjorde det mindre lukrativt å bygsle bort jord, og solgte deler av krongodset som han hadde konfiskert under reformasjonen til bønder rundt omkring i landet. «De blev likesom rusket op av en søvn», skriver Johnsen om bøndene som nå i stadig større grad ble sittende som selveiende bønder.⁸⁶ I fortellingen tyder dette også på at bøndene, på bakgrunn av egen fortjeneste, kjemper seg ut av undertrykkelse. En gjennomgående tendens i denne prosessen ser ut til å være at bøndenes levesett gradvis vender tilbake til den opprinnelige formen – selveiet. Selveiet ble av Johnsen presentert innledningsvis som den ideelle bruksformen av jordbruket, og inngår også i den naturlige utviklingen som Johnsen presenterte tidlig i fortellingen. Når Johnsen videre innleder et delkapittel med tittelen «Fremskridt i gaardsdrift og økonomi», underbygger han at utviklingen igjen er i ferd med å komme til bøndenes gunst.⁸⁷

2.2.3 1814 og veien mot folkestyre

Nasjonalbevisstheten i det norske folk, hadde ifølge Johnsen i all hovedsak blitt vekket av militærtjenesten som bøndene var pålagt av kongen gjennom 16- og 1700-tallet. Johnsen poengterer at kampene mot en felles fiende, i Sverige, var en sentral faktor i vekkelsen av en nasjonal bevissthet for det norske folk. Når Norge så blir avstått til Sverige i 1814, vakte det derfor «forbitret harme i alle klasser.»⁸⁸ Den nasjonale selvstendighetstanken kommer dermed brått på det norske folk, ifølge Johnsen, samtidig som avståelsen virker som en forsonende hendelse. Både bønder, borgere og embetsmenn følte seg krenket ved denne «[...] skjændige avstaaelse til rikernes arvefiende.»⁸⁹ I diskusjonene knyttet til hvilken regjeringsform det selvstendige Norge skulle ha, var bøndene, i motsetning til embets- og borgerklassen, for en eneveldig kongemakt. Dette sprang igjen ut av bøndenes historiske bevissthet, hvor særlig embetsstanden hadde ført en tyngende maktutøvelse overfor bondestanden. Johnsen påpeker at

⁸⁶ Johnsen 1919: 270

⁸⁷ Johnsen 1919: 282

⁸⁸ Johnsen 1919: 341

⁸⁹ Johnsen 1919: 341

bøndene ikke hadde de samme forutsetningene som embetsstanden, hva gjelder kunnskap om opplysningstiden og de revolusjonære idéene fra Frankrike. Johnsen forteller derfor nøkternt at bøndene i realiteten ikke spilte noen betydelig rolle i utfallet av riksforsamlingen i 1814. Han skriver: «Bønderne på Eidsvoll var altfor underlegne baade i tal, kundskap og aandelig evne.»⁹⁰

1814 og de etterfølgende år fremstår derfor som et tveegget sverd i Johnsens fortelling, for bøndenes vedkommende. Om embetsmannsstyret skriver han: «Ingen av de andre samfundsklasser kunde ha greiet at føre stadsskibet uskadt igjennem de første vanskelige aar efter 1814 [...]»⁹¹ Samtidig presiserer han at embetsmannsstyret var et klassestyre, som i all hovedsak representerte fåtallets interesser. 1814 blir derfor ikke stående som et særskilt vendepunkt for bøndene. Konflikter ser igjen ut til å vende tilbake til å bli et internt klasseanliggende, på samme vis som tidligere i fortellingen, forut for Kalmarunionens tilblivelse. Forholdene for bøndene omkring i landet ble tvert imot verre ifølge Johnsen, da embetsmenn fortsatte å opptre vilkårlig i sin maktutøvelse. Johnsen forteller at bondestanden derfor, i all hovedsak, var imot den «frie forfatning» og for en eneveldig kongemakt, i kjølvannet av 1814.⁹²

Bøndenes gradvise kamp ut av undertrykkelse blir av Johnsen fremstilt i form av helteskikkelser, som går i brodden for å organisere og opplyse bøndene om hvilken makt de besitter. 1814 hadde lagt premissene til rette for bøndenes kamp ut av undertrykkelse – nå gjenstod det bare å gjøre bøndene selv bevisste på hvilken makt de bar på. Av de mest fremtredende helteskikkelsene i denne prosessen, finner man Jon Neergaard, Henrik Wergeland og Ole Gabriel Ueland. Angående Wergelands kamp for folkemakt, gjør Johnsen et poeng ut av Wergelands storhet som dikter for å underbygge betydningen av at han talte bøndenes sak. Han skriver: «Og han, den store digter og seer, forstod at, «landets fremtid, laa der, hvor dets fortid laa», hos bonden. [...] Wergelands vældige aand favnet over alle de idealer, bondereisningen siden har kjæmpet for at virkeliggjøre.»⁹³

⁹⁰ Johnsen 1919: 345

⁹¹ Johnsen 1919: 347

⁹² Johnsen 1919: 348

⁹³ Johnsen 1919: 352-353

Hva gjelder Ole Gabriel Uelands rolle i fortellingen til Johnsen, løftes Ueland frem som en representant for noe større enn hans egne politiske ambisjoner. Det kan virke som at Johnsen ønsker å fremstille Ueland som et symbol for selve bondereisningen i seg selv. Når Johnsen skriver om Ueland, vektlegges det særlig at Ueland selv kom fra landsbygden. Alt han hadde lært seg, hadde han lært på egenhånd. Johnsen skriver:

Han, bondegutten, som ingen anden boklig kundskap hadde end den han paa egen haand hadde erhvervet sig, optraadte fra første stund av som den overlegne debattant og taler, som seierrik tok kampen op med embeds- og borgerpartiets første mænd.⁹⁴

Ueland gjøres dermed til en representant for noe større enn seg selv – nemlig hele bondebevegelsens kamp ut av undertrykkelse. I Johnsens fortelling om bøndenes fortid er selvhjulpenhet og frihet de konstante faktorer som gjennomgående vektlegges. Når Ueland tar opp kampen mot embetsmennene på egenhånd, skjer dette også på bakgrunn av «bondegutten» sin selvstendige evne til å erverve seg kunnskap. Ueland kjemper seg opp fra nærmest ingenting, til å bli en sentral politisk aktør i kampen for folkestyret, og representerer med det hele bondebevegelsen. Johnsen gjør imidlertid et poeng ut av at dette ikke var et tilfelle av en bonde som steg ut av bondestanden. Han skriver nemlig: «Men hvor høit Ueland steg i ry og indflydelse, han var og blev hele sit liv igjennem bonde i økonomi, tænke- og levesæt.»⁹⁵ Ueland blir i fortellingen selve symbolet på at bondestanden endelig er moden nok til å ta kampen mot embetsmennene i både regional og statlig politikk.

2.2.4 Fra utvikling til omveltning

Den kontinuerlige og uavbrutte utviklingen som har vært en konstant faktor i Johnsens fortelling, kulminerer på mange måter når bøndene får innført formannskapslovene i 1837. Dette fremstår i fortellingen som det endelige beviset på at bøndene nå var modne til å ta del i den politiske utformingen og styringen av nasjonen. Tidligere i fortellingen har bøndenes manglende evne til å organisere seg, vært selve akilleshælen til bøndene. Når bøndene klarte å mobilisere seg, og i fellesskap stille seg bak ledende skikkelser som Neergaard og Ueland, kan

⁹⁴ Johnsen 1919: 354-355

⁹⁵ Johnsen 1919: 357

det forstås som om utviklingen har nådd sitt endelige mål. Fortellingen bærer også preg av dette; man opplever et tematisk skifte, fra politisk utvikling og til det Johnsen kaller «aandelig og kulturell utvikling etter 1814.»⁹⁶ I dette skiftet er det ikke lenger embetsklassen som utgjør trusselen mot bondestanden – det er i all hovedsak utbredelsen av en pietistisk kristendomsretning som utgjør en trussel mot den nedarvede bondekulturen. Johnsen skriver:

Den religiøspolitiske bevegelse, som grep de bedste og evnerikeste bønder i datiden, har meget tilfælles med den engelske puritanisme i det 17. aarh. Den savnet likesom denne hverken styrke eller inderlighet, men enøiet som den var, hadde den ingen sans for de kunstneriske og nationale værdier i bondens nedarvede kultur, den stod likegyldig ovenfor prydkunsten og beint fram fiendtlig mot folkevise, eventyr, leik og spil ; ti alt slikt var for den egte pietisk kun verdslig tant, som drog sjælen bort fra det «ene fornødne».⁹⁷

Det er ikke bare pietismen, men også den økende evnen til «fabrikens produkter» til å trenge inn i selv de mest avsidesliggende bygdene som utgjør en trussel mot bøndenes tradisjonsrike kultur. Industrialiseringen hadde ført til en så rask omveltning av samfunnet, at den mest sentrale faktoren i bøndenes evne til å overleve kriser var i ferd med å forvitne – nemlig selvhjulpenheten. Johnsen tegner et bilde av en bondestand som er i ferd med å miste seg selv på midten av 1800-tallet:

Det saa ut til, at bønderne under kampen for politisk magt, materielt velvære og evig salighet skulde gaa aandelig tilgrunde. Den gamle tilfredshet og hjemlige hygge svandt mere og mere, livet artet sig, trods fremgangen i visse retninger, koldt og graat og fattigsligt [...]»⁹⁸

For første gang i fortellingen sees bøndenes utvikling på som noe negativt, tross fremgangen på enkelte felt. Bøndene var vekket politisk, men nasjonen, som fremdeles lå forankret og nedarvet i bøndenes kultur, stod nå i fare for å forsvinne med de raske samfunnsendringene. 1800-tallet, som så lovende så ut til å løfte bøndene ut av undertrykkelse, byr dermed på et nytt vendepunkt. Bøndene opplever bedre levekår og får gradvis ta større del i folkestyret, men samtidig som disse prosessene finner sted, opplever man at bøndene er i ferd med å miste sine

⁹⁶ Johnsen 1919: 365

⁹⁷ Johnsen 1919: 367

⁹⁸ Johnsen 1919 368

røtter. Det tegnes et bilde av et bondefolk som er i ferd med å glemme sine tradisjoner. Utviklingen skjer så fort at Johnsen sier at utviklingsbegrepet i seg selv ikke lenger er tilstrekkelig. Utvikling erstattes derfor av «omveltning» i tiden etter 1850.⁹⁹ Et underliggende budskap som Johnsen synes å formidle, er at folkestyre og bedre levekår i seg selv er verdiløst dersom bøndene glemmer sine tradisjoner. Tradisjonene ligger i særlig grad forankret i bøndenes evne til å overleve enhver krisesituasjon, ved å være tro mot seg selv. Selvhjelpenhet, stolthet og rettferdighetssans synes å være gjennomgående karaktertrekk som ligger til grunn for bøndenes troskap mot tradisjonene.

Redningen fra det indre forfall, skjer når «aandslivets mænd» fatter interesse for bøndenes tradisjonsrike kultur.¹⁰⁰ Når bøndenes kultur står for fall, blir redningen at velstående og opplyste menn forstår at nasjonen ligger forankret i bøndene. Johnsen trekker frem sentrale navn som Ivar Aasen, Peter Christen Asbjørnsen, Jørgen Moe – og ikke minst Peter A. Munch, som med sitt «geniale verk»¹⁰¹ legger frem bøndenes gamle historie og dens kilder. Ved hjelp av det Johnsen kaller «aandslivets mænd», blir bondefriheten og makt overført fra det politisk-økonomiske og til også å gjelde det han kaller det «kulturelle området».¹⁰² Bøndenes tradisjoner løftes frem gjennom historieutgivelser hvor det norske folk står i fokus. Også innsamlingen av folkeviser, sagn og eventyr, samt dannelsen av landsmålet, redder en bondekultur som står for fall.

Endelig kunne det sett ut til at fortellingen om bøndenes historie endte med bøndenes kulturelle frigjørelse, hvor «aandslivets mænd» anerkjente viktigheten av å se til bøndenes tradisjoner for å skape et nasjonalt fellesskap. Fortellingen til Johnsen står likevel ikke igjen som en fullstendig romanse. Johnsen forteller om særlige fremskritt i måten jordbruket drives på, men han presenterer likevel overhengende farer som må bekjempes. Skal bondestanden overleve i fremtiden, må bøndene organiseres for å forhindre at jord, skog og fjelleiendommer går over til aksjeselskaper.¹⁰³ Helt avslutningsvis forteller Johnsen om at bøndene endelig har klart å organisere seg for å jobbe for disse formål, i *Norsk Landmandsforbund*. Hvorvidt de organiserte

⁹⁹ Johnsen 1919: 378

¹⁰⁰ Johnsen 1919: 369

¹⁰¹ Johnsen 1919: 369

¹⁰² Johnsen 1919: 370

¹⁰³ Johnsen 1919: 409

bøndene klarer å sikre en overkommelig fremtid, gir han likevel ikke noe svar på. Fortellingen avsluttes med Lars Eskeland sin hilsning til bondemøtet i Bergen i 1918:

Med broderhand til alle,
med hat og hogg til ingen
staar norske bønder saman
og slaar um Noreg ringen.¹⁰⁴

Johnsen spør seg videre: «Skal det samme for fremtiden med sandhet kunde siges ogsaa for bønderne i Norges Storting?»¹⁰⁵

Det kronologiske handlingsforløpet avsluttes med andre ord uten et klart svar for fremtiden. Oppskriften ligger til rette for en idyllisk fremtid, men den er betinget av at nye utfordringer overvinnnes i fellesskap.

2.3 Språklige virkemidler og rammer

I følgende delkapittel vil jeg vise hvordan et innledende og avsluttende kapittel får spesifikke funksjoner for hvordan fortellingen kan forstås for leserne. Her har jeg argumentert for at det innledende kapitlet kan fungere som en leserramme for hvordan handlingsforløpet skal leses og forstås. Jeg har også argumentert for at det avsluttende kapitlet videre kan konkretisere hvordan handlingsforløpets budskap fungerer som et imperativ til handling i samtiden boken ble utgitt i. I tillegg vil jeg utdype hvordan det språklige idealet «bonden» opererer i teksten, som et normerende ideal, og vise konkret hvilken effekt dette kan ha på leserne.

¹⁰⁴ Johnsen 1919: 410

¹⁰⁵ Johnsen 1919: 410

2.3.1 Innledende kapittel i *Norges bønder*

Før det kronologiske handlingsforløpet finner sted i boken, starter den med et kapittel kalt *Indledning*. Her skriver Johnsen innledningsvis:

Der kommer en tid i ethvert folks saga, da den historiske sans vaagner, da nationen og dens enkelte grupper og samfundslag ikke nøies med bevisstheten om livet i dag eller med strævet for livsopholdet imorgen, men spør sig selv : Hvor staar vi nu? Og hvordan er vi kommet hit? Hvorledes kan vi løfte litt paa det slør, som aarhundreder og aartuseener har lagt over vore forfædres liv her pa jorden? – Disse spørgsmål melder sig ikke pludselig, men litt efter litt og med stigende styrke og klarhet. De forutsætter overalt en viss grad av kultur og aandelig modenhet. [...] Saa langt er ogsaa vi nu naadd, ikke bare nogen enkelte av os, men større og større kredse av folket, og ikke mindst bønderne.¹⁰⁶

Allerede før man som leser blir presentert med bondestandens fortid, etablerer Johnsen et premiss som begrunner fortellingens tilblivelse; bøndene har nådd et punkt av åndelig og kulturell modenhet. Når dette punktet av modenhet er nådd, vil man søke å forstå sin identitet ved å se hvordan fortiden og nåtiden henger sammen. Johnsen presenterer dermed et moment som legger til rette for forståelsen av «historisk kontinuitet» – et moment som er sentralt i det påfølgende handlingsforløpet. Spørsmålene «hvor staar vi nu? Og hvordan er vi kommet hit?» vitner om en forståelse av at nåtiden er et direkte resultat av fortiden. Når denne forståelsen etableres, kan det tjene den hensikt at man som leser blir bevisst på betydningen av sammenheng. Dette kan videre innvirke på lesingen av handlingsforløpet, i den forstand at man som leser søker å forstå hvilke momenter som har vært avgjørende i bøndenes «uavbrutte utvikling» – et moment han poengterer i innledningen, men også gjennomgående i handlingsforløpet.¹⁰⁷

Videre tjener innledningen den funksjon at bøndene knyttes sammen, slik at de gis en kollektiv identitet:

¹⁰⁶ Johnsen 1919: 1

¹⁰⁷ Johnsen 1919: 3

Der kan være meget, som skiller bønderne, bosted, livsvilkaar, m.m.; men der er vigtigere ting, som knytter dem sammen. Landlivet og gaardsdriften skaper fælles økonomiske interesser, slegtskap i livssyn og tænkesæt; jorden, som nedarves fra far til søn, gir grobund for en fædrelandskjærlighet av solidere og inderligere art end den fabriken og storbyen alene kan fremelske; den fælles historie er ogsaa et mægtig sammenknyttende baand.¹⁰⁸

Bøndene fremstilles som en enhet, knyttet sammen av felles levesett og tradisjoner. Dette presenteres som oppskriften for en inderlig og kraftfull fedrelandskjærlighet. Ved å fremstille bøndene som en enhet, gis de en kollektiv identitet, samt en felles fortid. Allerede før handlingsforløpets begynnelse dannes dermed et inntrykk av at bøndene alltid har utgjort et fellesskap.

Et annet moment som er verdt å merke seg ved forrige sitering, er at den intense fedrelandskjærligheten som bøndene innehar står i kontrast til «fabriken og storbyen». I det kronologiske handlingsforløpet spiller verken fabrikken eller storbyen noen særlig stor rolle i fortellingen til Johnsen. Likevel stilles de her i opposisjon til bøndene i dette innledende kapitlet. Uten at det nevnes eksplisitt, kan det dermed virke som om det er «fabriken», med dens arbeiderklasse, det henvises til når Johnsen også skriver:

I en tid, da nye samfundsklasser uten rot i vor historie vil paatvinge landet sin vilje, endog under trusler om vold og borgerkrig, vil alle nationale interesser samle sig om bondefylkingen. Vi venter, at *den* skal gaa i brodden og lede utviklingen fremover i norsk leid paa norsk jord.¹⁰⁹

Det kan altså se ut som om Johnsen tegner et bilde av en bondestand som er truet av «fabriken» og storbyens arbeiderklasse. Her formidles også et vesentlig poeng som man finner igjen i det kronologiske handlingsforløpet, nemlig at nasjonens overlevelse er forankret i de historiske røttene til bøndene. Når Johnsen innledningsvis skriver at nye samfunnsklasser *uten* rot i «vor historie» vil påtvinge landet sin vilje, fremstår dette som en trussel for nasjonen. Her presenterer Johnsen altså et av hovedmomentene i det påfølgende handlingsforløpet – nasjonen har røtter i fortiden. Det er bøndene som har båret nasjonen gjennom fortiden, ved å være tro mot de

¹⁰⁸ Johnsen 1919: 2

¹⁰⁹ Johnsen 1919: 2

nedarvede tradisjonene. Skal bøndene lede utviklingen «fremover i norsk leid paa norsk jord», kreves det følgelig at bøndene også fortsetter på samme vis.

Dette momentet fremheves ytterligere mot slutten av det innledende kapitlet. Johnsen avslutter nemlig innledningen ved å skrive:

I troskap mot seg selv og hele sin fortid skal han holde vakt om vort land, om norskheten og alle nationale værdier. Maatte fædrelandets sak altid være det samlingsbanner, som lyser op over alle de andre merker i bondefylkingen!¹¹⁰

Det fremheves at det er i troskap mot fortiden at fremtiden skal styres. Det legges altså til grunn at det er fortidens tradisjoner som må respekteres og overholdes dersom nasjonen skal overleve i den kommende fremtid.

På bakgrunn av disse momentene, vil jeg derfor argumentere for at innledningen kan forstås som en leserramme for det kommende handlingsforløpet. Flere av momentene man finner i det kronologiske handlingsforløpet, presenteres nemlig allerede i innledningen. Det virker dermed som at man som leser blir presentert med en leseroppskrift på hvordan den kommende fortellingen skal forstås – man må søke å forstå bøndenes tradisjoner, for på den måten å forstå *hvorfor* det er bøndene som er den rettmessige klasse som bør lede an i utviklingen på norsk jord. Ved å presentere disse momentene innledningsvis, kan dette tjene den hensikt at leseren søker å se hvordan disse tradisjoner, gjennomgående i handlingsforløpet, har hatt en elementær betydning for bøndenes kontinuitet og dermed også for nasjonens overlevelse. Samtidig gjøres fortiden aktuell for samtiden, ved å sette arbeiderklassen i opposisjon til bøndene, for på den måten å legitimere viktigheten av tradisjonene i samtiden. På bakgrunn av dette mener jeg at det innledende kapitlet etablerer en kontekst for hvordan den kommende kronologiske fortellingen bør leses og forstås.

¹¹⁰ Johnsen 1919: 5

2.3.2 Den norske «bonden»

«Bonden» som et språklig ideal, brukes gjennomgående i Johnsens fortelling. «Bonden» er en aktør som handler både i det innledende kapitlet og i det kronologiske handlingsforløpet. Johnsen gjør det likevel aldri helt klart hvem «bonden» faktisk er. May-Brith Ohman Nielsen har i doktoravhandlingen sin *Jord og ord* fra 1997, om Bondepartiets fremvekst i perioden 1915-1940, vist til hvilken funksjon et språklig ideal som «bonden» får, når idealet opererer i fortellinger om fortiden.¹¹¹ Her forklarer Nielsen at «bonden» er en språklig konstruksjon. «Bonden» er skapt i språket og kan representere hele Norges bondestand, som summen av det karakteristiske, gjennomsnittlige og normative med alle landets bønder.¹¹² Når Johnsen benytter seg av dette idealet, gjennom hele boken, gir det bestandig et inntrykk av at det er alle Norges bønder det siktes til. På denne måten har idealet lett for å bli et *totalitært* uttrykk.¹¹³ Det er forfatter som suverent bestemmer hvordan alle Norges bønder tenker og handler, når de representeres gjennom «bonden». Det skaper dermed et inntrykk av at bønder, med stor selvfølgelighet, står samlet i enhver handling når det er «bonden» som er aktør i fortellingen.

I Johnsens fortelling vitner begrepet om en samlet bondestand helt fra de første bønder. Dette tydeliggjøres i flere av kapitteltitlene. Når Johnsen skriver om borgerkrigene i Norge, er kapittelittelen «Bonden i borgerkrigene».¹¹⁴ Videre finner man kapitler som heter «Bonden under stormandsvældet»¹¹⁵ og «Bonden under fremmedstyret».¹¹⁶ Dette skaper et inntrykk av at bønder i fortiden bestandig har stått på samme side av gjerdet. Et annet eksempel som støtter opp om nettopp dette, er når Johnsen skriver om prestedrap i Telemark, i kjølvannet av reformasjonen. Johnsen skriver følgende:

Men hvad andet kunde man vente? Der var kun rimelig, at **bonden** blev harm og arg, naar alt han holdt for hellig blev traakket i støvet av fremmede hvis sprog han ofte kun med vanskelighet kunde forstaa.¹¹⁷
(min uthevelse)

¹¹¹ Nielsen 1997: 57

¹¹² Nielsen 1997: 57

¹¹³ Nielsen 1997: 58 – Nielsen utdyper begrepet «totalitært» videre i fotnotene sine. Se side 739.

¹¹⁴ Johnsen 1919: 73

¹¹⁵ Johnsen 1919: 161

¹¹⁶ Johnsen 1919: 236

¹¹⁷ Johnsen 1919: 229

Til tross for at Johnsen, i foranledningen til dette sitatet, skriver at prestedrapene fant sted ved én eneste kirke i Telemark, gjøres handlingene representative for hele Norges bondestand. Det kan tolkes som at handlingene gis en større legitimitet og lettere kan forstås, når de uttrykker en misnøye som fantes i alle Norges bønder – snarere enn at den sprang ut av enkeltindivider som handlet i affekt.

Idealet «bonden» gir dermed også et inntrykk av at Norges bondestand, gjennomgående i fortiden, har vært samlet, i kraft av å være bønder. En tendens i det kronologiske handlingsforløpet er nemlig at nedgangstider ofte kunne vært unngått, dersom bøndene hadde klart å organisere seg på tvers av bygdegrensene.¹¹⁸ Når alle Norges bønder likevel representeres gjennom «bonden», gis det et inntrykk av at bøndene, til tross for deres manglende evne til å organisere seg, likevel har hatt et svært godt utgangspunkt for å kunne organiseres i fremtiden. På mange måter kan man derfor se at veien lå åpen for de første helteskikkelsene som tok opp kampen for bøndene på Stortinget, som Ole Gabriel Ueland. Bøndene var tross alt samlet i form av å bli representert av «bonden». I bunn og grunn delte de samme egenskaper, verdier og tankesett.

Det språklige idealet «bonden» får dermed stor innvirkning på budskapene som formidles i *Norges bønder*, nettopp fordi idealet skaper en forestilling om at bøndene alltid har vært et fellesskap i form av å være bønder. Dette kan videre tjene den hensikt at det står som en oppfordring til organisering også i fremtiden. Enkeltstående handlinger og eksempler i fortellingen gis en langt større legitimitet når det fremstår som handlinger som representerer et fellesskap, snarere enn dersom det var enkeltstående aktører som handlet på vegne av seg selv. Dermed kan «bonden» ha en normerende effekt på leserne, fordi bøndene gis en rekke karakteristiske egenskaper gjennom idealet «bonden». Ved å tilskrive «bonden» en rekke fundamentale verdier og egenskaper, synes Johnsen å uttrykke en toneangivende tanke: Bonden har alltid vært på et gitt vis, og slik bør han også alltid være.

¹¹⁸ Johnsen 1919: 412 – Dette er en generell tendens i fortellingen til Johnsen. På side 412 i det avsluttende kapitlet «Fremtidslinjer», påpeker han denne svakheten eksplisitt.

2.3.3 Avsluttende kapittel i *Norges bønder*

Det avsluttende kapitlet i *Norges bønder* har tittelen «Fremtidslinjer». Dette kapitlet finner sted etter det kronologiske handlingsforløpet som ender i 1919. «Fremtidslinjer» fremstår som en form for avsluttende refleksjoner, oppsummert ved å trekke frem hovedmomentene fra boken. Det momentet som synes viktigst, blir poengtert som det første Johnsen skriver i det avsluttende kapitlet:

Vi har fulgt Norges bønder gjennom gode og onde dage fra den fjerneste hedenhold frem til nutiden. Og kanskje er det gaat læserne som forfatteren, de har set, at bondestandens skjæbne gjennom tiderne, det er selve kjernen av det norske folks egen saga. De andre samfundsklasser har skiftet, der er brudd på brudd i deres historie ; men bondestanden var altid sig selv. Den holdt ut under alle omskiftninger. Gjennem den alene har vort nationale liv idag sin rot i urtiden.¹¹⁹

Det norske folks nasjonale liv er forankret i bøndenes evne til å være seg selv. En troskap til og fastholdenhet på tradisjonene. Røtter i urtiden fremheves også her, som gjort gjentatte ganger i det kronologiske handlingsforløpet. Det forsterker inntrykket av et tradisjonskonservativt budskap – tradisjonenes overlevelse er i seg selv et bevis på deres livsrett. Uten dem ville bøndene, og dermed også nasjonen, gått under allerede for flere hundre år siden.

Johnsen etablerer videre et trusselbilde, noenlunde på samme vis som han presenterer i det innledende kapitlet. I det avsluttende kapitlet er det særlig «storkapitalismen», «byernes rikfolk» og «forrætningsmænd» som utgjør den største trusselen mot bondestandens fremtidsutsikter.¹²⁰ Det kan dermed se ut som det skjer en forskyvning fra det innledende til det avsluttende kapitlet, med tanke på hvem som får skylden for problemene bondestanden nå står overfor. I det innledende kapitlet fremstår det som at det er arbeiderklassen i seg selv som utgjør en direkte trussel mot bondestanden, med «trusler om vold og borgerkrig.»¹²¹ I det avsluttende kapitlet, er det derimot «byernes rikfolk» og «forrætningsmænd» som står i brodden for en utvikling som fremstår som farefull. Johnsen skriver:

¹¹⁹ Johnsen 1919: 411

¹²⁰ Johnsen 1919: 414-415

¹²¹ Johnsen 1919: 2

Det er, som stod vi ved et vendepunkt i utviklingen. Bevægelsen i retning av bondeselveie hadde naadd sit maal for en menneskealder siden, og dannelsen av spekulationseiendomme begynder saa smaat paany. En slik utvikling er en trusel mot hele bondestanden, om den skal faa lov til at fortsætte. Den indfører forpagtersystemet efter engelsk mønster, og trekker smaabrukerne bort fra jordbruket over i by- og industriarbeiderklassen.¹²²

Industriarbeiderklassen fremstilles nå som et uheldig produkt av *systemet* den inngår i, snarere enn å være en aktiv part som truer bondestanden. I det avsluttende kapitlet er det dermed kapitalismen og spekulasjon som utgjør den største faren for bøndenes fremtid.

I forlengelsen av det trusselbildet Johnsen presenterer, spør han: «Skal vort folks utvikling vedbli at bygge paa den gamle prøvede grund, eller skal det lægges om paa bylivet og fabriken?»¹²³ Dette retoriske spørsmålet summerer kjernen i hele fortellingen om Norges bønder. I all den tid bøndene har eksistert på det norske fastland, har deres konstante evne til å overleve nedgangstider blitt begrunnet med trofasthet mot tradisjoner. Utviklingen har alltid vært «bygget på den gamle prøvede grund.» Spørsmålet til Johnsen presenterer dermed et siste veiskille i fortellingen. Fortellingen om bøndenes historie leder til en siste konflikt som også må overkommes dersom bøndene skal overleve den anskuelige fremtid. Likevel gjør Johnsen det klart at endring er unngåelig:

Ett er sikkert. Bonden kan ikke seire ved ensidig at bekjempe industrien og det moderne økonomiske liv i det hele. Vi er naadd til et punkt i utviklingen, hvor dette er blit uundværlig for os. Bonden selv kan ikke undvære det, selv om han vilde. Spørsmålet er bare, om han magter at gjøre sig til herre over det.¹²⁴

Industrien og «det moderne økonomiske liv» er ifølge Johnsen kommet for å bli. Oppfordringen til fastholdenhet på tradisjonene bør derfor ikke nødvendigvis sees som en reaksjonær ytring. I stedet oppfordrer Johnsen bøndene til å lede an utviklingen, forankret i gitte grunnverdier som bøndenes historiske utvikling har vært tuftet på. I første omgang gjelder dette å vinne tilbake selvhjulpenheten, som ifølge Johnsen har vært grunnen til at selv de «sværeste angrep prellet av» i de tidligere historiske konflikter.¹²⁵ For å kunne lede an utviklingen, vinne den tapte selvhjulpenheten tilbake og underlegge seg industrien på bøndenes premisser, må bøndene

¹²² Johnsen 1919: 414

¹²³ Johnsen 1919: 414

¹²⁴ Johnsen 1919: 415

¹²⁵ Johnsen 1919: 415

innlemme industrien i *samvirket*.¹²⁶ Samvirket, slik Johnsen beskriver det, er et fellesskapseie, hvor både bønder og arbeidere innskyter sitt arbeid eller sine produkter, og dermed blir de i fellesskap medeiere i de «industrielle samvirkeforetagender, som frembringer varer til fælles nytte.»¹²⁷ Stikk i strid med den tidligere fiendtligheten som man finner i det innledende kapitlet, strekkes det her ut en forsonende hånd til arbeiderklassen:

Arbeiderne har som klasse betragtet ikke nogen lang og stolt historie bak sig slik som bondestanden har det. Deres selvstændige historie begynder i grunden først for en til to menneskealdre siden sammen med det nye økonomiske livs fremvekst. Men arbeideren er bondens yngre bror. Han kommer fra landsbygden, eller hans fædre er indvandret derfra. Skraper en by- og fabriksøvet av arbeideren, saa kommer bonden frem. Saa meget lettere maa de kunne møtes i fuld forstaaelse paa samvirkets grund.¹²⁸

Johnsen oppfordrer avslutningsvis til forsoning mellom «arbeideren» og «bonden». Ved å benytte seg av idealformene i bestemt entallsform, er han med på å knytte nære bånd mellom samfunnssklassene – arbeideren er bondens yngre bror – en bortkommen lillebror, som i bunn og grunn stammer fra landsbygden. Av den årsak må «arbeideren» inneha evnene til å forstå hvorfor fremtiden ligger i samvirket. Johnsen sørger dermed for å mane til samarbeid mellom samfunnssklassene, riktignok på «storebrors» premisser, men fordi det vil tjene begge samfunnssklasser. Nettopp hvorfor det er på bøndenes premisser fremtiden bør ligge, gjør Johnsen klart avslutningsvis: «Men netop bondens norske traditioner, maal og lynne gir ham et moralsk overtak over de andre samfundsklasser, en indre kraft som han allermindest har raad til at gi slip paa. [...] I troskap mot sig selv og hele sin fortid skal han holde vakt om vort land, om norskheten og alle nationale værdier.»¹²⁹

Kapitlet «Fremtidslinjer» kan hensiktsmessig forstås som en kontekstualisering av budskapet fra handlingsforløpet, fordi den tilfører en spesifikk funksjon til det helhetlige budskapet som formidles i *Norges bønder*. Kapitlet gjør bøndenes fortid aktuell for nå- og fremtiden. Mens det kronologiske handlingsforløpet viser hvordan bøndene har vært trofaste til tradisjonene i fortiden, viser det avsluttende kapitlet hvorfor dette blir like viktig også i den kommende

¹²⁶ Johnsen 1919: 416

¹²⁷ Johnsen 1919: 416

¹²⁸ Johnsen 1919: 417

¹²⁹ Johnsen 1919: 418

fremtid. Skal bøndene, og dermed nasjonen, overleve, må bøndene se til sine tradisjoner og grunnverdier når de leder an utviklingen inn i fremtiden. «Fremtidslinjer» innehar således en egen funksjon, fordi det nettopp gir bøndenes fortid en legitim relevans for den kommende fremtid.

2.4 Delkonklusjon

Når det videre skal konkluderes, vil jeg gå tilbake til det metodiske opplegget, som presentert i første kapittel. Ifølge Phillippe Carrards minimalistiske fortellingsbegrep, vil man kunne finne handlingen i en tekst ved å spørre: «Hva hendte, ifølge denne teksten?». Skulle man redusert *Norges bønder* til en minimal fortelling, kunne svaret vært: Norske bønder holdt fast ved sine tradisjoner – derfor overlevde de samfunnsendringer. Dette mener jeg bør forstås som det mest utpregede og gjennomgående poenget som fremmes av Johnsen i *Norges bønder*.

Handlingen er likevel i seg selv bare en liten del av kunnskapen man kan tilegne seg ved en fortellingsanalyse av dette format. Spørsmålene som i denne sammenheng er av større kunnskapsmessig verdi, er spørsmålene knyttet til hva fortellingens handling impliserer: Hvilke fortellinger finnes? Hva er det moralske budskapet? Det er i sammenheng med slike spørsmål at jeg vil tilbake til White og Rüsens typologi. White og Rüsens metodiske opplegg kan vise hvordan narrative strukturer innvirker på meningen og budskapet man kan finne i en tekst.

I henhold til Whites typologi, vil jeg argumentere for at *Norges bønder* innehar strukturelle trekk som man finner i Whites beskrivelse av komedien. *Norges bønder* er preget av en slags idyll innledningsvis – bøndene rydder og dyrker jorden i fellesskap. Det tegnes et bilde av en befolkning som ikke kjenner noen form for trusler eller bekymring. Fortellingen vendes deretter gradvis mot nedgangstider. Først ved at «utviklingen» blir dratt i andre retninger enn den «naturlige» – gjerne grunnlagt av eksterne krefters påvirkning. Deretter blir nedgangen fullstendig, når ulike aktører gjør seg til herre over bøndene og påtvinger dem en urett som er stikk i strid med bøndenes egne ønsker. Gradvis kjemper bøndene tilbake, i økende grad og styrke. Nedgangen blir fremstilt som en nødvendighet – nødvendig i den forstand at den lærer bøndene å verdsette sin særegenhet. De særegne egenskapene som ligger til grunn for

bondefolkets eksistens, vokser gradvis frem i bondestandens bevissthet desto mer bøndene blir undertrykket. Denne bevisstheten blir igjen særlig viktig ved det endelige målet, som virker å være nasjonal egenrådighet, hvor bøndene selv leder utviklingen på norsk jord. Når bøndene endelig klarer å organiseres, får sine representanter på Stortinget, og igjen får ta del i utformingen av nasjonens fremtid, kunne fortellingen til slutt endt lykkelig. Johnsen velger i stedet å presentere nye farer og utfordringer som bondestanden vil stå overfor i kommende fremtid. Hvorvidt disse utfordringene lar seg overvinne, er betinget av flere faktorer. Av denne grunn, vil jeg ikke bastant kategorisere *Norges bønder* som en komedie. Fortellingen har flere likhetstrekk – fra underliggende harmoni, til undertrykkelse og den selvhjulpne veien tilbake til en slags frihet. Likevel er det avslutningens åpenhet, det kommende veiskillet, som fremstår som uavklart. Fortellingens fremtid kan ende som en romanse, men også som en tragedie. Johnsen velger å avslutte fortellingen nettopp i dette veiskillet – han konstruerer dermed et plott som ikke lar seg kategorisere fullt og holdent i Whites definerte sjangerkategorier. Likevel sørger fortellingens avslutning for å kommunisere et moralsk poeng – bøndene har skjebnen i egne hender. De har *mulighet* til å styre egen fremtid. Spørsmålet er bare om de sammen velger å gjøre det.

Rüsens typologi lar seg lettere anvende på *Norges Bønder*. Rüsén opererer med fire ulike typer fortellinger, sett i lys av hvilke funksjoner fortellingene innehar. *Norges Bønder* vil etter min analyse klart kunne kategoriseres som en tradisjonsfortelling. Gjennomgående i narrativet, vises det til hvordan bøndene har overlevd krisetilstander ved å holde fast på sine tradisjoner. Johnsen poengterer at hvor andre samfunnsklasser har kommet og gått, så har bøndene overlevd nettopp fordi de har vært prinsippfaste overfor visse grunnverdier. Bøndenes kontinuerlige eksistens blir dermed beviset på tradisjonenes viktighet og livsrett. I Rüséns typologi, vil tradisjonsfortellinger ha en identitetsgivende funksjon hvor fortellingene er med på å bekrefte en slags forhåndsgitt selvforståelse. Dette ser man også i *Norges bønder*. Bøndenes identitet blir etablert helt fra begynnelsen av narrativet, hvor typiske faktorer som selvhjulpnehet, stolthet og rettferdighetssans blir trukket frem innledningsvis i boken, ofte portrettert gjennom idealet «bonden», som er med på å fremheve de gitte egenskapene som kollektive. Bøndenes vei ut av undertrykkelse skjer først når bøndene blir bevisste på deres fortidsforankrede egenhet. Dermed formidles det at bøndenes identitet er forankret i fortidens tradisjoner, hvor narrativet vender mot bedre tider så fort bøndene blir bevisste på de tradisjonelle egenskapene.

I tillegg til å være en tradisjonsfortelling, synes jeg også å finne eksemplariske elementer i det helhetlige narrative i *Norges bønder*. I hovedsak illustreres dette i de tilfeller hvor Johnsen viser konsekvensene av brudd på tradisjonene. Dette gjelder f.eks. når kongemakten regjerte utenfor sin jurisdiksjon, eller når riksrådet fikk smake «sødmene» av makt og deretter brukte denne makten til utelukkende å berike seg selv på bekostning av nasjonen. Slike eksemplariske fortellinger støtter opp om viktigheten til tradisjonene, fordi de i hovedsak viser hvilke konsekvenser brudd på tradisjonene forårsaker.

White og Rüsens typologi viser således hvordan narrative grunnstrukturer påvirker funksjonen, og dermed det moralske budskap en fortelling formidler. I *Norges Bønder* ser jeg et plott som har flere likhetstrekk med komedien, i det fortellingen formidler hvordan bøndene, ved å være tradisjonskonservative, har reddet nasjonen fra fullstendig undergang. Denne faren er, som tidligere nevnt, likevel ikke over. Fortellingen ender i et veiskille – et siste hinder som vil avgjøre hvorvidt fremtiden vil ende med harmoni eller med undergang for bondestanden, og dermed også for nasjonen. Jeg har argumentert for at *Norges bønder* er en tradisjonsfortelling, med et klart moralsk budskap – skal bøndene overleve i kommende fremtid, må de være tro mot tradisjonene og bevare den grunnleggende identitetsfølelsen. Dette moralske budskapet forsterkes gjennom et innledende og avsluttende kapittel, som oppfordrer til å bygge samfunnet på den prøvde grunn; gjennom fastholdenheten på fortidens tradisjoner.

3. Analyse av *Norsk bondereising*

I følgende analyse vil jeg gå frem på samme vis som gjort i analysen av *Norges bønder*. Det vil si at jeg igjen vil forholde meg til en rekke spørsmål, for på den måten å besvare de overordnede problemstillinger jeg reiste innledningsvis i oppgaven. Hvordan konstrueres det et sammenhengende narrativ? Hvilke momenter i bøndernes fortid trekkes frem som betydningsfulle? Hvor finner vendepunktene sted? Hvorfor skjer vendepunktene? Hvor slutter fortellingen? Hvilke konkrete grep gjør forfatter i teksten for å fremme sine synspunkt? Igjen vil disse spørsmålene bli stilt, ikke med den hensikt at de skal besvares kategorisk, men for å benyttes som hjelpemidler til å forstå bøkens totaliteter og på den måten besvare de overordnede problemstillingene.

Etter handlingsforløpet er analysert, vil jeg presentere Kohts innledende kapittel. Dette kapitlet mener jeg også her å se at har stor innvirkning på hvordan det moralske budskapet forsterkes, samtidig som kapitlet aktualiserer tekstens budskap i en konkret samtidskontekst. Også i denne analysen har jeg valgt å inkludere et avsnitt om språklige virkemidler, herunder Kohts bruk av idealet «bonden» og et virkemiddel jeg har kalt «egga til strid». Disse to virkemidler mener jeg har hatt en stor effekt på fortellingens moralske budskap.

3.1 Fortellingens begynnelse

3.1.1 De gamle klassesamfunn

Det kronologiske handlingsforløpet i *Norsk bondereising* begynner med at Koht forteller at vi har særdeles lite kunnskap om de aller første norske bondesamfunn. Likevel sier han at vi må gå ut ifra at det fra første stund har vært klassesmotsetninger i disse samfunn.¹³⁰ Klasseforskjeller

¹³⁰ Koht 1926: 7

blir dermed presentert som en selvfølgelighet, til tross for hans erkjennelse av at vi vet lite om denne fortiden.

Koht dekker store perioder av forhistorisk tid relativt summarisk. Uten å gi noen veldig detaljerte beskrivelser, bærer fortellingen preg av at makten i samfunnet konsolideres på overklassens hender. Overklassens voksende evne til å tilegne seg mer land og dermed berike seg selv, skjer særlig ved jernets inntog i samfunnet. Koht skriver:

Men jarne gav samstundes nye vilkår for makt-vinning og makt-samling. Rike hovdingar kunde no betre enn fyrr samle sig ikring seg store flokkar av våpenklædde karar, og dei gjekk i strid for å legge meir og meir land under seg. Hersar og jarlar vann seg rike og land.¹³¹

Denne tendensen blir stående fra jernets inntog, frem til vår «historiske tid».¹³² Vikingtiden blir i hovedsak beskrevet som en periode hvor overklassen stadig tilegner seg større makt og rikdom. Vikingtoktene blir også presentert fra det perspektiv at det kun representerte overklassens interesser. Koht skriver: «Hersar og storbønder, serleg på vestlande, er det som fær småfolke med på landnåm burtanfor have.»¹³³ Det foreligger altså en klar distinksjon i måten Koht beskriver de sosiale samfunnslag. Overklassen knyttes til «hersere» og «storbønder». De øvrige blir beskrevet som «småfolk». Koht forteller heller ikke hvorvidt toktene i det hele tatt kom «småfolket» til gode – det fremstår heller som en påtvunget handling, representert av overklassen og dens interesser.

Klassekamp, eller misnøye og spenning mellom klassene, blir forklaringsrammen som Koht stadig trekker frem i fortellingen om de første århundrene i vår historiske tid. Selv mangelen på kilder som viser til klassekamp og misnøye, blir forklart med at det er overklassen som skrev historien de første fire hundreårene av vår historiske tid. Derfor må man være forsiktig med å tolke kildene dithen at det ikke fantes misnøye fra underklassen, skriver Koht.¹³⁴ Klassekamp

¹³¹ Koht 1926: 8

¹³² Koht 1926: 8

¹³³ Koht 1926: 9

¹³⁴ Koht 1926: 12

blir således den konstante faktoren, hvor selv mangelen på empirisk belegg blir brukt som et element som kan tyde på klassemotsetninger.

Rikssamlingen og det nasjonale kongedømmet gir heller ikke bedre levekår for bondestanden. Med kongemakten kom et enda hardere skattetrykk enn tidligere, som igjen førte til større misnøye hos bøndene.¹³⁵ Denne økende misnøyen resulterer videre i de første bondereisningene. Bondereisningene, slik begrepet blir brukt av Koht innledningsvis, virker å være forbundet med enhver form for organisert motstand. Det er først fra 1100-1200-tallet at Koht viser til de første kjente bondereisningene, fra historiske kilder:

I åre 1213 høyrer vi at bønderne i Trøndelag, dei som ellers alltid hadde studd birkebeinane, nekta å greie leidangen og andre utreidsler til systemennene, og då dei vart so stemnd til ting, kom dei fullvæpna, hogg i hel ein av systemennene og gav seg jamvel i strid med sjølve kongen, trøndaren Inge Bårdsson. Sjølvsgagt tapte dei ; men ein ser då koss dei nye vilkåra dreiv dei til strid.¹³⁶

Eksempelet Koht bruker viser konsekvensene av at trykket mot bøndene ble for stort. Resultatet ble opprør, selv om bøndene «sjølvsgagt» tapte mot en sterkere overmakt. Eksempelet viser dermed hvordan en økende undertrykkelse fra styresmaktene leder bøndene til strid, som en siste utvei, til tross for at det er åpenbart at de vil komme ut som den tapende part i en konflikt med kongemakten.

3.1.2 Vondt blir til verre

Lite vitner om bedring for bondestanden i de første århundrene av historisk tid. Det virker som et hvert århundre som Koht skriver om, blir avviklet av enda verre forhold, hva gjelder levekårene for bondestanden. Når han skriver om 1400-tallet, blir dette århundret beskrevet som et adels-tyranni.¹³⁷ Den nasjonale kongemakten, som heller ikke fikk særlig gode skussmål

¹³⁵ Koht 1926: 17

¹³⁶ Koht 1926: 17

¹³⁷ Koht 1926: 25

av Koht,¹³⁸ er nå avløst av adelsherrer som igjen utnytter makten til egen vinning i enda større grad enn hva kongen gjorde. «Dei tenkte mykje meir på sin eigen vinning enn på det som skulde gagne rike, og det var ingen som kunde age dei,» skriver Koht.¹³⁹

1500-tallet blir videre presentert som «Hard-æva på 1500-tale».¹⁴⁰ Gjennom 1400-tallet, og vedvarende inn i 1500-tallet, ble stadig større deler av jordegodset konsolidert på færre hender. «Jordekongar» erverver, ved både arv og kjøp, store deler av den dyrkbare jorden i Norge.¹⁴¹ Heldigvis, for bøndenes vedkommende, stod odelsretten til gunst, som en maktfaktor som virket imot adelen. I løpet av 1500-tallet var nærmest all adel i Norge av dansk opphav. Da odelsretten ikke gjaldt for utlendinger, sikret dette at jordegods bare kunne innløses av rettmessige arvinger etter norsk lov. Til tross for at adelen gikk langt på vei for å forsøke å endre dette lovverket, ble det uten suksess.¹⁴²

Reformasjonen fikk også negative konsekvenser for bondestanden. Kirkegodset ble overdratt av kongen og ble en del av krongodset. I det lange løp skulle dette vise seg å tjene bondestanden, forteller Koht, men umiddelbart etter reformasjonen, og i de påfølgende tiår, fremstilles dette som en ren ulempe for bøndene:

Kringum 1600 åtte krona på den måten umlag tridjeparten av all jorda i lande og var mykje rikare enn heile adelen. Men alt dette krongodse, det var det lénsmennene og futane deira som styrde, og den verdslege adelen fekk soleis no for det fyrste meir jord under seg enn han fyrr hadde havt. No var det ikkje lenger stat og kyrkje som rådde for lande, - det var berre staten. Og hadde jordherre-klassa fyrr vore skift i to, so vart ho no so samla og so eins-laga som aldri fyrr. Det var nett denne yverklasse-samlinga som fekk form i dei nye adelsprivilegia, Heile Reformasjonen, avskipinga av den gamle kyrkja, vart broten inn på det norske bondefolke.¹⁴³

Reformasjonen sees altså også på som en endring hvor makten ble samlet på færre hender. Det største uromomentet som den brakte med seg overfor bøndene, var likevel ikke knyttet til at

¹³⁸ Koht 1926: 12, 13, 16

¹³⁹ Koht 1926: 25

¹⁴⁰ Koht 1926: 38

¹⁴¹ Koht 1926: 39

¹⁴² Koht 1926: 41-42

¹⁴³ Koht 1926: 51

jordegodset ble samlet hos kronen. Det som skapte uro og førte til opprør fra bønder omkring i riket, var en ny ordning på kirkeskatten – tiende. Tidligere hadde tiende blitt delt på fire: bispen, presten, kirken og «bondeluten», som var en egen del som gikk til de fattige. Ved reformasjonen, ble tiende delt i tre, hvor bondeluten ble kuttet.

Reformasjonen vart soleis til pengetap for bønderne, um dei lét dette gå for seg. Når alt slikt kom i hop, det eine ovanpå det andre, - kann ein då undres på at det vart uro mellom dei norske bønderne? Dei vart so hardt heimsøkte i sjølve livsvilkåra sine, so dei måtte bli egga til motstand.¹⁴⁴

Forsøket på å fjerne bondeluten fremstår således som den siste dråpen i begeret – dråpen som tvinger bøndene til opprør. Opprørene mot fjerningen av bondeluten blir for Koht stående som de første opprør som startet de norske bondereisningene. Koht siterer kilder fra 1500-tallet for å poengtere at bøndene alltid hadde samme mål for øyet: «[å få] nyde ok beholde vore gamle privilegier ok friheder som gode gamle forfedre-konger i Norge oss unt ok givit have.»¹⁴⁵ De første bondereisningene springer således ut av en konservatisme – de vitner om en bondestand som stort sett har vært fornøyde med tingenes tilstand. I bunn og grunn ønsker bøndene å få leve på samme sett som generasjonene før.

3.2 Vendepunkt: motvilje og opprør

Bondeopprørene i kjølvannet av reformasjonen blir for Koht stående som selve beviset på at bristepunktet var nådd for bondeklassen. Koht presiserer at det aldri var snakk om noen mobiliserte opprør i noen større skala enn lokalt, fra bygd til bygd. Likevel bruker Koht dette som det store beviset på at bøndene som klasse nå var nådd et punkt av undertrykkelse som til syvende og sist måtte føre til opprør:

Men all den striden, spreidd som han var, melder likevel um ein ålmenn mostands-vilje. Just det at striden vart reist på so mange skilde kantar utan samhald, gjev vitne um at det var ein heil klasse som vart driven til strid.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Koht 1926: 52

¹⁴⁵ Koht 1926: 53-54

¹⁴⁶ Koht 1926: 54

Nettopp det faktum at bondeopprørene var uorganiserte, og skjedde på så mange forskjellige kanter av landet, viser hvordan det var en hel klasse som hadde nådd et bristepunkt. Det kan nærmest forstås som en slags determinisme over det hele – et unisont bristepunkt som alle bøndene opplevde, uavhengig av hverandre. Når dette punktet først nås, vil det gi utslag i form av opprør og motstand, uten at opprørene trenger å ha kjennskap til hverandre.

Motvilje og opprør synes å markere et tydelig vendepunkt i *Norsk bondereising*. Narrativet har så langt vært preget av kontinuerlig nedgang, spesielt fra 1100-tallet hvor nedgangen fremstår som akselererende. Etter reformasjonen virker det å være en tendens at bøndene i stadig større grad står opp for seg selv, eller «reiser seg», slik Koht beskriver det. Dette synes å være et vendepunkt i fortellingen, fordi det vitner om en bondestand som i større grad tar skjebnen i egne hender, til tross for deres underlegne maktposisjon. Bøndene ser ikke lenger noen annen utvei enn konfrontasjon. Kortsiktig endte dette i mange tilfeller med fatale følger for opprørslederne, men slik Koht fremstiller opprørene, var alternativene enda verre.

Det er nettopp fokuset på opprørenes langsiktige effekt som begynner å ta form i handlingsforløpet Koht presenterer. «Klassestrid føddes berre av den daglege rivinga med dei umbods- og embetsmennene som skulde krevje alle dei faste avgiftene av bønderne, serleg då av leilendingane.»¹⁴⁷ Med andre ord er det det daglige forholdet mellom bøndene og embetsmennene som langsiktig fører bøndene mot klassekamp. Et annet moment som er verdt å merke seg her, er Kohts presentasjon av bondereisingenes materielle aspekt. Opprørene ledes ut av trangere levekår for bøndene, hvor overklassen beriker seg på bekostning av underklassen. Koht fremstiller det dermed på et vis hvor det er de materielle endringene som direkte innvirker på bøndenes daglige levesett og som leder bøndene til opprør. Dette illustreres også i eksempelet fra reformasjonen. At den kirkelige praksisen ble endret i etterkant av 1536/37 blir ikke i seg selv fremstilt som et vesentlig problem for bøndene. Derimot er det fjerningen av bondeluten som skaper kaos og opprør – fordi dette var en endring av materiell karakter for bøndenes vedkommende.

¹⁴⁷ Koht 1926: 79

3.2.1 Opprør mot presteskapet

Koht presenterer fjerningen av bondeluten i sammenheng med forholdet mellom bondestanden og presteskapet. Hvor fjerningen av bondeluten blir fremstilt som selve katalysatoren som startet bondereisningene, presenteres presteskapet som antagonist i denne prosessen. Presteskapet fremstilles som både gjerrige og egenrådige. Til tross for at kongen i år 1548 hadde lovet bøndene at de skulle få beholde bondeluten, skriver Koht at prester over hele landet fortsatte med å kreve tiende inn i tre parter i stedet for fire, noe som tjente presteskapet i den forstand at det sikret dem bedre økonomiske levekår.¹⁴⁸

Bøndenes opprør mot et egenrådig presteskap, synes å være forankret i tradisjonskonservatisme – noe Koht også gjør et poeng ut av. Når kongen nok en gang snur, og gir presteskapet rett til sin fastholdenhet på tredelingen av tiende, møter avgjørelsen motstand fra bondestanden rundt omkring i hele landet:

Gong på gong skjerpte kongen inn, at bønderne måtte halde den forskrifta som var vedteken. Men dei meinte det var i strid med gamal rett og sed. «Min far,» sa dei, «gav ikkje tiend åt presta, so gjer eg ikkje heller ; dé kann no gjera kva dé vil, dæ kvitta ikkje meg».¹⁴⁹

Denne ytringen fremstår som representativ for et poeng som Koht synes å formidle med hyppighet når han skriver om forholdene etter reformasjonen – nettopp at leveforholdene var bedre før. At bøndene nå gjør opprør for å få leve på samme vis som sine forfedre, tyder på at undertrykkelsen er nådd så langt at fortiden, med dens levesett, fremstår som betraktelig bedre enn nåtiden.

Skildringen av 1500-tallet og begynnelsen på 1600-tallet er derfor preget av en bondestand som i økende grad gjør opprør mot endringer som de mener er for belastende og strider mot «gammel lov og skikk». For forholdet mellom bøndene og presteskapets del, tilspisser det seg betraktelig i denne perioden. Koht tar med et utdrag fra boken til presten Peder Clausson Friis som ble trykket i 1632:

¹⁴⁸ Koht 1926: 115

¹⁴⁹ Koht 1926: 118

Indbygerne ere onde, ugudelige, haarde, vilde ok oprøriske folk. Det meste mandrab, som gementligt udi Noriges rige sker, tildrager sig udi Tellemarken, nogle uforskammede djevens kroppe med hor, mord, mandrab, ketteri, løsevnet, slagsmaal ok andre hoshengende laster ok ulempe over alle som her i landet boe, havde deres største lyst i gammel tid at dræbe bisper ok prester, fogder ok befalningsmænd, som ok paakjender, at til en kirke i det læn ere 7 prester ihjelslagne, ok sommesteds en eller to, ok sommesteds flere. Jeg haver kjendt en, som der var fød, hvis fader havde ihjelslaget 3 prester, ok naar denne var drukken, bad han Gud, at han ikke maatte dø, før end han ok havde slaget saa mange prester ihjel.¹⁵⁰

Koht gjør en kildekritisk vurdering av utdraget i ettertid, hvor han poengterer at de nevnte prestedrap ikke finnes igjen i noen andre historiske kilder, og at man derfor må være varsom med å ta det for gitt at bøndene var blitt så hatske av seg at de drepte prester. Men han mener at utdraget er verdifullt likevel; selv om det ikke finnes sannhetsbelegg for å bekrefte det Clausson Friis skriver, så vitner utdraget om «yverklassesyntet på bonden, soleis som striden gjennom 1500-tale kunde forme det.»¹⁵¹

Det ser dermed ut til å være en gjeldende tendens at bøndene, som representanter for underklassen, blir fritatt for skyld i konflikt med overklassen. Selv i tilfeller hvor eksemplene peker mot voldsgjerninger bondestanden har påført embetsstanden, så blir disse handlingene nedtonet. Dette kommer også til uttrykk i andre eksempler, hvor blir det presisert at bøndene «vart egga» til opprør.¹⁵² I tilfellene hvor opprør rettes mot prestestanden, sees de i lys av en egoistisk prestestand som ønsker å berike seg selv på bekostning av bøndene. Koht ser dermed opprørene på bakgrunn av deres materielle aspekt, ettersom motstanden vokser ut av endringer som rokker ved bøndenes økonomiske levekår. Samtidig representeres bøndenes interesser på en særlig gunstig måte, i den forstand at det er skatten som er tiltenkt de fattige i samfunnet som bøndene gjør opprør for å få beholde. Koht sørger dermed for å tegne et sympatisk bilde av bøndene og deres interesser.

¹⁵⁰ Koht 1926: 124-125

¹⁵¹ Koht 1926: 127

¹⁵² Koht 1926: 52, 81

3.2.2 Motstand mot kongen

Etter å ha presentert bøndernes opprør mot presteskabet, er det bøndernes forhold til kongen som blir tema i Kohts presentasjon av bøndernes historie. Innledningsvis i kapitlet «Kongen og lova» starter Koht med å rette opp i en historisk misoppfatning han mener har stått som en «trudomssanning» i nesten 200 år – nemlig at norske bønder elsket kongene sine, spesielt under dansk styre.¹⁵³ Koht mener å se flere eksempler som ikke passer inn i denne etablerte forståelsen av norske bønder som et kongeelskende folk.

For å fremme dette synspunktet, presenterer Koht et holistisk perspektiv på lokale konflikter og opprør. Med dette menes at han ser enkeltstående konflikter som ledd i et overordnet perspektiv. I denne sammenheng brukes lokale klagemål og motstand mot embetsverket som empirisk belegg for en overordnet motstand mot kongen. Koht trekker frem eksempler fra hvordan bønder, spesielt i grensetraktene til Sverige, inngikk «bonde-freder» med grensenaboene. Med dette mentes at bønder på hver sin side av landegrensene valgte å bevare fred og handel seg imellom i år hvor rikene var i krig mot hverandre. Samtidig forteller Koht også om tilfeller fra kriger hvor bønder i militærtjeneste nektet å gå til krig, og heller samlet seg sammen og «mutinerte».¹⁵⁴ Dette fordi:

Det kjendes urimelig for grensebuane, at dei skulde vere fiendar og slåss straks kongane vart usams. Bønderne vilde nok vere med og verje landet sitt imot yverfall og herjing; men dei tykte ikkje at dei hadde nokon vinning av å herje inn i grannelandet.¹⁵⁵

Med denne argumentasjonen er det lite som tyder på at bønderne hadde kongen i tankene da de avtalte fred på tvers av landegrensene, eller da de nektet å delta i hærtjeneste. Det fremstår som et gjennomgående poeng at bønderne først og fremst representerte sine umiddelbart nærliggende interesser. Dermed hadde det vært naturlig å tro at bønderne ikke ønsket krig mot sine naboer, fordi det innvirket i deres direkte dagligliv uten å ivareta deres interesser. Likevel skriver Koht

¹⁵³ Koht 1926: 145

¹⁵⁴ Koht 1926: 137-138

¹⁵⁵ Koht 1926: 133

noe senere: «Motstande mot krig og mot utskriving til hæren var i røynda opprør beint imot kongen.»¹⁵⁶

Hvorfor velger plutselig Koht nå å se konflikt som noe større enn bøndenes forsvar av sine egne interesser? Svaret ligger kanskje i en demokratisk tanke som Koht nå tilskriver bøndene:

Bønderne skjønnte ikkje kvifor dei brått skulde bli dødsens fiendar, når dei ikkje hadde nokon ting å strides um. Det kunde vere stuttsynt å tenke soleis ; det hekk i hop med at statstanken i det heile var veik hos dei. Men utan dei sjølve visste um det, låg det i denne tenkemåten eit krav på umsyne til deira eigne livskår skulde ha rom i riks-politikken, og at dei sjølve burde vere med å avgjere politikken for lande.¹⁵⁷

Koht planter et frø i fortellingen, hvor demokratisk deltakelse nå kan forstås som opprørens overordnede mål. Ved å tilskrive bøndene et ønske om demokratisk deltakelse i politikken, blir plutselig all motstand og opprør sett på som noe større enn kun det målet som opprørene tilsynelatende hadde for øyet i de enkelte tilfeller. For bøndene som nektet hærtjeneste fordi det ikke representerte deres umiddelbare interesser, blir dette nå et opprør i det som fremstår som et ledd i en større ideologisk kamp: En undertrykkende, eneveldig konge mot en bondestand som representerer demokratiske interesser.

Koht utdyper videre hvorfor den norske bondestanden har blitt forstått som et kongeelskende folk, og hvordan dette i bunn og grunn baserer seg på feiltolkninger: «I norsk bondetanke hadde kongen so høgt eit rom for di han var målsmann og verje for lov og rett.»¹⁵⁸ Det var altså ikke kongen i seg selv som stod høyt hos folket – det var kongen som representant for loven:

Den norske bonden stod i røynda mykje friare og sjølvstendigare mot kongen enn dei fleste andre bønderne i verda. Og retts-tanken var det djupaste hos bonden. Det var det kongen var sett til – det var det han gjorde eid på når han vart teken til konge, - at han skulde halde og verje lovene. Det var nær-sagt den einaste statstanken som levde hos bønderne, at landsens lov og rett skulde gjelde, og dette var det det kongelege umbode å sjå etter. [...] det var lova dei heldt seg til, når dei heldt seg til kongen.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Koht 1926: 145

¹⁵⁷ Koht 1926: 133

¹⁵⁸ Koht 1926: 152

¹⁵⁹ Koht 1926: 152

Dette poenget fremheves ved at Koht benytter seg av idealformen «bonden» og eksemplariske fortellinger med inntrykk av at enkeltaktører handler som representanter for hele bondestanden. Koht forteller om da embetsmannen Hans Hanssen i 1661 hadde ridd oppover Gauldalen i Trondheim len. Etter en lang ferd var hesten hans blitt så trøtt at Hans Hanssen måtte ha en ny hest. Derfor hadde han låntatt en fra storbonden Klemet. Koht skriver videre:

Då Klemet fekk høyre um dette, vart han eitrande sint, sette seg upp på ein annan hest og reid etter det fortaste han kunde. Han tok embets-fylgje att på garden Voll, og der fór han straks inn på høvedsmannen med ei tung øks som han svinga med baa henderne. «No skal develen fare i deg, sidan hesten min ikkje fær vere i fred for deg,» skreik han. Hans Hanssen drog seg undan og freista verje for seg ; «Dette kan kome deg dyr å stå ; eg er ein kongens tenar.» «Men eg» ropte Klemet og hogg i veggen, «er ein busittande mann, og **var du so kongen sjølv**, so skulde du ikkje strafflaust ta hesten min frå meg».¹⁶⁰ (min uthevelse)

Koht gjør et tydelig poeng ut av at den eneste statstanken som fantes hos bøndene var loven, og selv ikke kongen kunne trosse det som bøndene oppfattet som lov og rett uten å møte motstand. Til tross for at det er en enkelthandlende aktør, gjør Koht eksempelet representativt for alle bønder ved å skrive: «Men Klemet Gjøm som hadde visseleg berre sagt det som kvar ein norsk bonde tenkte.»¹⁶¹ Dermed etablerer Koht en ny forståelse av forholdet mellom bøndene og kongen. Kongen nøt stor respekt i befolkningen såfremt han ikke trosset gammel lov og sedvane. Koht oppsummerer sin nye tolkning ved å si følgende: «[...] retts-tanken hos bønderne var sterkare enn kongs-tanken, ja var sjølve grunnlage for kongs-tanken.»¹⁶² På dette viset, viskes ut det som tidligere har fremstått som et paradoks – at bøndene elsket en undertrykkende konge. Bøndene elsket i bunn og grunn sine gamle lover og sedvaner – og dermed kongen, såfremt han *ikke* trosset gammel lov og skikk.

¹⁶⁰ Koht 1926: 153

¹⁶¹ Koht 1926: 154

¹⁶² Koht 1926: 155

3.2.3 Bøndene og det nasjonale

De følgende kapitlene Koht presenterer er preget av den samme kontinuiteten som narrativet har vært preget av siden Kohts beskrivelser av reformasjonen – bøndene fortsetter å klage til kongen om alle forhold som de finner urimelige:

Det er lite lønt å ta dei fram ei for ei ; det er frametter 1600-tale i hovudsaka plent dei same klagene som vi kjenner fra 1500-tale, og dei kjem ustanseleg heile tida, ifrå alle kantar av lande, frå Vika til Lofoten.¹⁶³

At bønder over hele landet fortsatte å klage gjennom 1600-tallet, og da særlig på skattetrykket, tyder på at forholdene fremdeles ikke hadde bedret seg i særlig grad for bøndenes vedkommende. Den største endringen som trekkes frem fra dette århundret, er embets- og borgerklassens fremvekst, på bekostning av adelen. Hvor klagene mot adelen tidligere i stor grad hadde vært knyttet til taksten på bygging av jord, bar klagene nå preg av strid som bunnet i handel mellom bonde- og borgerklassen.¹⁶⁴ Strid og opprør er tilsynelatende fremdeles drevet av materielle årsaker, det er kun et skifte i hvilke aktører som spiller rollen som antagonist i fortellingen. Likevel, som tidligere i avsnittet om bøndenes forhold til kongen, synes Koht å presentere noen dypere faktorer som innvirket på forholdet mellom bønder og borgere. Mens det i forholdet mellom bøndene og kongen trekkes frem en ideologisk motsetning, er det nasjonale motsetninger som vektlegges i forholdet mellom bøndene og borgerklassen:

Det bør bli nemnt med det same, at liksom det hadde vore og framleis var ei nasjonal motsetning mellom bønderne og den adelege jordherre-klassa, soleis var det òg ei nasjonal motsetning mellom bønderne og den nye borgar-klassa.¹⁶⁵

Koht trekker inn en nasjonal motsetning i forholdet mellom klassene, før han noe etterpå fortsetter:

¹⁶³ Koht 1926: 166

¹⁶⁴ Koht 1926: 183

¹⁶⁵ Koht 1926: 188

Men i denne gamle tida ser vi ikkje noko teikn til at bøndene av nasjonale grunnar kjende seg i motsetning til borgarane. Det kunde nok vide ut klufta mellom dei to klassane, at dei soleis skilde seg i mål og kulturformer. Men vi veit ikkje um at bøndene difor såg meir ublidt på borgerane. Tvert imot, - frå dei første tidene møter vi aldri anna enn økonomisk motsetning og strid.¹⁶⁶

Spørsmålet blir vidare hvilken hensikt det har at Koht starter med å slå fast at det finnes nasjonale motsetninger mellom klassene, samtidig som han følger dette opp med å poengtere at det ikke finnes tegn på at bøndene selv følte på noen nasjonal spenning klassene imellom. Det kan virke som at Koht nok en gang planter et frø i fortellingen – han innfører enda en tanke som virker kun å eksistere i bøndenes underbevissthet. Bøndene var bærerne av en nasjonal selvfølelse, selv om de ikke selv var bevisste på dette. På samme måte som deres motstand mot kongemakten ble forstått som et underbevisst ønske om å ta del i den politiske styringen, synes de nasjonale tanker også å bli plassert i underbevisstheten til bøndene. Hvilken hensikt dette har, kan imidlertid ikke sies å fremstå som like tydelig som det som kan tenkes at var formålet med å trekke frem en underliggende ideologisk motsetning mellom bøndene og kongen. Koht sier ikke i første omgang noe mer om hvilken betydning de nasjonale motsetningene hadde på 1600-tallet. Tvert imot sier han at spenningen *ikke* hadde noen utslagsgivende betydning. Likevel fremstår hans presentasjon av «det nasjonale» som et frempek – et hint om hvilken retning narrativet vil ta videre.

3.3 Bondeklassens vei ut av undertrykkelse

3.3.1 De første tegn til bedring

Mot slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet, forteller Koht at bøndene klaget og gjorde opprør i betraktelig mindre grad enn hva som var tilfellet 100 år tidligere.¹⁶⁷ Det kunne vært naturlig å tro at ettersom Koht tidligere har presisert at bøndenes klager og opprør ikke førte til bedre levekår, gjennom 1500- og til begynnelsen av 1600-tallet, så hadde bondestanden nå nådd et punkt av maktesløshet. Tvert imot sier Koht nå at bøndene klager mindre enn før, og dette ser han i lys av at kongen hadde fått skikk på embetsverket sitt, som i

¹⁶⁶ Koht 1926: 189

¹⁶⁷ Koht 1926: 190

stor grad hadde vært opphavet til misnøyen klagene berettet om. Koht mener dette delvis må ha vært drevet frem av bøndenes tidligere klager. Dette sees videre som det første leddet i det som Koht kaller «bondevenleg politikk» fra regjeringen i Danmark.¹⁶⁸ Koht forteller at det fra styresmaktenes side vokste frem en ny grunnleggende holdning til bøndene. Politikken ble preget av at embetsverket i større grad skulle verne om bøndenes rettigheter.¹⁶⁹ Hvorfor dette plutselig skjer, eller hvor dette synet på bøndene kommer fra, er det vanskelig å si noe om. Koht sier aldri eksplisitt hvorfor styresmaktene brått skulle endre syn på bøndene, eller i det hele tatt være tjent med å verne om bøndenes interesser.

Svaret ligger kanskje i måten Koht nå introduserer en slags begeistring for bøndene, fra sentrale skikkelser som representerte overklassen. Koht trekker frem Ulrich Frederich Gyldenløve som den viktigste aktøren i denne prosessen. Gyldenløve satt som stattholder i Norge i 35 år, fra 1664 til 1699. Koht skriver at han i løpet av denne tiden lærte seg å sette pris på de norske bøndene: «Det var eit friskt og folkeleg drag i huglynde hans, og han lika seg godt mellom dei norske bønderne.»¹⁷⁰

Gyldenløve tilskrives en sentral rolle i formingen av det nye synet på de norske bøndene. Koht viser til at Gyldenløve, i en utgreiing om den norske styringen, skrev:

differerer denne Regjering saa meget mod andre, at den der bestaar udi Bonden og af hannem mainteneres, hvilket alle Landkyndige vel kunne vidne, og de, som kjende Norge og Indbyggernes Natur, maa uden al Tvivl bekjende, at det er en heel villig brav og trofast Nation, som maaske ikke haver mange Lige i Verden. [...] Bondens Velstand er Hovedsagen, Roden og Fundamentet til det ganske Riges Conservation, og kan ej mainteneres uden Hjerternes og Gemytternes Affection.¹⁷¹

Gyldenløve, som en representant for overklassen, setter bøndenes velstand som et premiss for rikets «conservation». Han får dermed en sentral rolle i en ny politikk som på sikt skulle ha stor betydning for bondeklassens vei ut av undertrykkelse.

¹⁶⁸ Koht 1926: 192

¹⁶⁹ Koht 1926: 192

¹⁷⁰ Koht 1926: 193

¹⁷¹ Koht 1926: 194

Samtidig som det vokser frem en større begeistring for de norske bønder, kombineres dette med bedre økonomiske levekår for bøndene i samme tidsperiode. Fra slutten av 1600-tallet, en periode hvor takstene på bygsling av jord hadde vært stagnerende, åpnet styresmaktene for å selge større deler av krongodset. I perioden fra 1680-1690 og gjennomgående i 1720-årene, ble store deler av krongodset solgt – og med god hjelp av en politikk som gjorde det mindre attraktivt for borgerklassen å kjøpe opp godset, sikret det at en betydelig større andel bønder skaffet seg eiendomsrett til egen jord.¹⁷²

Selveiende bønder blir av Koht fremstilt som noe helt sentralt for bøndenes vei ut av undertrykkelse. Igjen knyttes dette til det tilbakevendende materielle aspektet ved Kohts syn på forholdet mellom over- og underklassene. Ved å la bøndene få kjøpe opp deler av krongodset, kunne leilendinger kjøpe egne gårder. I 1660-årene hadde det vært tre leilendinger pr. selveiende bonde i Norge. 100 år senere var dette forholdet drastisk endret, hvor det nå satt to selveiende bønder per leilending.¹⁷³ Koht fremhever tydelig sitt syn på dette når han skriver: «Den vrynaden ein mann fær i samfunde, har i alle tider mykje stått i samsvar med det økonomiske velstande hans.»¹⁷⁴ At det nå er snakk om en mangedobling av selveiende bønder, på kort tid, er et tydelig tegn på at bøndene tar de første stegene ut av det Koht betegner som underklassen. For det første, i den forstand at de løftes økonomisk ved at gårdene de kjøper var betydelig større enn brukene de satt på som leilendinger.¹⁷⁵ Men det økonomiske løftet sees også som et middel som løfter bøndenes omdømme for øvrig i samfunnet. Den økte økonomiske kapasiteten til bøndene ga dem en større verdighet blant de øvrige samfunnsklasser.

3.3.2 Bondekulturen

Narrativet Koht har konstruert så langt, har nesten utelukkende vært knyttet til konflikt, og da særlig som følge av materielle årsaker. Når Koht nå skriver at bøndene sikret seg bedre økonomiske levekår, ved at en betydelig større andel av befolkningen sikret seg egne gårdsbruk, velger han nå å ta med et kapittel som utelukkende handler om bondekulturen. Dette fremstår

¹⁷² Koht 1926: 201-203

¹⁷³ Koht 1926: 204

¹⁷⁴ Koht 1926: 205

¹⁷⁵ Koht 1926: 205

som et brudd med de tidligere tendensene som har preget narrativet. Hvorfor kommer det nå et kapittel hvor perspektivet rettes bort fra konflikt?

Svaret synes å ligge i en helt sentral faktor som Koht nå velger å implementere i narrativet – nemlig *åndslivet*. Innledningsvis i kapitlet skriver Koht: «Økonomisk styrke var eit grunnlag for åndeleg styrke, for sjølvkjensle og motstands-evne.»¹⁷⁶ Åndelig styrke synes å vokse ut av den økonomiske oppgangen som preget det norske folk på 1700-tallet. Koht skriver følgende:

Sume har meint at all nærings-framgangen i 18de hundre-åre fekk folke vårt til å tenke berre på matstreve, og at han tynte all tanke på høgre ting. Men dette er berre teori, og har ingen ting med det levande live å gjere. Sanninga er at dei gode tidene for nærings-arbeide var ei av fyresetningane for det åndslive som no tok til å bløme, og kanskje serleg for dei nasjonale sjølvstende-tankane som brøytt seg fram i borgar- og embetsstande ifrå 1770-åra.¹⁷⁷

Konturene av en dypere sammenheng begynner å ta form. Økonomisk oppsving leder til et sterkere åndsliv, som igjen fører til tankene om nasjonal selvstendighet. Koht presiserer riktignok at tankene om nasjonal selvstendighet oppstod i borger- og embetsstanden, men dette har en klar sammenheng med betydningen av bøndenes økonomiske oppsving. Når bøndene løftes økonomisk, leder dette til en åndelig styrke, som igjen gir utslag i bøndenes tradisjonsrike kultur. Koht skriver:

Økonomisk velstand styrker sjølvstillita hos mannen og hos folke, og alt åndsliv som skal nå upp i større høgder, krev eit visst mål av romslege arbeids-kår. Fatigdom gjer altfor lett mannen til træl, bryt ned moralen og stenger for tankane hans.¹⁷⁸

Økonomisk velstand gav både selvtillit og «romslege arbeids-kår» til å videreutvikle en gammel tradisjonsrik kultur. Både kunst, musikk og folkediktning blomstrer på bygda i løpet av 1700-tallet. Koht trekker frem bøndenes evne til å kombinere gammelt med nytt – nye kulturelle impulser, blandet sammen med de gamle kulturelle tradisjonene, innen både kunsten, musikken

¹⁷⁶ Koht 1926: 210

¹⁷⁷ Koht 1926: 210

¹⁷⁸ Koht 1926: 210

og folkediktningen. På sikt skulle dette få stor betydning for tankene om nasjonal selvstendighet som oppstod i borger- og embetsstanden. «Det var bondekulturen som for fyrste gong tok til å gje mønster åt yverklassa,» skriver Koht.¹⁷⁹ Impulser nedenfra og opp, ga et nytt taktskifte i overklassens forhold til kultur. På sikt skulle dette føre til en nasjonal folkesamling, og varslet om «den største sigeren bønderne ein gong skulle vinne.»¹⁸⁰

3.3.3 Stolthet og åndelig konsolidering

Det økonomiske løftet hadde vært direkte utslagsgivende for den blomstrende bondekulturen. Dette ledet, ifølge Koht, videre til en bondeklasse med en betraktelig styrket selvtilit og reisingvilje. «Det var ein «Stolthed og Selvklogskab» som yverklassefolk ikkje var vande med å finne hos bønder eller venta møte hos dei,» skriver han vidare.¹⁸¹ Koht etablerer vidare denne forståelsen ved å bruke vitnemål fra Ludvig Holberg. Her vektlegges særlig odelsretten som en særegen norsk rett som har stor betydning for at bøndene kunne kjenne på en stolthet som Koht mener var helt unik i europeisk forstand. Koht siterer Holberg: «Odel-gods haver samme herlighed som adeligt gods. [...] en Norske Odelsmand er en Adelsmand i *mignature*.»¹⁸² Odelsretten fremstår som bøndenes klenodium – en særegen rett som medfører betydelig stolthet.

Parallellene som trekkes til adelen er interessante. Dette fordi Koht tidlig i fortellingen skriver at den norske adelen sank ned i bondestanden i løpet av 1400-tallet:

No har vi vitnemål um at adels-ættene i bygdene ymse stader smått um senn seig ned i bondestand – dei hadde ikkje økonomisk evne til å halde seg uppe på høgde med stor-adelen. Slikt kunde tene til å styrke bondemakta imot herreklassa.¹⁸³

Det kan tolkes som at bøndene helt siden 1400-tallet har vært bærere av adelig blod, da adelen «seig ned i bondestand». Når bøndene nå opplever en økonomisk oppsving, og bærer stolthet

¹⁷⁹ Koht 1926: 220

¹⁸⁰ Koht 1926: 220

¹⁸¹ Koht 1926: 221-222

¹⁸² Koht 1926: 230-231

¹⁸³ Koht 1926: 19

over sine liv, er det som om en gammel storhet vekkes til live. Bøndene inntar gradvis den posisjonen den norske adelen hadde i samfunnet. Den nasjonale odelsretten var også med på å styrke bøndenes selvfølelse. Det virker som at det er en nasjonal bevissthet som stadig vokser sterkere frem i bøndenes bevissthet. Som følge av bedre levekår, både økonomiske og «åndelige», svinner gradvis bøndenes følelse av å tilhøre underklassen:

Var det tenkeleg at bønder som voks upp i slik ei luft – med den sjølvkjensla som odel og fridom gav, med glede inni seg og glede kringum seg, mellom dikt og forteljing som egga til strid, - at dei skulde bøyge seg «underdanig» under yverklasse-velde og herrefred? Dei kjende ikkje orde «underdanig» i måle sitt dessmeir.¹⁸⁴

I samme periode som Koht poengterer at bøndenes levekår blir betydelig bedre, er det også betydelig mindre strid mellom bondeklassen og øvrigheten. Koht legger likevel inn et lite frempek om hva som er i vente når han skriver:

I mest hundre år var det helst berre spreidd små-strid kringum i bygdene. Vilråra var slike at bondestande fekk samle styrke, nokolunde i ro og fred. Dei kunde bygge trygt velstand og stødig kultur; dei kunde fyrebu seg åndeleg til den striden som ein gong måtte kome.¹⁸⁵

Tross bedre levekår, fremstår likevel tiden med mindre strid som en konsolideringsperiode. Bøndene samlet styrke frem til det som en gang måtte komme. Det virker dermed som at det endelige mål fremdeles ikke er nådd. «[S]triden som ein gong måtte komme» vitner om en deterministisk forståelse av historien, hvor Koht gir et tydelig hint om hva som er i vente.

3.3.4 De endelige prøvelser

Etter den åndelige konsolideringsperioden, ledes narrativet igjen mot strid. Det fremstår som at bøndene har mobilisert krefter, og at de i den kommende tiden skal få testet hvorvidt de er i stand til, sammen som klasse, å ta opp kampen mot overklassen. Uten at Koht eksplisitt gjør

¹⁸⁴ Koht 1926: 269

¹⁸⁵ Koht 1926: 269

rede for hvilke mål bøndene hadde for øyet i konsolideringsfasen, vil jeg argumentere for at det er plausibelt å tolke Koht dithen at stridenes overordnede mål var ønsket å om å få ta del i utformingen av rikspolitikken. Koht gjør også et poeng ut av dette, som vist, da han skrev om motstand mot kongen. Den gangen var dette imidlertid en tanke som kun eksisterte i underbevisstheten. Med den åndelige konsolideringsperioden, kan det nå synes som at denne tanken begynner å få rotfeste i bøndenes bevissthet.

I narrativet til Koht er det tre bevegelser, eller strider, som står seg ut som de endelige testene bøndene må gjennom for å bevise deres rettmessige posisjon som deltakere i riksstyringen. Dette er Strilekrigen, Hauge-bevegelsen og Lofthus-reisningen. Jeg vil videre ta for meg hvordan Koht presenterer disse stridene. Handlingsforløpene vil jeg presentere noe summarisk. Dette fordi det ikke er det detaljerte handlingsforløpet som er av interesse i denne sammenheng, men heller de overordnede refleksjonene Koht gjør av bevegelsene. Hvordan ser Koht de tre separate bevegelsene i lys av hverandre?

3.3.4.1 Strilekrigen

Strilekrigen i 1765 skjedde som et resultat av et økende skattetrykk fra myndighetene. Midten av 1700-tallet var preget av uår og krig, som igjen førte til en betraktelig økning i statsgjeld i løpet av få år.¹⁸⁶ Den nyinnførte ekstraskatten skapte kontroverser, fordi alle og enhver over 12 år skulle betale en riksdaler i året. Dersom noen var for fattige til å betale, ville skylden bli fordelt på de resterende i samme sokn. Slikt skapte fort uro og misnøye. Det ble klaget fra hele landets kanter på at skatten var for tyngende. Dette resulterte videre i en rekke forordninger som i utgangspunktet skulle være til hjelp for bønder som slet med betalingsevnen. Instruksene fra forordningen var likevel så vanskelige å tyde, at selv embetsmennene som krevde inn skatten ikke var enige i hvordan de skulle tolkes. Følgelig ble praksisen særdeles vilkårlig, hvor noen bygder fikk skattelettelse og andre måtte betale.¹⁸⁷ «Slikt egga opp bønderne,» skriver Koht, som så mange ganger tidligere.¹⁸⁸ Etter en lengre uro i bygdene rundt Bergen, ble det til slutt mobilisert en ansamling på flere hundre bønder, som sammen reiste til stiftamtmann Ulrik Cicignon. Etter en verbal konfrontasjon endte det med vold. Bøndene, i stort overtall, overfalt

¹⁸⁶ Koht 1926: 288

¹⁸⁷ Koht 1926: 292-293

¹⁸⁸ Koht 1926: 293

stiftamtmanden, rev av han parykken og slepte han ut i gatene. I ettertid, etter en lengre granskning ble det pekt ut fire hovedaktører som skulle straffes med døden. Straffen ble imidlertid senere omgjort til livsvarig festningsarbeid. Da var allerede den antatte lederen Jochum Lange død i fengsel, og en annen av aktørene ble senere frifunnet.¹⁸⁹

Det er de avsluttende refleksjonene rundt opprøret som gjør Strilekrigen, slik den fremstilles i Kohts fortelling, bemerkelsesverdig, dog heller ikke overraskende. Allerede før Koht gjør seg opp noen tanker om opprøret i lys av klassereisningen, fremstår han særlig sympatisk overfor bøndene gjennom sin presentasjon av opprøret. Det er en urettferdig skatt som innføres, og den fremstilles som en stor belastning for bøndene: «[Men] i 1764 og 1765 kom det uår på sjøen og på jorda, og då greidde ikkje bøndene meir, so utpinte som dei var,» skriver Koht.¹⁹⁰ I tillegg fremstår det som at selve voldshandlingen som ble utført på stiftamtmand Cicignon, var et resultat av en forsvarshandling. Koht gjør det nemlig klart at det var Cicignon som, etter et munnhuggeri, «treiv til kåren», og at dette videre ledet opp til at bøndene overfalt han.¹⁹¹

Det er først når Koht skriver om granskningen som ble gjort, og den etterfølgende straffeprosessen, at han ser opprøret i et bredere perspektiv. Koht gjør det klart at det ble satt inn to orlogsskip og 350 hærfolk for å få kontroll på bondeopprøret. At bøndene da tilbakebetalte skatten de hadde konfiskert av Cicignon, fremstår derimot ikke som et direkte resultat av deres underlegne maktforhold, men heller som en følge av at etterforskningsnemda «[...] synte ein ålvorleg vilje til å få greie på klagemåla deira.»¹⁹² Samtidig trekker Koht frem at en av embetsmennene som ledet granskningen, Christian Magnus Falsen, var sterkt påvirket av de nye bondevennlige tankene som hadde fått fotfeste i overklassens idéverden:

Serleg etatsråd Falsen var tydeleg gripen av dei nye bondevenlege tankane som nett no arbeidde seg fram. I eit personleg brev skreiv han um «den fattige bonde, der dog skal være landets styrke», og meinte umfram-skatten burde bli avteken.¹⁹³

¹⁸⁹ Koht 1926: 302

¹⁹⁰ Koht 1926: 292

¹⁹¹ Koht 1926: 297

¹⁹² Koht 1926: 301

¹⁹³ Koht 1926: 301

Bøndene møtes altså nok en gang med sympatier fra overklassen, noe som har vært en gjeldende tendens i Kohts narrativ, særlig når han skriver om forholdene fra midten av 1600-tallet og utover. Det gis et inntrykk av at bøndenes misnøye var velbegrunnet, og at deres respons på ekstraskatten derfor også fremstod som en fremprovosert handling. Dette er for øvrig også en tendens som preger narrativets helhet – nemlig at bøndene «vart egga til strid.»¹⁹⁴

Myndighetenes respons på slaget fremstår som påvirket av både sympati og respekt for bondeklassen. Koht skriver: «Nemda vilde ikkje, og regjeringa torde ikkje, ta for hardt på dei opprørske bønderne.»¹⁹⁵ Dette underbygges ved at selve straffen for opprøret kun gikk ut over de fire antatte lederne – og selv om de i utgangspunktet ble dømt til døden, ble dette altså senere omgjort til festningsarbeid på livstid.

Det organiserte opprøret sees i seg selv som banebrytende i bøndenes kamp ut av undertrykkelse, og som noe elementært for de nasjonale selvstendighetstankene:

Motstands-ånda hos bønderne tok no for alvor til å sprengje bydgegrensene. Det er ei ny samlings-ånd som held på og veks fram. Klassekjensla tek so smått til å arbeide seg fram til nasjonalt grunnlag.¹⁹⁶

Riktignok presiserte Koht at de nasjonale selvstendighetstankene først og fremst fikk rot i embets- og borgerklassen, men at dette likevel var sterkt inspirert av bøndenes handlinger:

[Men] borgarar og embetsfolk kjende utvilsamt noko av eit nytt luftdrag som steig upp ikring dei ifrå bondesamfunde. Uvilkårleg merka dei ei ny ånd som blés imot dei ifrå den unge bondekulturen. Dei fekk ei sterkare og sterkare kjensle av at det levde eit norskt folk i Noreg [...] Men bønderne var òg i nasjonal framgang, um dei so gjekk sine eigne vegar. Det var klassestriden som dreiv dei til samling.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Koht 1926: 299, 308 – «Egga til strid» kan forstås som et retorisk virkemiddel som brukes til å beskrive årsakene til strid i *Norsk bondereising*. Jeg ser nærmere på dette i eget avsnitt i punkt 3.4.2.

¹⁹⁵ Koht 1926: 301

¹⁹⁶ Koht 1926: 303

¹⁹⁷ Koht 1926: 303-304

Koht ser altså Strilekrigen, med dens ringvirkninger, som en bondeklasse som kjemper seg ut av undertrykkelse. Spesielt det forhold at bøndene organiseres og går til kamp på tvers av bygdegrensene tillegges en stor verdi av Koht. Det settes også opp som premisset for selvstendighetstankene – fordi en organisert bondestand som går til kamp fremstår som en enhetlig bondekultur, og dermed ett folk. Bøndenes kamp for å bedre egne levekår gir dermed grobunn for en tanke om nasjonal selvstendighet og selvråderett.

3.3.4.2 Lofthus-reisningen

Lofthus-reisningen er nok et eksempel som Koht tillegger stor verdi i klassereisningen, og den nasjonale betydningen den videre fikk. Lofthus-reisningen fikk navnet sitt etter lederen av opprørene, Christian Lofthus, som sammen med øvrige bønder i bygdene rundt Arendal gjorde opprør mot det de anså som urettferdige borgerprivilegier. Ifølge Koht hadde Lofthus, fra ung alder av, vært i konflikt med folk fra både borger- og embetsklassen.¹⁹⁸ I løpet av 1770- og 1780-årene hadde forholdet mellom bøndene og borgerklassen i området tilspisset seg så voldsomt at soknepresten i Arendal skildret forholdet som en ren krigstilstand.¹⁹⁹ Etter flere klager fra bondestanden som ikke førte frem, tok Lofthus saken i egne hender og reiste personlig til København for å føre klagemålene for kongen. Personlige oppmøter hos kongen var ulovlig med mindre man hadde fått innvilget løyve av stiftamtmanden. Likevel reiste Lofthus til København, hvor han fikk lagt frem saken sin for kronprinsen. Her forteller Koht at kronprinsen hadde møtt han vennlig, men sagt at for å kunne ta saken videre trengte han vitnemål fra allmuen, altså andre bønder fra bygdene Lofthus representerte.

Videre førte dette til at Lofthus reiste rundt fra bygd til bygd og samlet underskrifter til klagemål, dette til tross for at det i kjølvannet av Strilekrigen var kommet en forordning som forbød allmueforsamlinger av denne typen, med den hensikt å forhindre organiserte opprør.²⁰⁰ Koht presiserer at Lofthus handlet i god tro, da han var overbevist om at kongen personlig hadde gitt han løyve til å samle allmuen for å få underskriftene han trengte.²⁰¹

¹⁹⁸ Koht 1926: 313-314

¹⁹⁹ Koht 1926: 314

²⁰⁰ Koht 1926: 302, 318

²⁰¹ Koht 1926: 318-319

Embetsklassen anså samtidig dette som et lovbrudd, og det ble satt ut arrestordre på Lofthus. På samme tid hadde Lofthus greid å samle underskrifter fra hele 13 forskjellige kirkesogn, og det var derfor flere hundre bønder som stilte seg bak han og anså han som deres leder i opprøret mot den uretten de følte på. Bøndene stilte seg derfor på bakbena – de mobiliserte seg, reiste sammen med Lofthus fra bygd til bygd, og gjemte han for futen som ville ha han arrestert. Bøndene var nå plutselig blitt en så stor maktfaktor å regne med at embetsklassen ikke turte å arrestere Lofthus.

Etter noen måneder måtte bøndene til slutt gi tapt. Det ble satt inn militære styrker for å få slått ned opprørene. Lofthus endte, i 1792, med å bli dømt til livstid med festningsarbeid, hvor han også døde i 1799.²⁰²

Presentasjonen min av Lofthus-reisningen er særdeles summarisk. Koht dekker handlingsforløpet betraktelig mer detaljert. Det er derfor vanskelig å redusere handlingsforløpet til noen få sider. Det er derimot lettere å få grep om det overordnede perspektivet Koht ser Lofthus-reisningen i lys av. Koht tydeliggjør at bøndene nå var i stand til å mobilisere seg på tvers av bygdegrensene, i så stor grad at embetsfolket anså bøndene som en maktfaktor. Ved flere anledninger presiseres dette: «Kanselie vart uppskremt. Straks den 21de oktober sende det order til stiftamtmanden um å fange Christian Lofthus på den 'varsomste og meest forsigtige Maade'.»²⁰³ I en annen anledning trekkes det paralleller til hvordan krigsmakter forhandlet: «På Litlesand stod no bønder og embetsfolk imot einannan og forhandla mest som krigførande makter.»²⁰⁴

Koht legger heller ikke skjul på sine sympatier i saken: «I det heile er det reint rørande å sjå kor sterkt bønderne hekk ved Christian Lofthus.»²⁰⁵ Til tross for at Koht vedkjenner at det til slutt ikke var nok til å redde livet til Lofthus, så fremstår reisningen som en klar seier for bøndene:

²⁰² Koht 1926: 330

²⁰³ Koht 1926: 323

²⁰⁴ Koht 1926: 322

²⁰⁵ Koht 1926: 329

Men dermed er ikkje allting sagt um Lofthus-reisinga. Ho hadde rørt djupt i det norske samfunde, og ho sette mange merke etter seg. Ho hadde gripe vidare ikring seg og havt sterkare førarskap enn noko anna bondereising fyrr. Ho vitna um større vilje og makt hos dei norske bøndene enn styringa fyrr hadde sett.²⁰⁶

Når Koht vidare reflekterer over bondepolitikkenes virkelige fremvekst på 1830-tallet, så sees dette i lys av kampene Lofthus førte mot borgerprivilegiene. De politiske kampene bondepolitikken skulle føre i 1830-årene hadde, ifølge Koht, Lofthus-reisningen friskt i minne: «det var den som gjorde striden imot borgar-privilegia til slikt eit brennande spursmål.»²⁰⁷

3.3.4.3 Hauge-bevegelsen

Hauge-bevegelsen er den siste store reisningen Koht forteller om, og han presenterer den som den endelige bevegelsen som klarte å samle bønder fra hele landet. Hvor det tidligere, i både Strilekrigen og Lofthus-reisningen, hadde vært lokal samhandling på tvers av bygdegrensene, var det nå snakk om en landsdekkende bevegelse. Dette gjør Koht klart helt innledningsvis i kapitlet:

Yverklassen sjølv tok til å gruve for at denne landsstriden som no var i vente. Han kom. Og han kom på ei vis som det ikkje skulde vore lett å spå um. Det var ei kristeleg vekking som bar bondereisinga fram. Men denne nye reisinga var i røynda vèl fyrebudd.²⁰⁸

Koht dekker vidare utviklingen av kristendommen i Norge, fra reformasjonen preget av strid, og frem til slutten av 1700-tallets pietisme som i større grad handlet om det «indre livet» som gikk på bekostning av presteskapets makt.²⁰⁹

Hans Nielsen Hauge blir fremstilt som selve lederen for pietismens utbredelse i Norge. Koht tilskriver han en særlig viktig egenskap i bondereisingene – han frigjorde bøndene åndelig:

²⁰⁶ Koht 1926: 330

²⁰⁷ Koht 1926: 334

²⁰⁸ Koht 1926: 335

²⁰⁹ Koht 1926: 336

[...] det nye religiøse live skapte nye samband, både åndelege og sosiale. Og Hauge-rørsla gjorde den store gjerninga at ho bar folke eit drygt steg fram mot åndeleg sjølvstende. Ho lærde folk å tenke sjølv i gudelege spursmål, ikkje berre lye etter kva presten sa. Og dermed la ho ny åndeleg grunn under den norske folkereisinga.²¹⁰

Et vesentlig poeng her, som Koht trekker frem, er at en mer personlig, inderlig kristendom tok bort mye av makten til presteskapet og kirken. Dermed mistet embetsstanden noe av makten sin over allmuen, nettopp fordi den personlige kristendommen, som Hauge forkynte, rokket ved prestens autoritet og innflytelse. Koht gjør også et bemerkelsesverdig poeng, når han sier at den åndelige reisingen trengte økonomisk fotfeste skulle den overleve:

Og han [Hauge] var so klok han skjønnte han måtte gje reisinga eit grunnlag i økonomisk makt. Han vara alltid venene sine imot å gløyme det timelege, han mana dei til idigt arbeid, - han fann moralsk styrke i det. Og etter kvart som han kom i sterkare og sterkare strid, la han meir og meir vekt på åt venene hans skulde kome i sjølvstendig næringsdrift og dermed frie seg ut or yvermakta til dei verdslege rikfolka.²¹¹

Som mange ganger før i narrativet, trekkes det paralleller mellom åndsliv og økonomisk styrke. Åndelig styrke og økonomisk makt fremstår som en gjensidig avhengighet, hvor begge faktorene er betinget av hverandre.

Koht gjør det klart at Hauge-bevegelsen vakte stor motstand i overklassen, som nå måtte streve for å «halde folke under seg.»²¹² Hauge ble kastet i fengsel ti ganger på sju år, hvor det den siste gangen, i 1804, hadde blitt sendt et rundskriv til alle amtmenn i hele Norge om å fengsle han.²¹³ Denne siste gangen ble han sittende hele syv år i varetekt, i påvente av at saken hans skulle komme opp for retten. Den langvarige perioden i varetekt fremstilles som en frihetsberøvelse hvis motiv var å få stanset Hauge, snarere enn å gi han en rettferdig dom. Hauge var blitt en farlig skikkelse for overklassens interesser.

²¹⁰ Koht 1926: 338-339

²¹¹ Koht 1926: 342-343

²¹² Koht 1926: 343

²¹³ Koht 1926: 348

Avslutningsvis knytter Koht sterke bånd mellom Hauge-bevegelsen og resultatene av forsamlingen på Eidsvoll i 1814. Hauge-bevegelsen hadde gitt bøndene en åndelig makt som var nødvendig for å kunne gjøre bondereisningene til politikk:

Dermed er det sagt at det frå fyrste stund måtte vere eit fast samband mellom den religiøse og den politiske reisinga. Og dette sambandet gjaldt ikkje berre slik ei einskild sak. Det var i røynda levande indre samanheng. Hauge-rørsla hadde styrkt og kvesst motsetninga mellom bondestande og embetsstande i lande, og samstundes hadde ho synt bønderne vegen til ein lands-agitasjon som kunde samle dei til strid. Endå ho ikkje seg sjølv hadde politisk innhald, hadde ho då fostra bønderne til politisk gjerning, so dei kunde kome over til politikk lettare enn det elles hadde vore mogleg. Difor er det ein naturleg ting at vi straks ifrå 1814 møter so mange haugianar i politikken.²¹⁴

Når Koht videre trekker frem sentrale bondepolitiske skikkelser som John Nergaard og Ole Gabriel Ueland, sees disse også i lys av hjelpen de fikk fra haugianere.²¹⁵ Hauge-bevegelsen hadde tilført bøndene en åndelig styrke som skulle bli helt avgjørende for bøndenes vei inn i den nasjonale politikken. Samtidig hadde den belyst sammenhengen mellom åndelig og materiell styrke.

3.3.5 Fortellingens avslutning

Når de tre store bevegelsene, eller stridene, er redegjort for av Koht, går narrativet mot slutten. Strilekrigen, Lofthus-reisningen og Hauge-bevegelsen hadde tilført bøndene de egenskapene de sårt trengte for å kunne ta steget ut av undertrykkelse og ta del i den politiske utformingen av deres egne liv. Det avsluttende kapitlet til Koht heter «Framfyre folkereisinga». Koht velger å ende fortellingen i 1814. Han skriver:

Det var på mange måtar eit sterkt bondestand som møtte 1814. Storparten sat med sjølveigar-rett på gardane sine; dei var ikkje lenger berre underklasse. Og denne nye samfunnsstøda deira fekk endå større

²¹⁴ Koht 1926: 351-352

²¹⁵ Koht 1926: 353

makt og meining for dei med di at dei hadde fått under seg ei underklasse som var i tenesta deira, - husmennene.²¹⁶

Et påfallende moment angående Kohts presentasjon av 1814, er hans manglende utgreiing av de foranliggende begivenhetene i seg selv. 1814 i lys av spørsmål som *hva* eller *hvorfor* blir ikke redegjort for. Det kan dermed forstås som at det er bøndenes kamper som leder til riksforsamlingen. Det skal riktignok sies at Koht presiserer at bøndene fremdeles ikke var fullvoksne nok til å benytte de «våpnene» som 1814 skulle gi dem.²¹⁷ Men fortidens kamper har likevel lagt selve grunnfundamentet som behøvdtes for å kunne ta steget opp i rikspolitikken, og samtidig gi nasjonen dens selvstendige grunnlag.

[...] so langt hadde likevel den gamle striden ført dei fram imot ein sann bondepolitikk so på ein snau halv manns-alder kunde dei både samle seg til eit politisk parti og fostre ein stor politisk førar. [...] no hadde dei både makt og vilje til å ta upp striden, og sjølve striden egga dei fram til til djervare og djervarare krav. Dei var ikkje lenger berre ein åndeleg ålmuge i lande. Dei hadde reist ein kultur med sjølvstendig vokster i, - ein kultur som det både kunde stå vyrnad av og som endå meir kunde gje dei sjølv-vyrnad. Dei hadde frigjort seg for mismætninga for sitt eige stand og yrke, og hadde rett ryggen upp i byrg sjølvkjensle. Det voks klassevilje i dei. Dei var ikkje på nokon måte viljuge til å bøyge seg for yverklassekrav.²¹⁸

Bøndene har ved tidenes strider kjempet seg frem til posisjonen de nå innehar. 1814 fremstår som kronen på verket – det siste steget som tas ut av undertrykkelse og inn i det nasjonale fellesskap, med direkte innvirkning på den rikspolitiske utformingen. Det faktum at Koht skriver såpass lite om foranledningene til 1814 i et overordnet perspektiv er merkverdig, men kanskje heller ikke uventet. Det fremstår nemlig som et generelt trekk i *Norsk bondereising* at det er lite rom for tilfeldigheter. Narrativet preges av at store begivenheter sees i lys av hverandre. Et 1814 sett i et utenrikspolitisk lys, og som i dette perspektivet nærmest kan sies å ha falt i fanget på bøndene, kunne fort blitt et brudd med de store sammenhenger som Koht ellers presenterer. Derfor er det heller ikke overraskende at *hva* og *hvorfor* er to utelatte spørsmål når Koht presenterer 1814.

²¹⁶ Koht 1926: 364

²¹⁷ Koht 1926: 364

²¹⁸ Koht 1926: 364

I stedet velger han å avslutte fortellingen her i 1814, med noen subtile hint om hva den neste mannsalderen skulle medbringe. Og det er nettopp dette som gir fortellingen en lykkelig slutt. De siste hundre årene, mellom 1814 og 1926, fremstår som åpenbare og selvskrevne. Det er bondepolitikken som er i vente – bøndene som fullverdige aktører på den politiske arenaen:

Dei visste ikkje endå so mykje um det nasjonale innhalde i live sitt. Men dei hadde alt fått ein tydeleg skimt av sin eigen rett til å rå for lande. Dei såg ikkje berre bønder, dei såg **bonden** stige fram for syne sitt. Og for han kravde dei rett. Dei hadde vore vande med å søke retten hos kongar eller andre herrar. No tok dei til å skjønne at dei sjølve måtte stri retten sin fram. Men det var den store arven dei hadde med seg frå gamal strid, at det var **rett** dei vilde krevje. Det var det som kveikte slik heilag eld i viljen deira, so dei aldri kunde kome på å gje seg. I trua på retten sin gjekk dei i striden for makta i lande.²¹⁹

Strid har lært bøndene å se «bonden». Når bøndene lærer å samle seg bak forestillingen «bonden» – at de representerer et fellesskap av verdier og interesser – så utgjør de en maktfaktor og er med det klare for å ta del i landsstyringen.

På siste side skriver Koht: «Dei gamle bygdehovdingane stod med æreglans i minne, og anten dei hadde vunne eller tapt, so var striden deira ei egging til ny reising.»²²⁰ Sitatet kan forstås som toneangivende for fortellingens avslutning, nettopp fordi det oppsummerer det holistiske bildet Koht fremhever. Bøndene står med æreglans i minnet, fordi fortidens strider, samlet og i sin helhet, har ledet dem frem til det endelige målet – et nasjonalt demokrati, med bøndene som fullverdige aktører.

3.4 Språklige virkemidler og rammer

I det følgende vil jeg presenterer noen elementer fra *Norsk bondereising* som jeg mener har en tydelig innvirkning på hvordan Koht konstruerer sitt narrativ. I første omgang vil jeg se på et innledende kapittel, som jeg mener at etablerer en leserramme for fortellingens helhet. Etterpå vil jeg ta for meg det språklige virkemidlet «egga til strid», som jeg mener tydeliggjør hvordan

²¹⁹ Koht 1926: 365

²²⁰ Koht 1926: 365

Koht, gjennom sine språklige valg, fremstiller bøndenes opprør mot overklassen som fremprovoserte og at bøndene dermed synes fritatt for skyld. Til slutt vil jeg ta for meg hvordan Koht presenterer bøndene som et enhetlig fellesskap og hvilken effekt dette får i fortellingen.

3.4.1 Innledende kapittel i *Norsk bondereising*

Før Koht begynner det kronologiske handlingsforløpet i *Norsk bondereising*, innleder han med et kapittel kalt «Klassestriden i norsk historie».²²¹ I dette kapitlet gjør Koht klart hva han ønsker å redegjøre for i det kommende narrative: «Fyrebuinga til bondepolitikken; - den åndelege og sosiale voksteren som førde bønderne fram til den politiske og kulturelle makta dei vann i 19de hundreåre.»²²² Det innledende kapitlet har en tydelig funksjon for fortellingens helhet, fordi kapitlet presenterer fortellingens mål, og det allerede før det kronologiske handlingsforløpet begynner. På sett og vis kan det forstås som at det innledende kapitlet gir et hint om fortellingens grunnstruktur. Dette fordi Koht allerede her gjør det klart at det er en fortelling som ender lykkelig. Koht skriver:

Det er «bonde-politikken» som har grunnlagt det nye Noreg. Den har for fyrste gong samla ålmugefolke fra alle landsens bygder til strid for ein stats- og samfunds-tanke. Den sette parti mot parti frå lands-ende til lands-ende. Den løyste motsetningane innanfor samfunde vårt ut i prinsippklår form. Den lærde folke vårt upp i den vanskelege sjølvstyre-kunsta, og fostra fram til demokratisk og nasjonal tenkning. Den gav oss dei fyrste store politiske førarane våre, og tok mange av dei største åndelege evnene i lande i tenesta si.²²³

Koht bruker innledningen til å etablere en leserramme, fordi det kommende handlingsforløpet leder opp til hva han skriver i sitatet ovenfor. «Sjølvstyre-kunsta» og «demokratisk og nasjonal tenkning» kan således forstås som målene fortellingen leder opp til. Disse faktorene etableres dermed tidlig i leserens bevissthet, og kan dermed tjene den hensikt at man som leser søker etter de større linjene i handlingsforløpet og dermed forstår hvordan narrative gradvis leder mot nasjonaldemokratiets fødsel.

²²¹ Koht 1926: 1

²²² Koht 1926: 1

²²³ Koht 1926: 1

Samtidig bruker Koht innledningen til å presentere hans overordnede syn på klassestrid. Her refererer han til Marx og Engels som «[...] lærde oss finne grunnlage for all historisk framgang i motsetningane mellom dei økonomiske klassene i samfundet.»²²⁴ Den deterministiske forståelsen jeg tidligere har argumentert for at man kan finne spor av i fortellingen til Koht, kan man dermed se i sammenheng med hans overordnede historiesyn som han presenterer innledningsvis. Koht skriver videre:

[Men] alltid må den stunda kome, at underklassene - dei som slit og arbeider for herreklassa, og som korkje har part i rikdom eller i makt, - tek til å bli misnøgde med livskåra sine og reiser opprør imot det herrevælde dei har tént under. Eit nytt samfundslag bryt seg fram til makt, og nye tankar vinn førarskapen i statsliv og åndsliv.²²⁵

Bøndenes vei til makten de til slutt vinner i samfunnet, kan dermed forstås som forhåndsbestemt – nettopp med grunnlag i Kohts deterministiske forståelse av drivkraften bak all historisk framgang.

I denne sammenheng belyses også Kohts syn på bøndene som bærerne av konkrete verdier. Bøndene forstås som bærerne av demokratiet, og dette fremmes i det påfølgende handlingsforløpet. Når bøndene vinner makt i samfunnet, vinner samtidig klassens tanker om hvordan samfunnet skal drives. I *Norsk bondereising* er det demokratiet som bryter frem, på bekostning av konge- og embetsveldet.

Det innledende kapitlet kan dermed på mange måter forstås som en leseroppskrift på hvordan handlingsforløpet skal forstås. Ved å presentere sine tanker om hvordan klassekampen bøndene førte ledet frem til nasjonaldemokratiet, belyser Koht hvordan de enkelte hendelser leder opp mot det endelige målet. Selv de minste strider gis mål og mening når de plasseres i en større ramme, som presentert her i innledningen.

²²⁴ Koht 1926: 2

²²⁵ Koht 1926: 2

3.4.2 «Egga til strid»

«Egga til strid» er en frase som stadig brukes i narrativet til Koht. Uten at Koht gjør rede for hva som ligger i begrepet, synes det å ha en klar moralsk funksjon. Det er en tydelig tendens i narrativet at strid som føres mellom bondeklassen og overklassen ofte skjer som følge av at «bøndene vart egga strid» eller «egga til motstand.»²²⁶ Dette fremstår som et betydelig moment for narrativets helhet, nettopp fordi det legger ansvaret for stridene på den provoserende part, som nærmest utelukkende utgjøres av overklassen. Når bøndene «vart egga», kan deres videre handlinger forstås som respons på provokasjon. Dermed fremstår bøndene ofte som truet og defensive overfor sin livsrett, i konflikt med overklassen. Dette kan i så måte ha en sympatiserende effekt i narrativet, nettopp fordi bøndene sjeldent er provokatøren i konflikt – de fremstår heller som responderende på en overklasse som stadig truer deres interesser og livsgrunnlag.

Innledningsvis i analysen av *Norsk bondereising* viste jeg til Kohts deterministiske forståelse av bønder som responderer på overklassens provokasjoner. Dette synet styrkes ytterligere i narrativet når Koht skriver at bøndene «vart egga». Såfremt bøndene blir «egga», så fratras de også sin handlingsfrihet – så lenge det er bøndenes livsgrunnlag som trues, ender det utelukkende i opprør. For eksempel kommer dette til syne i det Koht skriver om fjerningen av bondeluten:

Dei vart so heimsøkte i sjølve livsvilkåra sine, so dei måtte bli egga til motstand. Og dei reiste strid. Det var den fyrste store klasse-striden i norsk historie, - ein ålmenn underklasse-reising mot samfundsherrane.²²⁷

Bøndene *måtte* bli egga til strid, skriver Koht – deres handlingsvalg faller bort når provokasjonen rokker dypt nok i bøndenes levekår. Dette underbygger også et av poengene som vist til tidligere, angående tilfeldighetenes fravær i narrativet til Koht. Det fremstår nemlig også i denne sammenheng, som at det ikke finnes rom for tilfeldighet angående bøndenes respons på provokasjon. Når Koht skriver at bøndene «måtte bli egga til motstand», så fremstår

²²⁶ Koht 1926: 18, 62, 71, 289

²²⁷ Koht 1926: 52

dette som en unison respons fra bøndenes side. Dette til tross for at Koht tidligere har gjort det klart at det aldri var snakk om en forent og organisert bondestand i Norge. Opprørene mot både futer og prester var lokalt forankrede, og sporadiske, fra bygd til bygd. Likevel fremstilles det som at handlinger som truer bøndenes livsgrunnlag, som f.eks. fjerningen av bondeluten, alltid blir respondert likt på av hele bondestanden. Det finnes sjeldent rom for tilfeldigheter – bøndene som *måtte* bli egga til strid, fremstår som bundet av noen underliggende og unisone regler som forklarer deres handlinger.

3.4.3 Den enhetlige «bonden»

Bønder som responderer likt på provokasjon henger sammen med Kohts fremstilling av en enhetlig bondestand. Til tross for at Koht aldri er konsekvent i sin terminologi, hva gjelder hvordan bøndene fremstilles som en enhet, gis det likevel bestandig et inntrykk av at de handlende bøndene representerer et større fellesskap. I *Norsk bondereising* representeres bøndene i kategorier som *underklassa*, *bondestanda*, *bondeklassa*, og også bak det personifiserte idealet *bonden*. Hvor det ikke synes å være noen regelmessighet i Kohts bruk av de ulike begrepene, synes det likevel å være underforstått hvem som representeres i kategoriene. Det skilles for eksempel ikke kategorisk på leilending og selveiende bønder når Koht skriver om konflikt mellom overklassen og bondeklassen.

Bruk av eksemplariske fortellinger forekommer også, hvor det gis et inntrykk av at enkeltaktører handler på vegne av et større fellesskap. I noen tilfeller gjør Koht et eksplisitt poeng ut av dette. Et illustrerende eksempel er når Koht skriver om konfrontasjonen mellom storbonden Klemet Gjømson og embetsmannen Hans Hanssen.²²⁸ Da Klemet truet Hans Hanssen med vold for den urett han følte, gjør Koht det klart at «[...] Klemet Gjømson hadde visseleg berre sagt det som kvar ein norsk bonde tenkte.»²²⁹ Med andre ord lar Koht enkeltaktører handle på vegne av en helhet, hvor det i dette tilfellet er Klemets uttalelse som gjøres representativ for hele bondestanden.

²²⁸ Se side 54.

²²⁹ Koht 1926: 154

Etter hvert i narrativet, hvor levekårene til bøndene gradvis blir bedre, kommer også et skifte i Kohts terminologiske bruk til syne når han skriver om bøndene. Et vesentlig poeng i dette skiftet, er Kohts syn på selveiende bønder og deres rolle i den nasjonaldemokratiske reisningen. På slutten av 1600-tallet og gjennom 1700-tallet fikk en betydelig større andel av bondeklassen mulighet til å kjøpe opp krongods, noe som resulterte i en brå økning i selveiende bønder. I Kohts narrativ er dette et helt sentralt premiss for at bøndene skal kunne oppnå den åndelige kapitalen som trengs for å ta stegene ut av undertrykkelse. I Kohts narrativ fremstår det, i ettertid av denne prosessen, som at det nå er selveiende bønder som i all hovedsak blir representert når han skriver om *bondeklassa*.

Dette underbygges av Kohts avsluttende refleksjoner på de to siste sidene i *Norsk bondereising*. Her skriver han følgende: «Det var på mange måtar eit sterkt bondestand som møtte 1814. Storparten sat med sjølveigar-rett på gardane sine; dei var ikkje lengre berre underklasse.»²³⁰ Bønder med selveierett på gård virker ikke lenger å være forenelig med Kohts bruk av underklassebegrepet.

Noe merkverdig er det han da skriver i forlengelsen av dette: «Og denne nye samfunnsstøda deira fekk endå større makt og meining for dei med di at dei hadde fått under seg ei underklasse som var i tenesta deira, - husmennene.» Hvor Koht i første del av narrativet ikke skilte kategorisk på selveiende bonde eller leilending når han skrev om «underklassa», så kastes nå husmennene til ulvene – bøndenes bedre levekår kommer på bekostning av husmennene. Dette til tross for at også husmennene vokste ut av bondestanden, men uten odelsrett. I første halvdel av narrativet fremstår Koht sympatisk overfor leilendingene, som stadig ble undertrykket av overklassen. Derfor fremstår det noe overraskende at han nå gir husmennene nærmest den samme rolle som leilendingene hadde hatt tidligere, uten å problematisere det. I sin helhet synes dette å bære preg av at det ikke er bønder, i kraft av deres levebrød, som tar steget ut av undertrykkelse – det er odelsbøndene og deres betydning for den nasjonaldemokratiske reisningen som vinner frem og hylles i narrativets avslutning.

²³⁰ Koht 1926: 364

3.5 Delkonklusjon

Skulle man igjen anvendt Carrards minimalistiske fortellingsbegrep på *Norsk bondereising* kunne konklusjonen vært følgende: Bøndene har gjennom fortiden kjempet for sine rettigheter og levekår. På sikt ledet dette til en nasjonal selvfølelse som ga røttene til tanker om nasjonal selvstendighet, og som dermed la grunnfundamentet til riksforsamlingen i 1814. Koht konstruerer dette plottet ved å se samfunnsendringer i lys av hverandre. *Norsk bondereising* er en fortelling om de store sammenhenger, hvor det sjeldent gis rom for tilfeldigheter.

I henhold til Whites typologi, mener jeg å se at Koht konstruerer et plott som gradvis vendes fra misnøye og undertrykkelse, og til den endelige frigjørelse og lykke for (odels)bøndene. Dette har flere strukturelle likhetstrekk med det White kategoriserer som *romansen* – en lykkelig fortelling, hvor det er rettferdigheten som seirer. I Kohts fortelling er det de undertrykte bøndene som kjemper mot en overklasse bestående av både konge, adel, embetsmenn og borgerskap, som alle vet å utnytte bøndene til sin egen fortjeneste. Fortellingen gis også et endelig mål, som kan sies å være nasjonal selvvråderett – folkemakten. Bøndernes kontinuerlige kamper mot den undertrykkende overklassen sees i et overordnet perspektiv, som på sikt leder frem mot det endelige målet. Narrativets slutt bærer derfor tydelig preg av den endelige lykke for Kohts bønder.

Koht velger å ende fortellingen i 1814. Uten konkret å redegjøre for hendelsesforløpet mellom 1814 og frem til bokens utgivelse i 1926, etterlater Koht likevel noen subtile hint om den kommende tiden – som nærmest synes å være en selvskreven lykkefortelling. Eksempelvis skriver han: «Dei [bøndene] visste endå ikkje so mykje um det nasjonale innhalde i live sitt. Men dei hadde alt fått ein tydeleg skimt av sin eigen rett til å rå for lande.»²³¹ Og videre: «[...] på ein snau manns-alder kunde dei både samle seg til politisk parti og fostre ein stor politisk førar.»²³² Utsagnene fremstår som små frempek om den fortsatte lykke – uten at Koht eksplisitt trenger å forklare, synes lykken å være underforstått. Utsagnene blir således toneangivende for

²³¹ Koht 1926: 365

²³² Koht 1926: 364

narrativets slutt, fordi det tegner et harmonisk bilde av bøndenes nåværende suksess, så vel som deres fremtidige.

I henhold til Rüsens typologi, synes *Norsk bondereising* å inneha flere ulike funksjonsgivende fortellinger når Koht konstruerer sitt narrativ om bøndenes fortid. I utgangspunktet vil jeg argumentere for at *Norsk bondereising* vil være forenelig med det Rüsens kaller en *utviklingsfortelling*. Med dette sees utvikling på som noe meningsfullt i seg selv – bøndenes vei ut av undertrykkelse er en fortelling om endring, hvor bøndene gradvis lærer seg å se verdien av å stå samlet. *Norsk bondereising* kan således forstås som de store endringers sammenheng – motstand leder til bedre økonomiske vilkår, som danner premisset for å oppnå åndelig kapital, som igjen er nødvendig for å ta stegene ut av undertrykkelse. Endring kan dermed forstås som noe meningsfullt i seg selv, fordi det i Kohts narrativ leder til en bondestand som både frigjør seg fra en undertrykkende overklasse, og samtidig, i denne prosessen, bærer frem en nasjonal selvfølelse som blir premissgivende for riksforsamlingen i 1814.

Det finnes også elementer i narrativet som bærer preg av at tradisjoner i seg selv er betydningsfulle for fortellingens moralske budskap. Fordi enn hvor mye endring vektlegges som vesentlig for bondestandens vei fra undertrykkelse til lykke, så ligger det også til grunn en form for sympati og respekt for tradisjonene. Det mest sentrale argumentet i denne sammenheng, kan sees i selve premisset som leder til et økonomisk løft for bøndenes vedkommende. Til tross for bøndenes motstand og opprør mot overklassen, tydeliggjør Koht at det er sympatien ovenfra og ned som i bunn og grunn fører til en bondevennlig politikk fra styresmaktens side. Det er stattholder Gyldenløve som først utvikler sympatiske følelser overfor bøndene. Som allerede vist til tidligere i oppgaven, siteres han:

differerer denne Regjering saa meget mod andre, at den der bestaar udi Bonden og af hannem mainteneres, hvilket alle Landkyndige vel kunne vidne, og de, som kjende Norge og Indbyggernes Natur, maa uden al Tvivl bekjende, at det er en heel villig brav og trofast Nation, som maaske ikke haver mange Lige i Verden. [...] Bondens Velstand er Hovedsagen, Roden og Fundamentet til det ganske Riges Conservation, og kan ej mainteneres uden Hjerternes og Gemytternes Affection.²³³

²³³ Koht 1926: 194

Gyldenløve trekker frem bøndernes trofasthet, noe som ligger i «indbyggernes natur». Han synes å forutsette at det å være bonde er noe meningsfullt i seg selv. Det ligger en latent godhet til grunn i bøndernes natur. Det kan med andre ord forstås som at bøndernes væremåte, i lys av deres tradisjoner, er det som har gitt grunnlaget for sympatien. Koht opererer dermed med en forståelse av at bøndernes tradisjonelle væremåte innehar en sentral rolle for deres vei mot frigjørelse. Disse egenskapene, som ligger latent i bøndene, blir i Kohts argumentasjon videre brukt for å belyse at det finnes en nasjonal særegenhet; nasjonen er bevart i bøndernes tradisjoner og væremåte.

På bakgrunn av dette mener jeg det derfor kan argumenteres for at Koht konstruerer et narrativ hvor endring er meningsfullt – så lenge endring bygges på tradisjonenes grunn. Bøndene innehar noen egenskaper i bunn, som i en større prosess leder til en meningsfull utvikling som kulminerer i 1814 med nasjonal selvstendighet og bøndene som fullverdige aktører i rikspolitikken.

4. Komparativ analyse

Quentin Skinner har argumentert for at tekster kan forstås som argumenter i konkrete diskusjoner, hvor man blant annet kan tilegne seg kunnskap om forfatters tilslutning, avstandstagen, utfordring eller videreføring av etablerte, for eksempel politiske, posisjoner.²³⁴ Jeg har, som skrevet innledningsvis, valgt å se bort fra forfatterens politiske tilknytninger som et premiss for å forstå deres fortellinger. Med andre ord benytter jeg meg ikke av forfatterens politiske kontekst som et inntak til å forstå fortellingene, men tvert imot tar jeg utgangspunkt i tekstene for å se hvilken kontekst de kan gi kunnskap om. I denne sammenheng vil Skinners syn være relevant, med tanke på hva det kan tenkes forfatterne ønsket å oppnå med tekstene sine. Ved å studere tekstene som fortellinger, mener jeg å kunne identifisere hvordan de kan fungere som imperativ til handling i konteksten de ble utgitt i.

Dette kan således tilføre prosjektet mitt et komparativt element som belyser nettopp fortellingenes budskap, ved å forstå fortellingene som innspill som inngår i en konkret diskusjon. At Koht og Johnsens fortellinger kan forstås som to tilslutninger i en debatt om bøndernes fortid, underbygges også av Åsmund Svendsens biografi om Halvdan Koht. Som vist i oppgavens innledning, ser Svendsen på Johnsen og Koht som rivaler, og vektlegger deres politiske tilhørighet når Svendsen skriver at de to utga to ulike tolkninger av bøndernes fortid.

Når Koht utgir sin egen fortelling om bøndernes historie, syv år etter Johnsen, fremstår det plausibelt å kunne se fortellingene i lys av hverandre, som to tilslutninger i en konkret diskusjon. Den komparative analysen vil kunne gi svar på hvilke typer fortellinger som inngår i diskusjonen. Hvilke budskap fortellingene formidler kan gi kunnskap om hvilke normative meninger forfatterne stiller overfor samtidskonteksten fortellingene inngår i. Derfor vil jeg i dette kapitlet se på hvordan fortellingenes grunnstrukturer, funksjoner og konkrete språklige virkemidler former to ulike fortellinger. Avslutningsvis vil jeg konkretisere hvordan fortellingenes budskap kan ha hatt ulik effekt på bøkens lesere i samtidskonteksten de ble utgitt i.

²³⁴ Melve & Ryymin 2018: 52

4.1 Fortellingenes grunnstrukturer

Med fortellingenes grunnstrukturer ønsker jeg å identifisere plottenes underliggende strukturer. Hvilke grunnstrukturer som finnes i fortellingene til Johnsen og Koht, vil kunne si noe om det moralske budskapet som formidles i fortellingenes helhet. Hvorvidt en fortelling for eksempel ender med harmoni eller ulykke, vil potensielt ha stor innvirkning på det helhetlige budskapet som fortellingene formidler.

Både Johnsen og Koht begynner sine kronologiske handlingsforløp i en fjern fortid. Begge gir uttrykk for at kunnskapsgrunnlaget for livet til folket i forhistorisk tid er tynt, og at det derfor er flere forhold fra denne tiden man ikke med sikkerhet kan si noe om. Likevel innehar begge fortellingene en rekke antagelser om hvordan samfunnsstrukturer og forhold var på denne tiden. For Kohts vedkommende, presenteres klassemotsetninger som et naturgitt forhold, som man må gå ut ifra at eksisterte, også tross mangelen på kilder. I Johnsens fortelling knyttes det bånd mellom de første bønder på norsk fastland og vår nålevende «race».²³⁵ Fortellingenes tematiske omdreiningspunkt kan således sies å bli presentert allerede på de første sidene i begge fortellingene; for Koht er det klassestrid, mens det for Johnsen er bøndenes historiske kontinuitet.

I lys av Whites dypstrukturer, som man kan tolke på bakgrunn av fortellingenes underliggende stemningsleie, ser man tidlig at fortellingene tar to ulike veier. For Kohts del handler dette om klassekampenes kontinuerlige forekomst. Overklassens evne til å undertrykke underklassen, som hos Koht er bøndene, er stadig økende. Dette former et narrativ som er preget av økt misnøye og forverrede levekår for bøndene. Johnsen tegner derimot et harmonisk bilde av de første bøndene, og tilskriver dem en rekke gunstige egenskaper, som overlegne, tålmodige og kunstferdige.²³⁶ Utviklingen i narrativets begynnelse er sterkt knyttet til bøndenes økende evne til å dyrke jorden.

²³⁵ Johnsen 1919: 7

²³⁶ Johnsen 1919: 7

Det er med andre ord snakk om to fortellinger med ulike utgangspunkt. Kohts narrativ preges av forverrede levetilstander – Johnsen av en harmonisk utvikling uten noen underliggende konflikt.

Hvor plottene har to ulike utgangspunkt, så gjenspeiles dette også i vendepunktene som plottene tar. I *Norsk bondereising* skjer dette når undertrykkelse fra overklassen når et bristepunkt for bøndene. Tematisk ser man i ettertid av dette bristepunktet at bøndene oftere, og i større skala, går til strid for å bedre sine levetilstander. Bøndene tar skjebnen i egne hender, hvor strid og opprør synes å være den eneste utveien.

Vendepunktet i *Norges bønder* går derimot fra underliggende harmoni til undertrykkelse og misnøye, som et ledd av en større prosess. Hos Johnsen fremstår den indre utviklingen blant de norske bøndene som noe godt i seg selv. Det er impulser utenfra som legges til grunn når bøndenes harmoniske livstilstand endres. I første omgang sees dette i lys av leilendingsvesenets fremvekst, hvor Johnsen poengterer at dette var et fenomen som både oppstod og fikk enda større slagkraft i Europa.²³⁷ Den naturlige utviklingen i Johnsen sitt narrativ blir i så måte kontaminert av eksterne impulser. I det lengre løp fører dette til en rekke ugunstige tilfeller. Selve fallet, det klare vendepunktet, skjer når det norske riksrådet handler ut av egoistiske formål og den nasjonale kongemakten overføres til utenlandske aktører.

Det er veien videre, etter de store vendepunktene, som får størst innvirkning på det moralske budskapet grunnstrukturene formidler. I Kohts fortelling fremstår veien videre som en lineær prosess mot bedre levetilstander, som kulminerer i den endelige frigjørelse og lykke for bøndene. Hos Johnsen går narrativet fra en harmonisk tilstand og til et vendepunkt i negativ forstand. Bøndene må videre bli bevisste på deres egenhet, for å kunne kjempe seg til bedre levetilstander. *Norges bønder* ender likevel ikke med en endelig lykke, som er tilfellet i *Norsk bondereising*. Johnsen presenterer nye trusler avslutningsvis, hvor bøndene står i et siste veiskille, som vil definere bøndenes fremtid.

²³⁷ Johnsen 1919: 39

Grunnstrukturene, slik de fremstår i fortellingene til Koht og Johnsen, er med på å konstruere to ulike budskap. Kohts narrativ er en lykkehistorie; bøndene har med strid og opprør kjempet seg ut av undertrykkelse og blitt en del av det nasjonale fellesskap, og blitt fullverdige aktører i riksstyringen. Hos Johnsen er det snakk om en lykkelig bondestand som sviktes av enkeltaktørers egoistiske intensjoner. Veien ut av undertrykkelse blir således å vinne tilbake fortidens harmoni. Hvorvidt dette lar seg gjøre gir imidlertid ikke Johnsen et endelig svar på – fortellingen ender med et siste hinder.

De to ulike grunnstrukturene formidler således to ulike budskap. Hos Koht sees bøndenes fortid på som en utvikling fra dystopi til harmoni – fortellingen er en lineær utvikling mot et endelig mål som nås ved fortellingens slutt. Johnsen konstruerer et narrativ som til syvende og sist tegner et bilde av en bondestand med en overhengende konflikt som vil definere fremtiden.

4.2 Fortellingenes funksjoner

Rüsen typologi ser fortellingene i lys av hvilken funksjon de tjener. Hvilke faktorer som vektlegges i fortellinger om fortiden, kan ifølge Rüsen brukes til å begrunne nåtiden eller gi en pekepinn på hvordan fremtiden vil eller bør bli.²³⁸ Rüsen opererer som kjent med fire forskjellige typer fortellinger, kategorisert ut ifra hvilke funksjoner som fremstår som vektlagte og meningsgivende.

Johnsen og Kohts fortellinger er tydelig forskjellige i form av hvilke faktorer som fremstår som sentrale i deres handlingsforløp. Hos Johnsen er den tilbakevendende faktoren bestandig tradisjonenes viktighet, som han tillegger en høy verdi. Uten at han sier det eksplisitt, synes Johnsens syn på tradisjoner å bære preg av at tradisjonenes eksistens er et bevis på deres viktighet i seg selv. Essensen i denne tankegangen synes å være at tradisjoner eksisterer nettopp fordi de fungerer.

²³⁸ Rüsen 2005: 11

I *Norges bønder* synes det innledende og avsluttende kapitlet å vitne om Johnsens syn på tradisjonenes viktighet:

Der kan være meget, som skiller bønderne, bosted, livsvilkaar m m.; men der er vigtigere ting som knytter dem sammen. Landslivet og gaardsdriften skaper fælles økonomiske interesser, slegtskap i livssyn og tænkesæt; jorden, som nedarves fra far til søn, gir grobund for en fædrelandskjærlighet av solidere og inderligere art end den fabriken og storbyen alene kan fremelske ; den fælles historie er ogsaa et mægtig sammenknyttende baand.²³⁹

Det er det nedarvede fellesskapet som ligger til grunn i Johnsens oppskrift på ekte og inderlig fedrelandskjærlighet. Fellesskapet er dannet ved tradisjonenes videreføring, noe Johnsen tydeliggjør ved å bruke «far til sønn»-referansen.

Ifølge Rüsens typologi, vil tradisjonsfortellinger vise hvordan opphavet til dagens situasjon er et resultat av fortidens videreføring av tradisjonene. Dette budskapet synes Johnsen også å formidle i det innledende kapitlet:

Ikke alene, er den [bondestanden] Norges ældste stand, men der har heller ikke nogensinde været noget brudd i dens utvikling, der er overalt fuld organisk sammenhæng. [...] Overhovedet har vort nationale liv like fra den graa oldtid bygget på bondejorden, og derfor er det i en fremstilling av de norske bønders historie ikke *nok* at dvæle med deres gamle sedvaner og daglige liv, det er likesaa viktig at kaste lys over deres stilling økonomisk, social og politisk henseende, at måle deres fremgang i velstand og kultur, at vise, hvorledes deres kaar i nutiden hviler paa fædrenes arbeide og strid, og hvorledes nye tider stiller nye opgaver.²⁴⁰

Johnsen ser på utviklingen fra fortiden til nåtiden som en uavbrutt utvikling forankret i bøndenes tradisjonskontinuitet. Bøndenes eksistens i nåtiden får dermed sitt livsgrunnlag fra sine forfedres tradisjoner.

²³⁹ Johnsen 1919: 2

²⁴⁰ Johnsen 1919: 3-4

Johnsen normative budskap overfor fremtiden bygger derfor på en forståelse av at fremtiden må bygges med røtter i fortidens tradisjoner. Jeg har tidligere argumentert for at det innledende og det avsluttende kapitlet til Johnsen etablerer en leserkontekst som tydeliggjør hvilke funksjoner som formidles i fortellingens helhet. I begge kapitlene knyttes fremtiden opp mot fortiden når han skriver: «I troskap mot sig selv, og sin fortid skal han [bonden] holde vakt om vort land, om norskheten og alle nationale verdier.» I det innledende kapitlet kan sitatet tjene den hensikt at man som leser søker etter å se tradisjonenes viktighet i det kommende handlingsforløpet. I det avsluttende kapitlet blir sitatet gjentatt. Budskapet er det samme – men denne gangen med en bekreftende effekt. Når Johnsen velger å avslutte med sitatet *etter* å ha gjort rede for bøndenes fortid, gis det et inntrykk av at bøndene gjennom historien har handlet «i troskap mot seg selv og hele sin fortid.» Dermed blir det stående som et argument for at dette også er veien å gå i den kommende tiden.

Koht synes å formidle et annet budskap enn Johnsen, hva gjelder fortellingens funksjon. I narrativet til Koht fremstår utvikling og endring som noe meningsfullt i seg selv. Bøndene har i Kohts narrativ vært undertrykt fra de første tider. Klassemotsetninger er historiens drivkraft, hvor en overklasse bestandig har beriket seg på bekostning av underklassen. Hos Koht blir handlingsforløpet derfor preget av en bondestand som må endre sine liv for å bryte ut av maktforholdets lenker.

Koht opererer, i likhet med Johnsen, med et innledende kapittel som etablerer en leserramme for fortellingen. I Kohts innledning presenteres det kommende handlingsforløpets overordnede mål, nemlig å redegjøre for «den åndelege og sosiale voksteren som førde bønderne fram til den politiske og kulturelle makta dei vann i 19de hundreåre.»²⁴¹ Handlingsforløpet blir dermed preget av en slags determinisme – handlingen leder fra første stund opp mot det kommende målet. Narrativet til Koht blir således en fortelling om «voksteren», utviklingen som ledet bøndene fra en trist og underlegen tilværelse, frem til den politiske og kulturelle makten de til slutt vinner. Ved å presentere narrativets lykkelige slutt i det innledende kapitlet, gis handlingsforløpet mål og mening i den forstand at fortiden forstås som en nødvendig prosess – det er snakk om en utvikling med et endelig mål for øyet. Samtidig sees utvikling i Kohts klasseperspektiv på som noe utelukkende godt. På siste side i det innledende kapitlet skriver

²⁴¹ Koht 1926: 1

han: «Kvar gong ei ny klasse har nådd fram til makt, har heile nasjonen vorte større og rikare. Det norske folk er født av klasse-reising og klassestrid.»²⁴² Klasser som via utvikling og endring skaffer seg makt, fremstilles som et gode som beriker nasjonen.

Et moment som tydeliggjør forskjellene mellom Johnsen og Koht i fortellingenes funksjoner, kan også sees i titlene på deres bøker – Johnsens *Norges bønder* og Kohts *Norsk bondereising*. Hos Johnsen fremstår «bønder» som noe konstant og rotfast. Å være bonde, kan hos Johnsen forstås som å være del av et gammelt og tradisjonsrikt fellesskap. Egenskaper som stolthet, frihet og selvhjulpenhet karakteriserer bøndene gjennomgående i Johnsens narrativ. I den overhengende trusselen Johnsen tegner avslutningsvis i fortellingen, er det nettopp disse egenskapene som må bevares dersom bøndene skal overleve fremtiden. I det avsluttende kapitlet skriver Johnsen: «Skal bonden bli saa sterk, som han engang var, saa maa han først og fremst vinde selvhjulpenheten igjen [...]»²⁴³ «Bonden» eller «bønder» fremstår som en konstant, en arketype som ikke må avvikes fra dersom fremtiden skal bli overkommelig for bondestanden. Tittelen *Norges bønder* er dermed karakteristisk for den funksjonen som Johnsen i høyeste grad formidler. Bøndene har overlevd gjennom fortiden, ved å ha et visst sett med egenskaper og tradisjoner som har blitt respektert og ivaretatt. I samme periode har nye samfunnsklasser kommet og gått. Troskap mot tradisjonene blir derfor stående som et argument for at dette også er veien å gå i fremtiden.

Hos Koht derimot, sees fortiden som en prosess med et mål for øye. Koht ser på bøndenes fortid som en utvikling, fra undertrykkelse til den endelige frigjørelse. Hans redegjørelse for bøndenes fortid er derfor preget av en bondestand som blir drevet til strid for gradvis å bedre sine levekår og nå det endelige målet. Tittelen *Norsk bondereising* kan dermed sies å gi et hint om fortellingens funksjon. Det er en fortelling om en prosess, en utvikling eller nødvendig endring, som forklarer opphavet til dagens situasjon. Fortellingens funksjon blir dermed å gi lesere en forståelse av at utvikling er nødvendig i en verden som stadig er i endring.

²⁴² Koht 1926: 6

²⁴³ Johnsen 1919: 416

De to titlene blir således karakteristiske for forskjellene som kan sees i hvilke funksjoner fortellingene formidler. Johnsens tradisjonskonservatisme formidler et budskap som uttrykker at bøndene må bevare et sett med karakteristiske egenskaper for å kunne overleve utfordringer i nåtiden og den kommende fremtid. Hos Koht sees utvikling som noe godt i seg selv. I en verden hvor klassekamp er det kontinuerlige, er utvikling nødvendig for å unngå undertrykkelse.

4.3 Den enhetlige «bonden»

Både Johnsen og Koht opererer med en enhetlig presentasjon av bøndene i sine fortellinger. Bøndene representeres i kategorier som bøndene, bondestanden, bondeklassen, underklassen, samt gjennom det personifiserte idealet «bonden». Den varierende bruken av kategorier som bøndene representeres gjennom, innvirker på hvilke budskap som formidles, både underveis i fortellingen og på det helhetlige budskapet.

Både Johnsen og Koht lar bøndene representeres gjennom idealet «bonden». I Johnsens fortelling fremstår «bonden» gjennomgående, fra fortellingens begynnelse til slutt, som et ideal som representerer en helhet. Dette inntrykket etableres allerede i Johnsens første setning i det kronologiske handlingsforløpet. Her skriver han: «Den norske bondes historie er likesaa gammel som folkets egen [...]»²⁴⁴ Johnsens bruk av idealet «bonden» som representant for en helhet har en tydelig funksjon fra narrativets begynnelse, i den forstand at det tegner et bilde av en bondestand som bestandig har vært et fellesskap.

«Bonden» som et enhetlig ideal opptrer med større hyppighet i Johnsens fortelling, enn hva som er tilfellet hos Koht. Koht benytter seg riktignok også av idealet, særlig i tilfeller der gunstige og karakteristiske egenskaper løftes frem. Et typisk eksempel i Kohts fortelling som illustrerer dette, ser man når han skriver: «Den norske bonden stod i røynda mykje friare og sjølvstendigare mot kongen enn dei fleste andre bønderne i verda.»²⁴⁵ Eller når han skriver:

²⁴⁴ Johnsen 1919: 6

²⁴⁵ Koht 1926: 152

«Det er då berre naturleg at vi nett no ifrå 1700-tale høyrer so mykje um byrgskapen hos den norske bonden.»²⁴⁶

Likevel er det også klare forskjeller i Koht og Johnsens bruk av idealet. Hvor Johnsens fortelling bærer inntrykk av at «bonden» har vært et kontinuerlig fellesskap fra de første bønder, bærer Kohts fortelling preg av at den enhetlige «bonden» dannes gjennom strid. På siste side i Kohts fortelling skriver han: «Dei [bøndene] såg ikkje berre bønder, dei såg **bonden** stige fram for synet sitt. Og for han kravde dei rett.»²⁴⁷ Det er først når bøndene via strid har lært å organisere seg, at «bondens» eksistens kommer til live i bøndenes bevissthet. Når bøndene ser «bonden» stige frem, kan det oppfattes som at bøndene endelig forstår at de er en enhet – et fellesskap med langt større slagkraft enn hva de tidligere sporadiske bygdereisningene hadde. Kohts bruk av «bonden» i fortellingen ser dermed ut til å ha to sider. I fortellingens begynnelse bruker Koht «bonden» som en handlende aktør, og fortellingen bærer preg av at han forstår bøndene som et ubevisst fellesskap, bundet sammen av karakteristiske egenskaper, levesett og holdninger. Det er først på fortellingens siste side at det dannes et bilde av «bonden» som bøndenes bevisste forståelse av at de utgjør et fellesskap.

Øystein Rian har kalt det et paradoks at Kohts bønder var og forble så frie og stolte, tross overklassens økende evne til å undertrykke bøndene.²⁴⁸ I forlengelsen sees dette i lys av at man står overfor et nasjonalt klenodium – nemlig forestillingen om at bøndene innehadde noen særegne egenskaper, som har gjort det mulig for historikere å male et rosenrødt bilde av fortidens «bonde». Paradokset som Rian ser i Kohts fortellinger lar seg også gjelde, og kanskje enda sterkere, hos Johnsen. I motsetning til Koht, som tidlig kategoriserer bøndene i det han kaller «underklassen», så er denne kategorien fullstendig fraværende i *Norges bønder*. Dette til tross for at Johnsen opererer med klassekategorier i fortellingen for øvrig. Johnsen opererer både med «overklasse» og «den herskende klasse», noe som vitner om at klassebegrepet, slik Johnsen bruker det, er knyttet til maktforholdene innad i samfunnet.²⁴⁹ Likevel er «underklasse» som begrep fullstendig fraværende i *Norges bønder*. Hva impliserer så dette? Et plausibelt svar finner man kanskje når man ser på fortellingens helhet, i lys av både dens grunnstruktur og

²⁴⁶ Koht 1926: 221

²⁴⁷ Koht 1926: 365

²⁴⁸ Rian 1992: 126

²⁴⁹ Johnsen 1919 – Se eksempler på side 86, 261, 370.

funksjon. *Norges bønder* sitt utpregede budskap ligger nettopp i «den frie og stolte norske bondens» kontinuitet. Nasjonen har blitt båret på bøndenes skuldre siden de første bøndene slo seg ned på det norske fastlandet. Det er fortidens arv til samtidens bønder. Johnsens «bonde» er bæreren av en norsk urkraft, noe særegent og etnisk, som har blitt bevart selv i tider hvor «kongehuset vandret ut og aapnet sluserne for fremmedherredømme[...]»²⁵⁰ Og nettopp denne nedarvede urkraften er det som gir bøndene en klar fordel i den kommende fremtid: «Men nettopp bondens norske traditioner, maal og lynne gir ham et moralsk overtak over de andre samfundsklasser, en indre kraft, som han allerminst har raad til at gi slip paa.»²⁵¹ I en fortelling hvor det er nettopp denne nedarvede indre kraften som har holdt nasjonen oppe, gis det derfor ikke rom til å kalle bøndene for «underklasse». Det ville implisert at bondens urkraft var underlegen i møte med nye klasser, som fremmedherredømmet med dets «utenlandske embetsmænd».²⁵² I stedet velger Johnsen å si at embetsklassen anså bondeklassen for å være en lavere klasse.²⁵³ Dermed unngår Johnsen selv å betegne bøndene som underklasse – han gjengir heller hvordan embetsklassen anså bøndene for å inneha denne lavere klassestatus, på bakgrunn av deres egen verdi og klasseoppfatning.

Hos Koht er det derimot ikke problematisk å kalle bøndene for «underklasse», fordi det er selve prosessen ut av undertrykkelse som gir fortellingen dens utpregede mening. I det innledende kapitlet skriver Koht:

Men alltid må den stunda kome, at underklassene – dei som slit og arbeider for herreklassa, og som korkje har part i rikdom eller makt, - tek til å bli misnøgde med livskåra sine og reiser opprør imot det herrevelde dei har tént under. Eit nytt samfundslag bryt seg fram til makt, og nye tankar vinn førarskapen i statsliv og åndsliv.²⁵⁴

Det er et tydelig element av determinisme i Kohts presentasjon av historiens utvikling. Når bøndene blir kategorisert som «underklasse» fremstår ikke dette som problematisk, nettopp fordi det er den nødvendige prosessen fra undertrykkelse til makt som er meningsgivende. Det

²⁵⁰ Johnsen 1919: 4

²⁵¹ Johnsen 1919: 418

²⁵² Johnsen 1919: 4

²⁵³ Johnsen 1919: 261

²⁵⁴ Koht 1926: 2

er bøndenes vei til makt som gradvis bærer frem nasjonale og demokratiske tanker.²⁵⁵ Det ligger en deterministisk forståelse over det hele, i den forstand at klassekampen bøndene førte var forutbestemt av det Koht kaller «grunnlaget for all historisk framgang.»²⁵⁶

Dette vitner om et skille i hvordan Johnsen og Koht ser på bøndene som bærere av nasjonen. Hos Johnsen fremstår «nasjonen» som en iboende kraft hos bøndene. Hos Koht er det vanskeligere å få grep om hva «nasjonen» faktisk er, før «tankene om nasjonen» vokser ut av bondereisningene. Det er heller «nasjonen» i lys av hva den *blir* som fremstår som sentralt hos Koht. Opprør og strid for bedre levekår danner livsgrunnlaget til tankene om at nasjonen er folkemakten – demokratiet.

Likevel finnes det også visse likheter i deres forståelse av bøndene som bærere av nasjonen. Enn hvor mye Koht vektlegger selve bondereisningene som premisset for demokratiets fødsel i Norge, kan det også forstås som at Koht, i likhet med Johnsen, ser på bøndene som bærere av noe konstant, som på sikt kommer bøndene til nytte. I narrativet til Koht snur lykken endelig for bøndenes vedkommende når stattholder Gyldenløve, etter å ha tilbragt tid med de norske bønder, forstår at de i bunn og grunn innehar noe godt i seg. Det er ikke strid i seg selv som fører til den bondevennlige politikken på slutten av 1600-tallet; i bunn og grunn skjer det som resultat av at stattholder Gyldenløve sympatiserer med og forstår at bøndene innehar en rekke gode og gunstige egenskaper. Den bondevennlige politikken som i stor skala gir bøndene mulighet til å bli selveiere, fremstår dermed som et resultat som vokser ut av bøndenes iboende egenskaper. Dette kan sees i sammenheng med Kohts bruk av «bonden» som et underbevisst fellesskap – uansett om bøndene ikke var bevisste på at de utgjorde en helhet, så har de likeså vært bærere av egenskaper som knytter dem sammen i tanke- og levesett.

Dermed kan man se at både Johnsen og Kohts fortellinger opererer med en forestilling om at «den norske bonden» innehar en egenhet i seg selv – et sett av karakteristiske egenskaper. Hos Johnsen er denne egenheten selve kjernen i nasjonen. For Koht blir egenheten et middel på veien mot det endelige målet – nasjonaldemokratiet.

²⁵⁵ Koht 1926: 3

²⁵⁶ Koht 1926: 2

4.4 Fortelling og appell: Fortellingenes budskap i samtidens kontekst

Ser man fortellingene som to forskjellige meninger i en konkret debatt, vil det være relevant å se på budskapet som formidles i en samtidskontekst. Man kan spørre seg hvordan fortellingene formidlet ulike budskap i samtidskonteksten bøkene ble utgitt i. Med dette ønsker jeg å se på fortellingenes normative budskap overfor fremtiden. Hva er det som konkret bør gjøres i den kommende fremtiden, og hvem appellerer fortellingene til?

Både Koht og Johnsen opererer med kapitler som knytter fortellingene opp mot samtiden. Hos Johnsen skjer dette både i et innledende og et avsluttende kapittel. Hos Koht, i et innledende kapittel. Kapitlene kan forstås som kontekstuelle, fordi de gjør handlingsforløpene i fortellingene samtidsrelevante.

Johnsens normative budskap overfor fremtiden kan på mange måter sees i sammenheng med hans presentasjon av et samfunn i brytningstid. Hvor bøndernes tradisjonelle levemåte har vært nasjonens kontinuitet, har industrisamfunnet nå vunnet en stadig større plass i samfunnet. Den gamle selvhjulpenheten er i ferd med å gå tapt, på bekostning av industrisamfunnets fremvekst. Dette fremstår som farefullt for bondestanden i sin helhet, fordi det kan skape et samfunn hvor bønderne står i fare for å underlegges «kapitalistherredømmet».²⁵⁷ For å unngå at dette skjer, kommer Johnsen med en sterk oppfordring til at bønderne må organiseres gjennom «samvirket». Samvirket, slik det presenteres hos Johnsen, skulle stå som et alternativ til kapitalismens profittjag. Ved å frigjøre bønderne fra mellomhandlerne ville samvirkets medlemmer få tilgang til «det store marked».²⁵⁸ Johnsen kommer med en sterk oppfordring om at dette er veien å gå i den kommende fremtiden:

Om en enkelt bonde eller bondegut slaar sig op til storfabrikherre eller handelsmand, er derimot intet vundet for bønderne som stand. Tvertimot. Bondesamfunnet har da en dygtig og foretagsom mand mindre, han er erobret for industri- og bysamfundet. Nei, midlet til selvhjulpenhet for bønderne i vor tid gaar gjennom samvirket. [...] Skridt for skridt maatte bonden kunne gaa videre paa denne vei og saaledes bøie

²⁵⁷ Johnsen 1919: 416

²⁵⁸ Johnsen 1919: 398

mere og mere av industrien ind paa sine fremgangslinjer. Samfundets lykkelige og harmoniske utvikling avhænger for en stor del av, om dette vil lykkes for ham ; ti det ensidige kapitalistherredømme over industrien har ført til evindeligh splid, det har skilt arbeiderklassen fientlig ut fra det øvrige samfund, gjort den til et letkjøpt bytte for doktrinær sosialisme og revolusionær syndikalisme. Men lykkes det for bønderne at føre industrien ind paa sine linjer, da falder det nært sagt av sig selv, at arbeiderene optages i samfundet. De indskyter sit arbeide, bønderne produkterne av sit arbeide, enten i form av varer eller kapital, og som forbrukere blir de alle medeiere i de industrielle samvirkeforetagender, som frembringer varer til fælles nytte. Industriarbeiderne faar derved interesser sammen med bønderne og med det øvrige samfund. De vil kunde vindes for bøndernes samfundssyn.²⁵⁹

Johnsens budskap formidler at bøndene blir nødt til å gå sammen, organisere seg ytterligere, og vinne industrien inn på bøndernes premisser. Det er en oppfordring som vitner om et samfunn i en omveltningssfase, hvor det gamle møter det nye, selvhjulpenheten mot fabrikken. Johnsens budskap må således forstås som å oppfordre til å vinne tilbake selvhjulpenheten, ved å sørge for at samvirkemodellen erstatter kapitalismens «spekulationseidomme».²⁶⁰

På bakgrunn av dette, vil jeg derfor argumentere for at *Norges bønder*, med budskapet den formidler i en samtidskontekst, i all hovedsak appellerer til bønder. Det kan forstås som en fortelling om bønder, for bønder. Johnsen appellerer budskapet sitt til en bondestand som står midt i en brytningstid, truet av en voksende arbeiderklasse. Likevel strekkes det ut en hånd til «arbeideren» – han fritas skyld oppi det hele, fordi det er *systemet* som har korrumpert arbeiderklassen. Johnsen tegner et bilde av en bondestand som i prosessen med å redde seg selv, også må sørge for å berge arbeiderklassen. Det er i denne sammenheng at Johnsen skriver, som vist tidligere, at «arbeideren» er bondens yngre bror. Han er en bortkommen lillebror, som fremdeles kan reddes ved å møtes på bøndernes premisser, og dermed innlemmes i samvirket. Dette er budskapet til bøndene i samtiden og fremtidens lykkebetingelse.

I samtidskonteksten boken ble utgitt i, vil fortellingens budskap, med dets konkrete handlingsimperativ, støtte opp om hva May-Brith Ohman Nielsen skriver om Oscar Albert Johnsen og *Norges bønder* i hennes doktoravhandling *Jord og ord* fra 1997. Her poengterer hun at Johnsen ønsket å støtte bøndene i deres dagspolitiske kamp.²⁶¹ Fortellingen Johnsen

²⁵⁹ Johnsen 1919: 416-417

²⁶⁰ Johnsen 1919: 414

²⁶¹ Nielsen 1997: 24

konstruerer gir bøndene en forståelse av seg selv som en enhet, ved å gi dem en kollektiv fortid. Videre konkretiserer han hvordan bøndene må handle i deres dagspolitiske hverdag, for at deres kollektive identitet, væremåte og livsgrunnlag skal overleve i den kommende fremtiden.

Halvdan Kohts fortelling om bøndenes fortid synes å ha et annet samtidsbudskap og en betraktelig bredere leserappell. Koht bruker, som nevnt, det innledende kapitlet til å vise nettopp hvordan bondereisingene la grunnlaget for nasjonaldemokratiet. «Det er bondereisingane som har grunnlagt det nye Noreg,» skriver han på den første siden.²⁶² Det innledende kapitlet gir samtidens velstand røtter i fortiden.

Samtidig vitner Kohts innledende kapittel om at fortellingen hans har en bredere leserappell enn hva som er tilfellet for *Norges bønder*. Koht setter i hovedsak bondereisingene som premiss for «det nye Noreg», men han trekker også inn den neste store reisningen, nemlig arbeiderbevegelsene som begynte på slutten av 1800-tallet.²⁶³ Det gir et inntrykk av at bondereisingene ble stående som forbilde for de nye underklassene. Bondereisingene kan forstås som selve oppskriften på hvordan nye underklasser kan ta steg ut av undertrykkelse, og inn i det nasjonale fellesskap, noe som også vil gagne nasjonen som helhet: «Hadde bønderne drive fram eit nasjonalt program for politikk og kultur, so reiste arbeiderane nasjonale krav for samfundsskipnad og næringsliv, og vi torer soleis alt no sjå den nasjonale vinninga av den nye klassereisinga.»²⁶⁴

Rent konkret, i samtidskonteksten *Norsk bondereising* ble utgitt i, kan det således virke som at Koht forsøker å tone ned den spenningen mellom arbeiderklassen og bondeklassen som Johnsen trekker frem i *Norges bønder*. Koht tegner et bilde av hvordan klassene, med deres reisninger, har tjent nasjonen som helhet. I stedet for å innlede en diskusjon om hvilke økonomiske virksomheter som bør prege fremtiden, ser han heller hvordan en utvidet folkemakt kommer nasjonen som helhet til gode. Kohts fortelling oppfordrer snarere til forsoning mellom arbeiderklassen og bondeklassen, enn å se dem som konkurrenter i en politisk kontekst. Hvor Johnsen fremstiller «arbeideren» som en bortkommen lillebror som må vinnes tilbake, så ser

²⁶² Koht 1926: 1

²⁶³ Koht 1926: 5

²⁶⁴ Koht 1926: 5

heller Koht hvordan klassene har påvirket hverandre og kjempet frem goder som begge klasser nå nyter fruktene av. *Norsk bondereising* kan dermed forstås som en hyllest til både «bonden» og «arbeideren». Samtidig fremstår fortellingen som en foregangsmodell for nye underklasser; ved å organisere seg, vil man vinne makt i samfunnet, som ifølge Koht også vil komme hele folket til gode. I bunn og grunn kan fortellingene vitne om to forskjellige syn på nasjonen. Hos Johnsen er bøndene nasjonens bærere, Norges historiske kontinuitet. Derfor er det også bøndene som «[...] skal gaa i brodden og lede utviklingen fremover i norsk leid paa norsk grund.»²⁶⁵ Hos Koht er nasjonen folkemakten – nye klasser som tar stegene inn i overklassen medfører endringer som kommer hele det norske folk til gode.

4.5 Delkonklusjon

Johnsen og Koht konstruerer to forskjellige narrativ, i form av hvilke grunnstrukturer og funksjoner som formidles, og hvordan konkrete språklige virkemidler brukes for å forme moralske budskap.

Grunnstrukturene som anvendes kan brukes til å etablere en historiebevissthet hos leserne. I Johnsens tilfelle, er det en grunnstruktur som går fra harmoni til undertrykkelse, og tilbake til bedre levekår avslutningsvis. Johnsen avslutter fortellingen i et veiskille med en overhengende konflikt, som vil determinere fremtiden. Grunnstrukturen i *Norges bønder* kan dermed tjene den hensikt at den fremhever fortidens harmoni, og det budskap at nåtidens lykke er betinget av at man vinner tilbake nettopp denne harmoniske tilstand.

Grunnstrukturen i *Norsk bondereising* er først preget av dystopi, hvor bøndene er undertrykket. Undertrykkelsen er akselererende frem til den når et visst punkt hvor bøndene gjør motstand. Fra dette vendepunktet preges forholdene av forbedring. Levekårene blir stadig bedre for bøndene i denne prosessen, som på sikt ender med den endelige lykke. Grunnstrukturen i *Norsk bondereising* kan dermed vise hvordan nåtidens tilstand er et resultat av de nødvendige endringene som bøndene måtte gjennomgå for å bryte ut av fortidens undertrykkelse.

²⁶⁵ Johnsen 1919: 2

Fortellingenes funksjoner, i lys av Rüsens typologi, kan sees i sammenheng med hvordan grunnstrukturene er konstruert. I *Norges bønder* er det tradisjonene som fremheves som sentrale. Skal man vinne tilbake fortidens idyll, så må man holde fast på tradisjonene. Dette fremheves gjennomgående av Johnsen. Det er brudd med det tradisjonelle levesettet som leder til forfallet, samtidig som at lykken snur i bøndenes favør når de blir bevisste på sin særegenhet, med deres levesett og tradisjoner. *Norges bønder* kan forstås som en oppfordring til å fortsette å ivareta tradisjonene, fordi deres eksistens i seg selv er et bevis på at de fungerer. *Norges bønder* kan derfor leses som en tradisjonsfortelling, nettopp fordi den fremhever de respektive tradisjonenes viktighet.

I Kohts fortelling er det utvikling som fremstår som meningsgivende. Fortellingen er preget av dystopi, helt til bøndene når et punkt der de er nødt til å gjøre motstand for å overleve. Utviklingen fra undertrykkelse til frigjørelse fremstår dermed som noe godt. Fortellingens utpregede funksjon kan forstås som å være å formidle at utvikling er nødvendig for å holde følge i en verden som stadig er i endring. Utvikling fremstår dermed som et gode, hvor fortellingen står som et eksempel på hvordan utvikling, for bøndenes vedkommende, har ledet dem fra en dystopisk tilværelse og til frigjørelse.

Fortellingens form og funksjon kan videre konkretiseres i en samtidskontekst. I *Norges bønder* tegnes det et bilde av et samfunn i en brytningstid, hvor fortellingen står som et argument for at bøndene må vinne arbeiderklassen inn i samvirket. Johnsen argumenterer for dette som et alternativ til industrisamfunnets profittjag, med dets negative følger. Bøndene oppfordres til å gå i brodden for den videre samfunnsutviklingen, med en forståelse av at nettopp *de* er nasjonens bærere og kontinuitet. Derfor er det også bøndene som bør ta styringen i den politiske utforming av nasjonen.

Kohts fortelling kan på mange måter forstås som en nedtoning av det kontrastfulle bildet Johnsen tegner av bøndene og arbeiderne. Fortellingen fremstår heller som en hyllest av bondeklassens strid i fortiden, og viser konkret hvordan dette har stått som inspirasjon for den neste reisningen – arbeiderbevegelsen. I stedet for å argumentere for hvilken samfunnsform som er veien å gå i fremtiden, formidler han heller hvordan det at nye klasser vinner makt i samfunnet kommer helheten til gode. Kohts fortelling fremstår dermed heller som en syntese hvor arbeiderklassen gis eierskap til bøndenes historie. Dermed får arbeiderne og bøndene en

felles fortid. Snarere enn å vektlegge hvordan nye klassers fremvekst oppleves av de enkelte klasser, fremhever Koht heller hvordan utvidingen av folkemakten har kommet samfunnet som helhet til gode.

5. Konklusjon

I denne oppgaven har jeg analysert fortellingene i Oscar Albert Johnsen's *Norges bønder* fra 1919 og Halvdan Koht's *Norsk bondereising* fra 1926. Jeg har operert med problemstillingene: *Hvilke fortellinger kan man finne i disse tekstene? Hva er det helhetlige moralske budskapet som formidles? Hvordan forholder tekstene seg til hverandre?*

5.1 Hvilke fortellinger finner man i tekstene?

Ved å ta utgangspunkt i Hayden White og Jörn Rüsen's typologier, har jeg sett på hvilke fortellinger som finnes i tekstene. Ifølge Whites typologi handler dette om å se på tekstenes grunnstrukturer. Han opererer med fire arketyper, som han mener alle historiske verk kan plasseres innenfor. Disse er romanse, tragedie, komedie og satire. Rüsen's typologi handler om å se fortellingene i lys av hvilke funksjoner de formidler. Rüsen opererer også med fire arketyper – tradisjonsfortellinger, kritiske fortellinger, utviklingsfortellinger og eksemplariske fortellinger.

Jeg har argumentert for at *Norges bønder* innehar en grunnstruktur som har flere likhetstrekk med komedien. Den begynner i en harmonisk fortid, hvor fortellingen vendes mot et forfall og undertrykkelse for bøndenes del. Etter fallet, vender igjen narrativet mot gradvis bedre levekår for bøndene. Avslutningsvis stilles bøndene overfor en ny, overhengende konflikt, hvis utfall vil determinere fremtiden. Fortellingens avslutning passer ikke helt og holdent i Whites beskrivelse av komedien, fordi hvor komedien vanligvis slutter med en forsoning mellom aktørene, så avsluttes Johnsen's fortelling i et veiskille med en overhengende trussel. Riktignok strekkes det ut en hånd til «arbeideren», som i fortellingens avslutning fremstår som antagonist. Dette gir et inntrykk av at forsoning *er* mulig, men det må skje på bøndenes premisser.

Norsk bondereising passer inn i Whites beskrivelse av romansen. Narrativet starter i en fjern fortid, hvor bøndene er undertrykket. Denne undertrykkelsen er akselererende, frem til den når et punkt hvor bøndene gjør opprør og yter motstand for å bedre sine levekår. Fra dette

vendepunktet og utover, skjer det en gradvis forbedring i bøndenes levekår. Utviklingen kulminerer ved fortellingens avslutning, med den endelige frigjørelse for bondestanden. Denne typen grunnstruktur er forenelig med det White kaller romansen, ettersom fortellingen har et godt mål og aktøren(e) tar skjebnen i egne hender og kjemper seg frem til den endelige lykke, hvor fortellingen ender.

I henhold til Rüsens typologi, som ser fortellingene i lys av hvilke funksjoner de formidler, har jeg konkludert med at bøkene er to ulike fortellinger. *Norges bønder* er forenelig med det Rösen kaller en tradisjonsfortelling, som tjener den funksjon at fortiden forstås som en kontinuerlig utvikling forankret i fastholdenhet på tradisjoner. I *Norges bønder* er et fremtredende poeng at bøndene er nasjonens konstant – *de* har overlevd, både i gode og dårlige tider, hvor andre samfunnsklasser har kommet og gått. Ved å ivareta sin livsstil, forankret i sine gitte egenskaper, har bøndene unngått å gå til grunne. Fortellingen tjener dermed den funksjon at den forklarer hvorfor fremtiden må bygges på fortidens tradisjoner. Dette kommer kanskje tydeligst frem når Johnsen avslutningsvis spør retorisk: «Skal vort folks utvikling vedbli at bygge paa den gamle prøvede grund, eller skal det lægges om paa bylivet og fabriken?»²⁶⁶ Den «gamle prøvede grund» har vist seg å fungere så langt, og derfor bør også fremtiden bygges på tradisjonenes grunn.

Norsk bondereising fremstår som en utviklingsfortelling. Den fremhever endring og tilpasning som noe meningsfullt, i en verden som stadig forandrer seg. Fortidens bønder ble i fortellingen undertrykt i en økende grad, helt til det ikke fantes noen annen utvei enn å gå i brodden for å endre sine liv. De måtte organisere seg, og kjempe for sine rettigheter, for å overleve de samfunnsendringer som de ble møtt med. Utviklingen medfører gunstige endringer for bøndene, som stadig opplever å få bedre levekår underveis i denne prosessen. *Norsk bondereising* fremstår som en utviklingsfortelling nettopp fordi den viser hvordan bøndene bedret sine liv gjennom endring. Den utpregede funksjonen som formidles, forstås dermed som at endring er det kontinuerlige i historien – derfor må også utvikling til for å kunne håndtere samfunnsendringer i samtiden så vel som i fremtiden.

²⁶⁶ Johnsen 1919: 414

5.2 Fortellingenes moralske budskap

Det moralske budskapet som formidles i tekstene, har jeg sett i sammenheng med totalitetene som fortellingene utgjør. Både på bakgrunn av hvilke grunnstrukturer som finnes, hvilke funksjoner som formidles, hvordan konkrete språklige virkemidler er med på å forme moralske budskap, og hvordan dette videre står som imperativ til handling i samtiden.

Norges bønder former et moralsk budskap som legitimerer bøndene som aktive samfunnsaktører. En grunnstruktur som tegner et bilde av en harmonisk fortid som ble tapt på veien mot nåtiden, står som eksempel på konsekvensene av ikke å være varsomme overfor endringer. Ved å fastholde på tradisjonene og ved å ivareta egenskaper som stolthet og selvhjulpenhet, har bøndene klart å finne veien tilbake til fortidens harmoni – men de stilles likevel overfor en kommende konflikt, hvis utfall vil determinere fremtiden. Det er nettopp fastholdenheten på tradisjonene som redder bøndene gang på gang fra å gå under. Grunnstrukturen og den tradisjonsfremhevende funksjonen kan således formidle et moralsk budskap som oppfordrer bøndene til å ta styringen i samfunnsutviklingen. Samtidig, ved å bruke det språklige idealet «bonden», fremstår bøndene som en homogen gruppe, bundet sammen av levesett, tradisjoner og en norsk urkraft. Det moralske budskapet kan på mange måter summeres i fortellingens siste setning: «I troskap mot seg selv og hele sin fortid, skal han [bonden] holde vakt om vort land, om norskheten og alle nationale verdier.» I troskap mot tradisjonene, og den kollektive bevisstheten om fortiden, har bøndene et samfunnsansvar – de er bærerne av nasjonen, og stilles til ansvar for nasjonens overlevelse i den kommende fremtiden.

Det moralske budskapet som formidles i *Norsk bondereising* skiller seg fra budskapet i *Norges bønder*. I et narrativ hvor endring leder fra undertrykkelse til frigjørelse for bondestanden, formes det et optimistisk syn på fremtiden – såfremt nye klasser innser at de kan bli en del av overklassen dersom de organiserer seg og krever sin plass i nasjonen. Det moralske budskapet ser ut til å ha en langt bredere appell i befolkningen, fordi teksten kan leses som en oppfordring til øvrige samfunnsklasser. Utvikling er det kontinuerlige – samfunnet har alltid vært i endring og vil alltid være i endring. Det moralske budskapet synes å fremme et positivt syn på mennesker som tilpasser livene sine til i henhold til den øvrige samfunnsutviklingen. Når nye klasser tar stegene ut av undertrykkelse, medfører dette endringer som kommer hele

befolkningen til gode, snarere enn kun å representere de enkelte klassers interesser. En utvidet folkemakt synes fremmet som noe utelukkende godt, fordi folket skaper og endrer samfunnet til fellesskapets beste.

5.3 Hvordan tekstene forholder seg til hverandre

Med spørsmålet «hvordan forholder tekstene seg til hverandre?» har jeg tatt utgangspunkt i Quentin Skinners forståelse av at tekster kan leses som innspill eller meninger som finner sted i en konkret samfunnskontekst. I mine analyser har jeg forsøkt å kontekstualisere budskapene som fortellingene formidler. *Norges bønder* sees som en oppfordring til bøndene om at *de* må ta styringen i rikspolitikken og danne et samfunnsmessig grunnlag som sørger for å bevare selvhjulpenheten. Med andre ord må det forhindres at befolkningen havner i et avhengighetsforhold til industrisamfunnet. Den høyt verdsatte «friheten» som tilskrives bøndene, gjennomgående i *Norges bønder*, er i all hovedsak et resultat av selvhjulpenheten. Dersom industrisamfunnet vinner frem på bekostning av selvhjulpenheten, vil folket kunne havne i et avhengighetsforhold som fort kan lede til undertrykkelse og utnyttelse.

Norsk bondereising kom ut syv år etter *Norges bønder*. Budskapet som formidles av Koht, kan i en samtidskontekst se ut til å nedtone spenningsforholdet mellom industrisamfunnet og jordbrukssamfunnet. Hvor Johnsen tegner et bilde av at jordbrukssamfunnet er truet av industrisamfunnet og dets arbeiderklasse, så kan det virke som at Koht toner ned denne konflikten. Han vektlegger heller hvilke goder som samfunnsendringer medfører for hele folket, i stedet for å vektlegge hvilke konsekvenser endringer får for de enkelte klasser. *Norsk bondereising* kan forstås som et progressivt svar på et reaksjonært budskap som formidles i *Norges bønder*.

Jeg har videre argumentert for at dette kan vitne om to bøker med ulik leserappell i konteksten de ble utgitt i. *Norges bønder* kan forstås som en fortelling om bønder, for bønder. Det er en fortelling om den arketypiske «bonden». Han er vokteren av nasjonen, og det stilles krav til han – «bonden» må gå i brodden for å lede samfunnsutviklingen. Bøndernes historiske kontinuitet er beviset på at de innehar de beste forutsetningene for også å lede nasjonen inn i fremtiden. I denne prosessen må «arbeideren» vinnes inn på bøndenes premisser. «Arbeideren» fremstilles

som en svakere part, korrumpert av kapitalismens evige profittjag. I denne sammenheng har jeg derfor argumentert for at *Norges bønder* i all hovedsak appellerer til bønder, fordi det utelukkende er dem det stilles krav til i den kommende fremtiden. *Norsk bondereising* har derimot en langt bredere appell, fordi fortellingen viser hvordan bondereisingene stod som en inspirasjon og eksempel til etterfølgelse for den neste reisningen, arbeiderbevegelsen. Budskapet kan forstås som en hyllest til både bøndene og arbeiderklassen, med konkrete eksempler på hvordan de to reisningene medførte samfunnsendringer som kom fellesskapet til gode. Videre står fortellingen som en oppfordring til øvrige og nye klasser. En utvidet folkemakt vil medføre endringer som gjør samfunnet bedre for alle. *Norsk bondereising* kan således leses som en mening som tar stilling til Johnsens budskap – utvikling og endring sees på som et gode, snarere enn noe farefullt, fordi en utvidet folkemakt ivaretar fellesskapets interesser. *Norsk bondereising* kan derfor ha hatt en langt bredere leserappel i samfunnet – den viser godene som endring medfører, samtidig som den oppfordrer nye underklasser til å ta stegene opp i overklassen og inn i den nasjonale folkemakten.

Kilder

Johnsen, Oscar A. (1919) *Norges bønder: utsyn over den norske bondestands historie*.

Kristiania: H. Aschehoug & Co.

Koht, Halvdan. (1926). *Norsk bondereising: fyrebuing til bondepolitikken*. Oslo: H.

Aschehoug & Co.

Litteratur

Bagge, Sverre. (1995). The Middle Ages. I Hubbard, William H, Jan Eivind Myhre, Trond

Nordby og Sølvi Sogner (red). *Making a Historical Culture: Historiography in Norway* (s. 111-131). Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, Ottar. (1990). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo:

Universitetsforlaget.

Heiret, Jan, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg (2013). *Fortalt fortid: Norsk*

historieskriving etter 1970. Oslo: Pax Forlag A/S.

Hubbard, William H, Jan Eivind Myhre, Trond Nordby og Sølvi Sogner (red). (1995). *Making*

a Historical Culture: Historiography in Norway. Oslo: Universitetsforlaget.

Kjeldstadli, Knut. (1995). History as Science. I Hubbard, William H, Jan Eivind Myhre,

Trond Nordby og Sølvi Sogner (Red). *Making a Historical Culture: Historiography in Norway* (s. 52-81). Oslo: Universitetsforlaget.

- Kobberrød, Jan Thomas. (2004). *Sverre Steen: Sosialdemokratiets historieforteller*. Trondheim: NTNU-trykk.
- Melve, Leidulf og Teemu Ryymin. (2018). *Historikarens arbeidsmåtar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Melve, Leidulf. (2010). *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Nielsen, May-Brith Ohman. (1997). *Jord og ord: En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystem. Bondepartiet 1915-1940*. Ph.D.-avhandling. Universitetet i Bergen.
- Rian, Øystein. (1992). Den frie og stolte norske bonden. I H. Winge (Red). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750* (s. 117-159). Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Rüsen, Jörn. (2005). *History: Narration, Interpretation, Orientation*. New York: Berghahn Books.
- Sejersted, Francis. (1995). Historiefagets fortellinger. *Nytt norsk tidsskrift* (trykt utg.). 12, nr. 4: S.[313]-325.
- Skinner, Quentin. (1978). *The Foundations of Modern Political Thought: Volume 1: The Renaissance*. Cambridge: University Press.
- Skinner, Quentin. (2002). *Visions of Politics: Regarding Method (Volume 1)*. Cambridge: University Press.

Svendsen, Åsmund. (2013). *Halvdan Koht: Veien mot fremtiden*. Oslo: Cappelen Damm.

White, Hayden. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*.

Baltimore: Johns Hopkins University Press.